

УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
КАФЕДРА ЄВРОПЕЙСЬКИХ І СХІДНИХ МОВ ТА ПЕРЕКЛАДУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

«Художня функція епіграфу у романі Дж. Фаулза «Жінка
французького лейтенанта»»

Виконала: здобувачка 2 курсу,
групи ФЛмл-22м

Спеціальності 035 «Філологія. Мова та література (англійська),
Медіакомунікації в міжнародних відносинах»

Голота Олександра Сергіївна

Керівник: Степанова Анна Аркадіївна

Доктор філологічних наук, професор

Дніпро

2024

**УНІВЕРСИТЕТ імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Зав. кафедри Зінукова Н.В.

д. пед. наук, доцент

« 01 » вересня _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу

здобувачці денної форми навчання

освітнього ступеня «магістр» Філологія. Мова та література

(англійська), Медіакомунікації в міжнародних відносинах

спеціальності 035 Філологія

Голоти Олександри Сергіївни

Тема кваліфікаційної роботи «Художня функція епіграфу у романі

Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта».

Керівник кваліфікаційної роботи Степанова Анна Аркадіївна,

доктор філологічних наук, професор.

**УНІВЕРСИТЕТ імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Зав. кафедри Зінукова Н.В.

д. пед. наук, доцент

« 01 » вересня 2023 р.

ЗАВДАННЯ

**на кваліфікаційну роботу здобувачці денної форми навчання
освітнього ступеня «магістр» Філологія. Мова та література (англійська),
Медіакомунікації в міжнародних відносинах спеціальності 035 Філологія
Голоти Олександри Сергіївни**

Тема кваліфікаційної роботи: «Художня функція епіграфу у романі Дж. Фаулза
«Жінка французького лейтенанта»

Керівник кваліфікаційної роботи: Степанова Анна Аркадіївна, доктор
філологічних наук, професор.

/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання		Підписи
		за	фа	
	Закріплення керівника кваліфікаційної роботи	02. 09.2023	02. 09.2023	
	Вибір та обговорення теми кваліфікаційної	03. 09.2023	03. 09.2023	
	Остаточне затвердження теми	24.	24.	
	Одержання завдання на кваліфікаційну роботу	03. 09.2023	03. 09.2023	
	Складання бібліографії та вивчення літературних джерел	28. 09.2023	28. 09.2023	
	Виконання першого розділу	30.	30.	
	Виконання другого розділу	30.	30.	
	Виконання третього розділу	22.	22.	
	Оформлення висновків і	30.	30.	
	Оформлення роботи, одержання	24.	24.	
	Попередній захист кваліфікаційної	11.	23.	
	Захист кваліфікаційної роботи	15-	16.	

Дата видачі завдання «02» вересня 2023 р.

Здобувач

_____
Керівник кваліфікаційної роботи

_____
Затверджено на засіданні кафедри
Зінукова

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1	12
ЛІТЕРАТУРНІ ОРІЄНТИРИ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ТВОРЧОСТІ ДЖОНА ФАУЛЗА.....	12
1.1. Творчість Дж. Фаулза у сучасній літературознавчій рецепції.....	12
1.2. Творчість Дж. Фаулза і англійський постмодернізм	26
1.3. Жанр неовікторіанського роману в творчості Дж. Фаулза	38
РОЗДІЛ 2	48
ЕПІГРАФ ЯК КОМПОНЕНТ ЗАГОЛОВКОВОГО КОМПЛЕКСУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ	48
2.1. Аспекти дослідження епіграфа як компоненту художнього тексту	48
2.2. Визначення епіграфу та його види в літературному творі.....	55
2.3. Засоби вираження семантичного зв'язку епіграфа з літературним текстом та його функції в літературному творі.....	62
РОЗДІЛ 3	71
ЕПІГРАФ У РОМАНІ «ЖІНКА ФРАНЦУЗЬКОГО ЛЕЙТЕНАНТА»: СМИСЛ, ПРИЗНАЧЕННЯ, ФУНКЦІЇ	71
3.1. Епіграф як дзеркало вікторіанської епохи у романі.....	71
3.2. Епіграф як форма оприявлення інтертекстуальності у романі	81
3.3. Мотивоутворююча функція епіграфу в «Жінці французького лейтенанта»	91
3.4. Роль епіграфів в осмисленні ідеї роману.....	99
ВИСНОВКИ.....	108
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	111

ВІДГУК КЕРІВНИКА

на кваліфікаційну роботу за темою «Художня функція епіграфу у романі Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта»

Студентки Голоти Олександри Сергіївни

Спеціальність: Філологія. Мова та література (англійська),
Медіакомунікації в міжнародних відносинах спеціальності (035)

Оцінка окремих складових кваліфікаційної роботи:

Оформлення роботи (не більше 10 балів) - 8

(відповідність оформлення кваліфікаційної роботи встановленим університетом вимогам: кількість сторінок; оформлення титульного листа, рисунків, таблиць, діаграм, посилань, списку літератури тощо)

Своєчасність подання окремих елементів роботи керівнику

(кожний своєчасно поданий елемент дає по 5 балів, не більше 20 балів)

18

Теоретичний та аналітичний аспекти роботи (не більше 25 балів)

з них:

Структура та логічність побудови роботи - 4

(відповідність змісту назви теми, наявність та зміст Вступу; виділення 3-4 глав, в кожній із яких – по 2-3 параграфи, наявність та зміст Висновків, логіка побудови роботи в цілому та в межах окремих розділів)

Фактичний матеріал - 5

(наявність фактичного матеріалу, в тому числі зібраного здобувачем за допомогою лінгвістичного аналізу)

Використання літературознавчих методів аналізу - 5

Використання літератури - 5

(масштаби представлення в роботі сучасних досліджень даної проблематики, критичність аналізу публікацій та підходів, представлених в літературі та інших інформаційних джерелах)

Повнота та деталізація (ступінь повноти та деталізації при розкритті основних аспектів теми роботи) 5

Практична реалізація результатів дослідження (не більше 20 балів) - 20

(наявність та ступінь обґрунтованості рекомендацій та пропозицій, викладених в роботі та відбиваючих власний погляд студента)

Оцінка попереднього захисту (не більше 25 балів) 23

Додаткові думки та загальний висновок керівника

Кваліфікаційна робота Голоти О.С. виконана на високому науковому рівні, цілком відповідає встановленим вимогам і може бути допущена до захисту. Робота заслуговує на високу оцінку.

Загальна оцінка (не більше 100 балів) **93 бали (Відмінно) А**

Дата оформлення відгуку 06.01.2024

КЕРІВНИК

кваліфікаційної роботи доктор філол. наук, проф.

А.А. Степанова

(підпис)

АНОТАЦІЯ

Ця дипломна робота присвячена дослідженню художньої функції епіграфу на матеріалі твору одного з найвідоміших письменників постмодернізму, Джона Фаулза, «Жінка французького лейтенанта». Актуальність даної теми зумовлена недостатністю вивчення цього художнього елементу у літературознавчому просторі сьогодення, оскільки саме тему епіграфу, який є ключем до розуміння ідеї твору, літературні дослідники залишили без уваги. Для досягнення мети роботи було використано аналітико-синтетичний метод, комплексний, обґрунтований компаративний аналіз, теоретичний аналіз літературних джерел та тексту роману. Під час виконання роботи була приділена увага творчості Дж. Фаулза, основним аспектам постмодернізму як літературної течії, розшифруванню поняття «вікторіанський роман», «епіграф» та його різноманітних функцій.

Робота складається зі вступу, трьох розділів (теоретичного, аналітичного та практичного), висновків та списку використаних джерел (у роботі було використано 82 джерела).

Ключові слова: інтертекстуальність, епіграф, художня функція епіграфу, роман «Жінка французького лейтенанта», творчість Дж. Фаулза, заголовковий комплекс, ідея роману, мотив, мотивоутворююча функція епіграфу, епоха вікторіанства, постмодернізм, вікторіанський роман.

SUMMARY

This thesis is devoted to the study of the artistic function of the epigraph on the material of the novel of one of the most famous writers of postmodernism, John Fowles, «The French Lieutenant's Woman». The relevance of this topic is due to the insufficiency of the study of this artistic element in the literary space of today, since the topic of the epigraph, which is the key to understanding the idea of the work, has been neglected by literary researchers. The analytical-synthetic method, complex, substantiated comparative analysis, theoretical analysis of literary sources and the text of the novel was used in order to achieve the goal of the work. During the work, attention was paid to the work of J. Fowles, the main aspects of postmodernism as a literary period, deciphering the concept of "Victorian novel", "epigraph" and its various functions.

The work includes an introduction, three chapters (theoretical, analytical and practical), conclusions and a list of the sources used (82 sources were used in the work).

Key words: intertextuality, epigraph, artistic function of the epigraph, the novel "The French Lieutenant's Woman", work of J. Fowles, title complex, idea of the novel, motive, motive-forming function of the epigraph, Victorian era, postmodernism, Victorian novel.

ВСТУП

Творчість Джона Фаулза, відомого англійського письменника, до цього часу залишається значущою для літературної спільноти. Розглядати його літературні орієнтири та філософські засади стає надзвичайно актуальним і цікавим з погляду кількох аспектів.

По-перше, Фаулз відомий своїми творами, які виходять за межі звичайних літературних стилів та жанрів. Його романи, такі як «Колекціонер», «Маг», «Жінка Французького лейтенанта» та ін., змушують читачів переосмислити концепції відносин між людьми, природою, суспільством і самим собою. По-друге, у своїй творчості Фаулз звертав увагу на важливі філософські питання, такі як поняття екзистенціалізму, природа людської ідентичності, свобода вибору та самореалізація - усе для того, щоб звертати увагу читача на моральні, етичні та екзистенційні проблеми. По-третє, Дж. Фаулз як письменник відомий багаторівневою, складною організацією тексту, оскільки багато його творів розглядаються літературознавцями саме як інтелектуальні - автор розраховує на те, що його читач освічений та розвинутий, який зможе зрозуміти як підтекст, так і «гру» автора, провідні мотиви та ідеї твору.

Саме на прикладі твору «Жінка французького лейтенанта» Дж. Фаулза можна впевнитися, що епіграфи мають зв'язок не тільки на текстовому, але й надтекстовому рівнях - за допомогою різноманітних інтертекстуальних включень роману автор вкладає приховані сенси, мотиви та провідні ідеї, які він хоче донести до читача. Вікторіанська епоха була часом великих змін для Великобританії, і завдяки великій кількості інтертекстуальних включень у вищезгаданому романі читачі можуть поринути у атмосферу.

Актуальність: Тему функцій епіграфу у романі «Жінка французького лейтенанта» вивчали такі дослідники, як О. Левицька, Л. Дадаян. Є. Тархова вивчала художні символи, наявні в романі, що тільки опосередковано торкається теми цієї роботи. Однак оскільки епіграф - це ключ до розуміння

роману, а ця тема ще не настільки детально вивчена літературознавцями, ця робота вважається актуальною.

Мета цієї роботи у дослідженні ролі та значення епіграфу у структурі роману, аналіз його впливу на формування сюжету, авторської думки та образності твору.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- Вивчення літературних орієнтирів та філософських засад творчості Дж. Фаулза;
- Вивчення основних аспектів англійського постмодернізму та жанру вікторіанського роману;
- Аналіз поняття епіграфу як складової заголовкового комплексу літературного твору;
- Аналіз функцій епіграфу у літературному творі;
- Вивчення способів семантичного зв'язку епіграфів з літературним текстом;
- Аналіз ролі епіграфу у зображенні вікторіанської епохи у романі «Жінка французького лейтенанта»;
- Дослідження ролі епіграфів як інтертекстуальних включень;
- Аналіз мотивуючої функції епіграфів у романі «Жінка французького лейтенанта»;
- Дослідження ролі епіграфів у оприявленні головної ідеї роману «Жінка французького лейтенанта».

Під час дослідження цієї теми було використано наступні **методи дослідження**: аналітико-синтетичний метод, компаративний аналіз, теоретичний аналіз літературних джерел та тексту роману.

Об'єктом дослідження є роман Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта».

Предметом дослідження є роль епіграфу як засобу художньої виразності та його вплив на сприйняття та розуміння тексту роману.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у тому, що хоча у літературознавстві сьогодення написано багато статей, метою яких є дослідження епіграфів у літературних творах: наприклад, Климова Н. І. розглядала, як епіграф виконує основні функції у процесі тлумачення художнього твору, Наумюк В. М. охопив різноманітність та багатогранність функцій, які виконують епіграфи у творчості Е. А. По, а Федорук О. дослідив, як епіграфи були взаємопов'язані з текстом роману «Чорна Рада». Але саме глибокому аналізу художній функції епіграфу у романі «Жінка французького лейтенанта» дослідники не приділили гідної уваги, у чому і є новизна роботи.

Теоретичне значення цієї роботи полягає в обґрунтуванні комплексного підходу до вивчення художньої функції епіграфу у романі Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта», аналізу ролі епіграфу у зображенні провідних ідей у вищезгаданому романі, вивченні основних аспектів постмодерністського англійського роману, а також творчості Дж. Фаулза.

Практичне значення цієї роботи полягає в можливості використання матеріалів роботи для розвитку досліджень не тільки романа «Жінка французького лейтенанта», але й особливостей творчості Дж. Фаулза у літературознавчій рецепції. Результати дослідження також можуть служити джерелом для кращого розуміння головної думки роману і сприйняття світу Дж. Фаулзом.

Апробація роботи: результати дослідження було оприлюднено на X Міжнародній науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Молодь України в контексті міжкультурної комунікації», яка відбудеться в Університеті імені Альфреда Нобеля у квітні 2024 року.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: дана робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел та реферату. За обсягом робота складає 122 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЛІТЕРАТУРНІ ОРІЄНТИРИ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ТВОРЧОСТІ ДЖОНА ФАУЛЗА

1.1. Творчість Дж. Фаулза у сучасній літературознавчій рецепції

«Найцікавіший та найважливіший таланти, який з'явився у 1960-ті роки» [80], чий твори за опитуванням 2004-го року входять у топ-100 найбільш популярних творів в Англії. Для багатьох читачів та критиків Джон Роберт Фаулз є одним з найвидатніших представників постмодернізму, оскільки має свій особливий, неповторний стиль.

Від творів, які вийшли з-під його пера, неможливо відірватися, тому що занурившись у сприйняття світу цього письменника, вже неможливо зрозуміти, що є елементами фантастики, а що - реальність. І це не єдине, що заслуговує уваги - творчість Джона Фаулза, англійського письменника, відома своєю складністю, метафізичністю та виваженим використанням літературних прийомів.

У сучасній літературознавчій рецепції творчість Джона Фаулза сприймається як важливий внесок у літературну культуру, який відкриває простір для глибокого аналізу філософських, психологічних та соціокультурних питань. Літературознавчі студії сьогодення свідчать, що сучасні дослідники показують все більшу зацікавленість творчістю Дж. Фаулза. Серед багаточислених проведених досліджень були затронуті такі теми, як стилістика творів Фаулза та особливості їх перекладу; поняття «інтертекстуальності» та інших провідних художніх прийомів, які властиві літературі постмодернізму; вплив відомих класичних письменників на творчість англійського постмодерніста, а також їх спільні мотиви та образи, які перекликаються між собою; особливість тлумачення вікторіанської традиції у сучасному англійському постмодерністському романі тощо.

Наприклад, М. Чобанюк [33] у своїй статті досліджує особливості ідейно-художнього характеру творчості англійського письменника в контексті концептуального художнього синтезу. С. Павличко [41] досліджувала окремі аспекти стилю автора, зосереджуючись на романах, які вона розглядала як приклади філософської та інтелектуальної британської прози, і також звернула увагу на філософську основу гри в творчості письменника. Не можна не згадати великий внесок К. Дацер(а) [13], який вивчав зв'язок постмодернізму із творчістю Дж. Фаулза, а також О. Козюр(и) [22], яка відзначила важливі аспекти творчості автора, особливо у контексті постмодерністських тенденцій та жанрових експериментів.

Щоб глибше зрозуміти, що саме зацікавило сучасних літературознавців у Дж. Фаулзі та до яких висновків вони прийшли, візьмемо за приклад статтю Т. А. Дружини та І. Ю. Серебрякової [16], у якій аналізуються синтаксичні особливості перекладу літературного твору на прикладі роману "Колекціонер" Джона Фаулза, переклад якого виконано Ганною Яновською, і досліджується роль синтаксичних трансформацій у перекладі художньої літератури. Авторки зазначають, що важливість проведення подібного дослідження зумовлена тим, що «...основна мета будь-якого твору цього типу полягає у досягненні певного естетичного впливу, створенні відповідного художнього образу. така естетична спрямованість відрізняє художню мову від інших актів мовної комунікації, інформативний зміст яких є первинним, самостійним. таким чином, основне завдання художнього виду перекладацької діяльності полягає в породженні мовою перекладу мовного твору, здатного справляти художньо-естетичний вплив на читача, що відповідає прагматиці вихідного тексту [16]».

Т. А. Дружина та І. Ю. Серебрякова були не єдиними, кого зацікавила творчість Дж. Фаулза з лінгвістичного боку. Роман Джона Фаулза "A Maggot," написаний у 1985 році в стилі старовинного мовлення, привертає увагу для дослідження архаїзмів у мові та способів їхнього перекладу. Саме тому хотілося б звернути увагу на ще одну статтю «Лінгвістична специфіка роману Дж. Фаулза "A MAGGOT" та особливості його перекладу»[11], яка була

написана Т. О. Празднічковою. Головна мета дослідження полягала в аналізі, як у перекладі вдалося відтворити архаїчний характер оригінального тексту на прикладі цього твору.

Наприклад, дослідниця Т. О. Празднічкова бере за приклад речення «It is now learn'd he was Manservant, tho 'deaf and dumb, to a Gentleman named Bartholomew that pass'd for Bideford, with three others, in April last, but not heard of, nor his Companions, since that Time», та стверджують, що архаїзація у данному випадку здійснюється за допомогою використання апострофу на місці літер, що не вимовлюються (learn'd, pass'd), написання номінальних іменників з великої літери (Manservant, Gentleman, Companions, Time), а також за допомогою прикметника в постпозиції (in April last) та опущення дієслова-зв'язки перед «not heard of». Авторка статті дійшла висновку, що «у розглянутому перекладі роману переважає прийом компенсації, тобто заміна непередаваного елемента оригіналу за допомогою іншого мовного рівня, що виконує аналогічну функцію – функцію архаїзації мови, причому не обов'язково в тому ж самому місці тексту, що і у оригіналі. Перекладач переважно вдається до архаїчної лексики, уникаючи зайвого «старіння» тексту [45]».

Сучасні дослідження літературознавців також приділяють увагу творам Дж. Фаулза на стилістичному та лексичному рівнях в контексті персонажів, створених письменником. За приклад можна взяти статтю «Лексико-стилістичні особливості створення персонажів як компонент ідіостиля Джона Фаулза» Вишнякової О. В. та Тимофєєва І. С. Такі поняття, як порівняння, метафора, аналогія, алюзія та інтертекстуальність, розглядалися як складові частини стилю Джона Фаулза. Після аналізу його творів дослідники змогли припустити, що важливими елементами його стилю є інтертекстуальність, використання алюзій та власна мова, якою обдаровані персонажі його творів.

Вищезгадані Вишнякова О. В. та Тимофєєв І. С. не єдині, хто розглядав твори Дж. Фаулза на стилістичному та лексичному рівнях. Маякова О. С. У

своїй статті «Стилістичні прийоми в пейзажних описах: роль, значення та функції» також займалася дослідженням використання різних художніх тропів у популярному творі Дж. Фаула «Волхв». Маякова О. зазначає, що у цьому творі найчастіше зустрічається такий стилістичний засіб, як епітет, а з використаних автором художніх тропів при описі пейзажу вийшла наступна статистика: «результати вийшли такі: епітет - 214 випадків, перерахування - 59, метафора - 54, порівняння - 50, уособлення - 38, перерахування (асиндетон) - 37 [10]».

Виствітлення цієї теми дуже важливе, оскільки це важливо для того, щоб довести, що «роль стилістичних засобів у створенні будь-якого пейзажного опису величезна. Саме вони можуть надихнути життям описуваний пейзаж, зробити його яскравим і незабутнім, а також намалювати докладну картину місця дії, яка занурює читача в містичну атмосферу роману [10]». Оскільки занурювання читача в містичну атмосферу подій було однією з цілей автора твору «Волхв», не можна не погодитися із думкою Маякової О. С.

У творах Фаулза можна побачити елементи екзистенціалізму у різних аспектах, оскільки у його творах часто розглядаються питання свободи волі, вибору, пошуку сенсу життя та взаємодії із зовнішнім світом. Такі теми є типовими для екзистенціалістської філософії. Тому, щоб спробувати передати те, що хотів донести до нас цей великий письменник, Родний О. у своїй статті «Поетика екзистенціалізму в романі Джона Фаулза «Колекціонер»» проводить аналіз конкретних аспектів моделювання художньої реальності в романі Дж. Фаулза "Колекціонер" через призму використання мотивів екзистенціалізму в художньому просторі твору.

У висновках, автор статті підсумовує, що «в романі Дж. Фаулза «Колекціонер» тема екзистенціального буття виступає в контексті існування, індивідуальності, оригінальності, кохання, прогресу, свободи, спонтанності, хаосу, байдужості, передбачуваності. Поетика роману будується на умовах пограничної ситуації між буттям та небуттям, та на протиставленні різних можливостей буття, що автор втілює у своїх героях [46]». Родний О. Також

помітив, що Дж. Фаулз як автор є проводником через світи, передавачем інформації про події, що відбувається, але він не є суддею для своїх героїв: «Дж. Фаулз в романі не має наміру займати позицію вчителя, лідера чи правителя. Його мета полягає в тому, щоб пробудити у читача почуття людяності, оскільки «людяність» Фаулза не обов'язково має бути розумною, але вона розумна у спосіб, який ближче до природи людської особистості [46]».

Концепція часу і простору також займає не останнє місце у темах дослідження творчості Дж. Фаулза, оскільки його комплексна, багатогранна манера письма та майстерне володіння наданням різних натяків, підтекстів читачам викликає жваву зацікавленість літературознавцями. Т. В. Коноваленко у своїй статті «Час і простір у романах Джона Фаулза» досліджує, як відомий постмодерніст пов'язує минулі епохи із сьогоденням, як він закручує реальність світів, щоб, з одного боку, заплутати читача, а з іншого - дати підказки найуважливішим. У творчості Дж. Фаула можна прослідити, що він доволі часто, заінтригувавши читача протягом усього твору, залишає його «на роздоріжжі»: начебто, фінал мав бути щасливим.. Ні, каже Фаулз, це було б занадто просто! Тим самим залишаючи фінал відкритим, або цілком протилежним хепі-енду: «час і простір роману доволі сильно зачіпляють увагу читача та ще довго змушують задумуватись, чим же все скінчилось [23]». Автор використовує цей прийом, щоб заохочити читача задіяти свій власний розумовий потенціал і розвивати свою увагу.

Авторка статті також зазначає, що «одним із секретів його вправного володіння художнім словом є також обізнаність у галузі психології людини, адже усі його романи пронизані тонким психологізмом і дозволяють людині зазирнути у надра підсвідомого, провести паралель між зовнішніми подіями і внутрішнім світом особистості, з'ясувати причини мотивації вчинків і поведінки [23]».

Багато хто з літературознавців цікавиться такою темою для досліджень, як проблематика творів Джона Фаулза. Проблематику розглядають через

сучасний погляд на речі, нерівності між протилежними статтями, конфлікт між світами «обивателів» та «творців», порівнюють ідейне осмислення одного твору з іншим, висвітлюють філософсько-моральні концепції проблематики та художні засоби її відтворення автором у тексті.

Найцікавіше, що пов'язано з цією темою, я знайшла у статті І. В. Хаджинової «Проблематика романів Пауло Коельйо «Алхімік» і Джона Фаулза «Волхв»». Що ж тут незвичайного? А те, що два письменники з різних епох (Пауло Коельйо народився у 1947-му році, а твір «Алхімік» з'явився на полицках книжних магазинів тільки у 1988-му році, коли роман Джона Фаулза «Волхв» було випущено у 1965-му році), які ніколи не згадували один одного, проживали у різних частинах світу, мали різне оточення - на тлі усіх цих розбіжностей мали спільні думки та спільне уявлення світу, яке відобразилося на філософській проблематиці їх творів.

Як пише І. В. Хаджинова, «романи «Волхв» та «Алхімік» поєднують проблема самопізнання особистості, проблема пошуку справжнього себе [56]». Так, подібні проблеми можна віднести до «вічних проблем», які завжди зберігають свою актуальність у світі, але цікавить тут інше - те, як письменники доносять думки до читачів - а саме, у особливому стилі письма. Якщо у Дж. Фаулза твір «Волхв» насичений ідеями екзистенціалізму, в основі якого закладений мотив свободи самої людини та свободи її вибору, а головний герой роману скитається в пошуках свого справжнього «Я», то в романі «Алхімік» читачі бачать, як упродовж усього твору головний герой проходить шлях до духовного самопізнання, а у романі піднімається питання здатності людини самостійно створювати свою долю. І. В. Хаджинова підтримує цю ідею: «догми, що існують століттями, змусили людей повірити в те, що від долі неможливо втекти, але художник слова зайвий раз доводить своїм романом, що саме людині слід вирішувати: чи йтиме вона своїм шляхом, слідуючи знакам «Великої Руки» і обираючи щастя чи порожнечу і пасивне плетіння за течією, перекладаючи всю відповідальність за нездійсненні мрії на обумовленість свого життя [56]».

Усе це дуже переплітається з поняттям екзистенціалізму, якого притримувався Дж. Фаулз не тільки у своїх творах, але й в своєму житті. Авторка додає: «У своїх романах «Волхв» та «Алхімік» Дж. Фаулз та П. Коельйо піднімають проблеми самоідентифікації людини, пошуку справжнього «Я» та проблеми самотності. Автори вдягають у нову форму проблеми, які, можливо, ніколи не отримають однозначного рішення.»[16].

Якщо вже було згадано про проблематику творів Дж. Фаулза, не можна не приділити увагу такій не найменш важливій темі, яка розглядалася дослідниками, як тематика творів англійського письменника. У його творах О. О. Марданов помітив деяку тенденцію, яку освітлив у свої статті під назвою «Критика «середнього» класу як тематична особливість творів Дж. Фаулза». А саме те, що антипатія та відчуження від "середнього" класу відіграли важливу роль у формуванні тематики творів Фаулза. Дж. Фаулз показує, що його бажання відокремитися від цього класу та демонструвати свою приналежність до елітного кола призвело до нарцисичної відчуженості, високомір'я та вираження комплексу неповноцінності, почуття величі та заздрості до "вищого" класу вже саме в його творчості. Автор статті додає, що «його (Дж. Фаулза) опозиція «меншості» (інтелектуальної еліти) та «більшості» (бездумних обивателів) співзвучна зі становищем Геракліта про поділ людей на «hoi aristo» і та «hoi polloi», з ідеєю Х. Ортегі-і-Гассета про поділ людства на клас самовдосконалюваних та відповідальних особистостей та клас пасивних та обмежених обивателів, і з гілками дзен-буддизму – «великим шляхом» та «малим шляхом». У своїх творах Фаулз також виступав проти пересічності та вульгарності свідомості, які притаманні представникам усіх класів [34]».

Основна думка автора, яку можна виділити з його статті, полягає в тому, що в творчості Джона Фаулза сюжет часто викликає протистояння «меншості» та «більшості» людей. Автор наголошує на важливості звільнення індивіда від соціокультурних норм для досягнення справжньої автентичності та прийняття відповідальності за своє власне існування. Фаулз закликає до

прагнення до інтелектуальної та естетичної еліти, видячи в ній відповідальність за розвиток та удосконалення більшості. У його творах часто порушуються питання боргу, вини суспільства та розуміння свободи як важкого тягара особистості. Такі ідеї є відображенням філософського підходу Фаулза до аналізу соціальних відносин, психології людини та її прагнення до справжньої самореалізації: «тема класовості стверджує відповідальність інтелектуальної «меншості» за вдосконалення бездумної та веденої «більшості»; спонукання до саморозвитку, самопізнання; досягнення свободи від застарілих та збочених соціальних умовностей, що пригнічують і фальсифікують індивідуальність; проголошення поділу суспільства на класи з розуму та гідності [34]». Як вважає О. О. Марданов, «ці ідеї формують характерні тематичні особливості творів Фаулза [34]».

Одна літературознавиця на ім'я Олена Владимірівна Яценко також підняла дуже цікаву тему, пов'язану із творчістю Дж. Фаулза у своїй статті «Філософія випадковості Джона Фаулза». Вона розглядає філософські есе Фаулза з назвою «Аристос. Роздуми, які не увійшли до книги Екклесіаста» як основу загальної філософії випадковості у його основних романах і як ключ до правильного розуміння творів письменника. У своїй роботі вона згадує такі його слова, які підтверджують те, що філософія випадковості грає важливу роль у художньому всесвіті романів Фаулза: «Випадковість привчила нас жити з волі нагоди. Від цього залежать усі наші насолоди. Навіть якщо я влаштовую собі задоволення і з нетерпінням чекаю на нього, можливість отримати його все одно залишається для мене випадковістю... Поки йде час, існує випадковість. Ви можете померти, перш ніж перевернути наступну сторінку... У своєму житті я можу бути впевненим лише в тому, що одного разу я помру. Більше ні в яких майбутніх подіях я не впевнений [59]».

Як стверджує О. В. Яценко, категорія випадковості проявляється у хаотичних діях головної героїні роману «Жінка французького лейтенанта» Сари Вудраф, у діях Міранди - головної героїні роману «Колекціонер», а також категорія випадковості є кодом до прочитання роману «Волхв». Авторка

згадує слова Дж. Фаулза: «ми всі живемо у двох світах: звичному затишному світку абсолютів, що обертається навколо людини, та жорсткому реальному світі відносностей. Цей останній – відносна реальність – лякає нас, ізолює та перетворює на карликів»[17] і сама продовжує його думку: «Що ж пропонує Фаулз? Стати «канатоходцем». Постійно шукати невловиму відносну точку рівноваги у світі, де будь-який вільний крок порушує помилкові стереотипи і доводиться щоразу заново шукати центр тяжкості, що змістився.»[18].

Дослідження Аміневої О. С. у своїй дисертації «Традиції вікторіанської літератури у творчості Джона Фаулза» спрямоване на розгляд особливостей сприйняття та використання вікторіанської літературної традиції в творчості постмодерністського письменника Джона Фаулза. Головна мета цього дослідження полягає в тому, щоб виявити специфіку сприйняття та інтертекстуального діалогу між Фаулзом та англійською літературою XIX століття. Авторка вважає, що Джон Фаулз «...майстерно поєднує в своїй творчості відданість вікторіанській традиції і сучасні постмодерністські прийоми письма. Він розглядає силу цієї традиції, подібно до "біологічної спадковості", розуміючи, що формальні експерименти не можуть знищити "старий" зміст. Фаулз, як письменник епохи постмодернізму, намагається вирішувати завдання, які виходять за рамки художньої методології свого часу. Він не лише заклав основи нового авторського підходу, але й сформував специфічний культурологічний погляд на історичне минуле [2]».

Амінева О. С. також зазначає, що «цей підхід добре відчують його сучасники, але дослідницькі описи методу Фаулза, як правило, мають однобічний характер: або вони вважають його занадто консервативним, або визнають постмодерністським»[7]. Саме тому авторка глибоко проаналізувала творчість англійського письменника, щоб розібратися у цьому питанні. Наприклад, вона звернула увагу на поняття «інтертекстуальності», оскільки іншими дослідниками все частіше наголошується, що кожен твір виникає з інших текстів, будь то шляхом повторення, викликання суперечок або трансформації, - саме це можна побачити у кожному творі Дж. Фаулза - чи то

у філософському романі «Волхв», чи то у вікторіанському романі «Жінка французького лейтенанта» тощо. У цьому дослідженні поняття «інтертекстуальності» розглядалося як «засіб, який дозволяє Фаулзу бути в стані діалогу з традицією та стає виразом дуже оригінальної інтерсуб'єктивності»[7].

Додатково, авторкою була проаналізована творчість таких відомих письменників, як Джордж Еліот, Джейн Остен, Томас Ловелл Пікок та Томас Гарді, оскільки саме вони мали великий вплив на формування авторської концепції Фаулза. Герої творів цих письменників імпонують Фаулзу, тому що його, за думкою Аміневої О. С. «як письменника, схильного до сумнівів, привертають герої, які коливаються та сумніваються в загальноприйнятих нормах»[7] - саме такими є головні персонажі творів вищезгаданих письменників, які створили характери, глибоко занурені у пізнання свого справжнього «я», а також показали «історії душ своїх персонажів»[7].

У своїй дисертації Амінева О. звернула увагу на особливість тлумачення вікторіанської традиції у сучасному англійському постмодерністському романі. У ролі представників, що вступають у міжтекстуальний діалог з традицією англійського класичного роману ХІХ століття, авторкою були обрані романи Дж. Фаулза ("Жінка французького лейтенанта"), А. Байєтта ("Захопленість"), Д. Лоджа ("Добра робота"), П. Акройда («Чаттертон»). В результаті свого дослідження вона з'ясувала, що «Фаулз створює зразок історико-герменевтичного роману, в якому автор одночасно виступає як учасник подій та зацікавлений інтерпретатор, реалізуючи принцип додатковості. Письменник створює роман, в якому, з одного боку, оживляє вікторіанську традицію, а з іншого боку, дезавалує її за допомогою іронічної та відповідальної гри»[7]. Присутність автора в романі «Жінка французького лейтенанта» дійсно відчувається, але Фаулз так майстерно володіє текстом, що його особисті думки дуже плавно перетікають та поєднуються з думками персонажів твору. Узагальнюючи, Амінева О. С. виявила спільні мотиви і ключові образи у

літературних творах вікторіанських авторів та творі Джона Фаулза, що свідчать про вплив класичних письменників на його творчість в ХХ столітті. На думку авторки, «стосовно Фаулза важливо говорити не стільки про різке протистояння літературних стилів і напрямків або естетичних систем, скільки про їх взаємопроникнення і збагачення. Письменник спробував осмислити традицію минулого з точки зору того шляху, яким рухалася англомова література ХХ століття. Він звернувся до традиції ХІХ століття, одночасно опановуючи стилістичні прийоми, відкриті та розроблені постмодерністською прозою. Ця школа виявилася не менш важливою, ніж школа вікторіанського роману і поезії. Так сформувався новаторський за духом і змістом творчий стиль Фаулза»[7].

Схожу за предметом дослідження невелику статтю «Художні прийоми прози Джона Фаулза у контексті англійського постмодернізму» написала Заваруєва Інна. Її також зацікавив комплексний стиль цього відомого англійського постмодерніста та його творчий метод, який «повною мірою відображає діалог як із найближчою модерністською (екзистенціальною) традицією, так і з більш віддаленою – вікторіанськими, готичними, детективними романами [17]». Цей складний синтез змушує експертів висловлювати думку про Джона Фаулза як про надзвичайний та суперечливий літературний феномен, який одночасно дотримується класичних зразків і впроваджує новаторські підходи у метапрозі. Оскільки, як стверджує Інна Заваруєва, «розуміння явищ реального світу історії або інтерпретація історичних документів повинні мати певний вид «історичного розуміння», щоб осмислити історичну ситуацію і обставини, сам хід історії висував нові вимоги до літератури. Виходить, що дослідник мав йти до істини в постійному «діалозі» із «текстом», із сьогоdnішнім світом і світом історії. Діалог з історією необхідний для розуміння сутності саме сучасних явищ [17]».

Джон Фаулз, як автор своїх творів, виступає провідником між сучасним світом і минулою епохою, шукаючи себе: «Дж. Фаулз художньо досліджує нові ідеї, які поширило британське суспільство у вікторіанську епоху, відверто

постає як автор, який намагається усвідомити, зрозуміти своє місце в культурній парадигмі. Письменник постійно «відчуває» в собі присутність вікторіанської традиції, при цьому дистанціюючись від того, що відбувається, виступає як герменевт, тобто є учасником подій і їх зацікавленим інтерпретатором, реалізуючи принцип комплементарності. Він переробляє традиційні межі наративу в сучасну манеру, використовуючи деякі з основних постмодерністських прийомів: пастиш, фрагментація, численні точки зору, інтертекстуальність, метафікція та історіографічна метафікція [17]». Тим самим, Дж. Фаулз, водночас із іншими представниками постмодернізму, прагне виявити щось нове у вже відомому, старому, та відновити культурну складову людського світового досвіду, експериментуючи з традицією та роблячи межі між стилями та жанрами майже невідчутними для читачів.

Також існує стаття «Шекспіровські аллюзії та ремінісценції у творах Дж. Фаулза», в якій її авторка М. С. Дроздова розкриває проблему рецепції творчості Уільяма Шекспіра у таких творах Дж. Фаулза, як «Арістос» та «Жінка французького лейтенанта». Під час дослідження цієї теми автор визначив, що Дж. Фаулз використовує інтертекстуальність та алюзії до класичної літератури, особливо до творів Шекспіра, щоб глибше дослідити своїх персонажів та аналізувати їх внутрішній світ, а також дати читачам ключ до розуміння характерів персонажей твору. Ці літературні зв'язки також є засобом висловлення оцінок і точок зору самого автора: стосовно вчинків персонажей, їх дій або стосовно навколишнього оточення. Крім того, як зазначає М. С. Дроздова, автор проводить паралелі між персонажами своїх творів та класичними героями, а також між епохами Вікторіанської та Єлизаветинської, що дозволяє йому провести аналіз суспільних та культурних особливостей цих періодів: «Обидві алюзії важливі для змістовного та образного планів тексту, оскільки «Жінка французького лейтенанта» — роман про Вікторіанську епоху, яку письменник за допомогою алюзій зіставляє з Єлизаветинською. У першому колі розуміння наведена вище цитата сприймається як експліцитна алюзія на певний період історії Англії. На

другому рівні розуміння в контексті поглибленого аналізу твору алюзія може бути розцінена як імпліцитна на оцінку творчості Шекспіра, оскільки освічений читач знає, що Шекспір жив і творив Єлизаветинську епоху. Крізь призму такого розуміння алюзії читач звертає увагу на поверховість характеру Ернестини (процитовану вище четверту алюзію виявляємо в її промові), а також на прагматичність вікторіанського суспільства, для якого розміри та зручність житла стають важливішими за мистецтво і красу [15]».

Ці прийоми дозволяють автору глибше розуміти та представляти свої теми, а також підкреслюють важливість літературної спадщини та її впливу на суспільство. Як заключила авторка, «таким чином, аналіз показує, що розглянуті шекспірівські ремінісценції та алюзії у творах Дж. Фаулза глибше розкривають проблеми поетичної творчості та самоцінності поезії («Аристос»), особливості сюжету, характери героїв роману, відмінні риси Вікторіанської епохи в цілому та ставлення автора до неї («Жінка французького лейтенанта») [15]».

У статті «Вікторіанські алюзії у романі Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта»», написаною Д. С. Міхаленю, аналізується підхід Джона Фаулза до включення елементів вікторіанської літератури до своїх творів, розкриваючи суть цієї художньої стратегії та її вплив на глибину ідей його романів, а також вивчається важливість історичного контексту для правильного тлумачення та інтерпретації сучасних явищ у творах Фаулза. Авторка вважає, що Джон Фаулз свідомо включає в свої романи елементи реалістичних творів англійських письменників епохи вікторіанців. Ці цитати та алюзії служать не просто демонстрацією стилізаторської майстерності, а скоріше засібом для створення образу, який збагачує оповідання.

Авторка статті дійшла висновку, що роман "Жінка французького лейтенанта" Джона Фаулза охоплює період переломних змін у суспільній свідомості, коли почали формуватись нові цінності: «історичним часом роману виявляється переломна, перехідна епоха, коли починають виникати нові форми суспільної свідомості, причому вікторіанська Англія виступає тут

не просто як ефектне тло, але як свого роду «персонаж» книги [37]». Вона також вважає, що Фаулз вміло створює особливу атмосферу та збагачує смислове поле романів, використовуючи ремінісценції для того, щоб осмислити сучасні явища через призму минулого та наголосити на важливості історичного контексту для розуміння сучасності: «завдяки використанню ремінісценцій, твір Джона Фаулза набуває особливого звучання. Розглянуті у творчості проблеми, явища сучасної дійсності осмислюються крізь призму подій далекого минулого і цим розкриваються у нових, а часом зовсім несподіваних гранях. Більше того, звернення Фаулза до творчості письменників, художніх традицій літератури попередніх епох зумовило жанрову, стилістичну своєрідність його творів [37]».

Теми епіграфу в романі Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта» також торкнулася і Тархова Є. В., яка у своїй статті «Інтеріоризація художнього символу в романі Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта»» вивчала, як саме художній символ, як лінгвокультурний засіб, піддається процесу внутрішньої усвідомленості, що є важливою передумовою передачі культурних елементів у суспільстві. Як стверджує авторка, «одним із способів внутрішньої усвідомленості є використання інтертексту, який включає різноманітні тексти до основного твору. У розглянутому романі епіграфи виступають у ролі інтертексту, що передує кожній главі твору [52]». Після вивчення прикладів, наведених у її статті, авторка прийшла до висновку, що внутрішнє розуміння символу може відбуватися за допомогою введення до тексту зовнішніх включень. Один із способів внесення інтертекстуальних складових у текст - використання епіграфу. Епіграф у романі Дж. Фаулза виконує безліч функцій: він вводить художній символ, підкреслюючи його роль та важливість у тексті, а також встановлює смислову основу для розділу: «сприйняття й інтерпретація символічного змісту лексичної одиниці залежить від укорінених у свідомості соціуму, сформованих культурою архетипічних форм.» [20].

Таким чином, можна побачити, що наразі ми маємо велику кількість джерел досліджень творчості Джона Фаулза: його творчий метод, особливості ідейно-художнього характеру творів та важливі аспекти творчості й стилю автора у контексті жанрових експериментів; концепція часу і простору, зв'язок постмодернізму із творчістю Дж. Фаулза; синтаксичні особливості перекладу його творів, дослідження архаїзмів у мові та способів їхнього перекладу; використання різних художніх тропів та аналіз конкретних аспектів моделювання художньої реальності через призму використання мотивів екзистенціалізму; філософсько-моральні концепції проблематики та особлива тематика творів англійського письменника; філософія випадковості Дж. Фаулза, використання вікторіанської літературної традиції та рецепція творчості Уільяма Шекспіра.

Вище було згадано також і таку тему дослідження, що торкається епіграфу в романі письменника «Жінка французького лейтенанта». Однак, саме розкриття теми художньої функції епіграфа у цьому творі дослідники залишили без уваги, а оскільки епіграф - це той самий ключ до розкриття головної ідеї тексту, до його розуміння - тема дослідження цієї роботи є актуальною у літературознавчому просторі сьогодення.

1.2. Творчість Дж. Фаулза і англійський постмодернізм

Після Другої світової війни в Британії виділяють два основних періоди. Перший - це «післявоєнне врегулювання» (1945-1979), - період, коли лейбористи втілили ідею «держави всезагального благоденства», результатом чого стало податкове економічне навантаження на людей із високим доходом, націоналізацію промисловості та розширення доступу до вищої освіти. Передвістки другого періоду стали помітні з приходом до влади прем'єр-міністерки Маргарет Тетчер.

У 1956 році конфлікт навколо Суецького каналу підірвав міжнародний статус Британії. До 1979 року основні принципи внутрішньої політики

ґрунтувалися на ідеях Дж.М. Кейнса, проте ця соціально-економічна доктрина призвела до економічних втрат в конкурентній боротьбі з іншими країнами. У 1979 році Маргарет Тетчер розпочала реформи для покращення економіки держави: розгром профспілок, скорочення соціальних програм та денационалізація промисловості.

Авжеж, усі ці зміни не могли не вплинути на англійську культуру, насамперед зробивши освіту більш доступною для всіх верств суспільства. Такі великі письменники під час перших десятиліть після війни, як Джордж Оруелл, Івлін Во та Грем Грін, критикували ідею, втілену лейбористами, та дуже хвилювались щодо майбутнього Британії. Ці письменники об'єднані критикою тоталітаризму та зацікавленістю проблемою "нової мови" у суспільстві майбутнього, а похмурі сатири Івліна Во післявоєнних років висловлюють тривогу перед настанням суспільства, що руйнує індивідуальність людини.

Не можна не згадати і про виникнення такої важливої течії, як «розлючені молоді люди», представниками якої були Кінглі Еміс, Джон Уейн та Джон Брейн. Зазвичай, герой типових творів "розлючених молодих людей" молодий, з вищою освітою, але його головна проблема - він не може знайти своє місце у суспільстві. Ці мотиви тісно пов'язані із появою нової літературної течії наприкінці ХХ століття - постмодернізму. А проявою постмодернізму як «певної тенденції в літературі Англії» [3] багато літературних дослідників пов'язують саме з появою роману Дж.Фаулза «Жінка французького лейтенанта».

На сьогоднішньому етапі розвитку британська література представляє собою унікальне і оригінальне явище, де переважає постмодернізм. Такі поетичні засоби, як фрагментація, монтаж, багаторівнева організація тексту, інтертекстуальність, проявилися у романах таких британських письменників кінця 20 - початку 21 століття, як Джуліан Барнс, Грем Свіфт, Іен Макьюен, Пітер Ейкройд, Салман Рушді. Найвидатнішим явищем післявоєнної британської прози є екзистенційний роман, розроблений письменниками,

такими як Айріс Мердок, Джон Фаулз, Вільям Голдінг та Мюріел Спарк. Характерною особливістю творчості всіх цих британських авторів є те, що жоден з них не представляє жанр екзистенційного роману в чистому вигляді (порівняно з творами французьких екзистенціалістів, таких як Сартр і Камю). Екзистенціалізм Айріс Мердок поєднувався з філософією мови Людвіга Вітгенштейна, тоді як Джон Фаулз у своїх ранніх роботах віддавав перевагу психоаналізу, а Мюріел Спарк перейшла в католицизм і розмірковувала над філософськими та релігійними питаннями.

Вважається, що англійський постмодернізм виник із традицій філософської прози. Бажання зрозуміти сучасний світ у його глобальності, як це було представлено в англійському філософському романі, призвело до розвитку цікавого та "серйозного" постмодернізму у контексті модерністської парадигми. Джон Фаулз створив роман "Волхв", заснований на постмодерністських принципах гри, а в "Жінці французького лейтенанта" експериментував із метафізичними прийомами. Британські постмодерністські романи кінця ХХ - початку ХХІ століття виростили із філософських модерністських романів, представлених Айріс Мердок, Вільямом Голдінгом та Джоном Фаулзом. Глибока філософія та повага до літературної традиції характеризують основні риси британських постмодерністських романів.

Британський постмодернізм можна охарактеризувати наступними признаками, які можна відчутти у творах вищезгаданих англійських письменників:

1. Страх перед невизначеністю майбутнього, включаючи можливу загрозу для людства, вражає сучасну людину і проявляється у спробах прийняти історію, зрозуміти її недоліки, та в усвідомленні того, що навіть нові спроби забезпечити всім щастя можуть призвести до невдачі. Тобто, людина не може уникнути самої себе і власної природи.

2. "Одержимість історією". Історичне оповідання - це словесна вигадка, форма, що має більше спільного з літературою, ніж з наукою.

Історичне дослідження можливе лише через втілення сюжету. Британські письменники досліджують і вдосконалюють майстерність оповідання та прийоми, які з'єднують минуле і сьогодення, але водночас зберігають у пам'яті спогади про минуле (приклади такого підходу можна знайти в книгах "Історія світу в 10 з половиною розділах" Дж. Барнса (1989), "Жінка французького лейтенанта" Дж. Фаулза (1969)).

3. Письменники не намагаються дарувати читачам всезагальні істини; вони скоріше досліджують місцеві істини та глибокі протиріччя, які виникають, коли ці істини стикаються з ходом історії. Виникає новий вид історичного роману, що базується на вірі в те, що найвеличніша і одночасно жахлива епоха людської цивілізації залишилася позаду. Звернення до історії надає письменникам можливість розуміти механізми вічних циклів світових подій.

Постмодернізм є зміною фундаментальних принципів філософії, ідеології та естетики модернізму. Під час цієї епохи світ сприймається як хаотичний простір, де переважають спотворені цінності та альтернативи масовій культурі; особистість людини руйнується. Реальність виглядає непостійною і не має чіткої логіки, тому для її відображення потрібні абсолютно нові засоби і форми виразності - свого роду особливої поетики. У постмодерній картині світу було визнано неможливим сприймати текст як систему символів, позбавлену функції відображення дійсності. Отже, справжній зміст будь-якого тексту створюється з інших текстів; концепції формуються з концепцій, символи складаються із символів, тексти виткаються з текстів; вони не мають жодного прямого відношення до реальності. Весь світ, включаючи нас самих та наші уявлення про себе, — це всього лише текст. У цьому контексті виникає нова концепція літературного тексту, яку французький теоретик постмодернізму Жак Дерріда описує як «нескінченний», «абсолютно цілий», і який набуває форми «поза текстом нічого не існує [66]».

У художній практиці постмодерної літератури використовуються різноманітні художні прийоми: навмисне ускладнення стилю оповідання, пародійність, розрив сюжету та дії, інтертекстуальність, фрагментарність, використання автором певної маски.

Р. Барт у праці «Смерть автора» відзначає рису, яка є характерною для поетики творів постмодернізму: «Текст витканий із цитат, які відсилають до тисяч культурних джерел. Письменник може лише вічно наслідувати тому, що написано колись і само писалося не вперше, у його владі тільки змішувати різні види письма, зіштовхувати їх один з одним, не спираючись цілком ні на один з них, якби він хотів виразити себе, йому все одно слід було б знати, що внутрішня „сутність, яку він має намір „передати, є не що інше, як вже готовий словник, де слова пояснюються лише за допомогою інших слів, і так до нескінченності» [61].

Твори одного з найвидатніших англійських письменників - постмодерніста, романіста та есеїста Дж. Фаулза, який писав у другій половині ХХ століття (1926 – 2005) - ставлять перед читачами загальнофілософські питання про природу людського існування, важливість вибору та особистої відповідальності людини за нього, а також питання свободи як центральних життєвих цінностей. Однією з центральних ідей письменника є «усвідомлення себе» як невід'ємного етапу становлення на шлях до досягнення свободи.

Джон Фаулз народився 31 березня 1926 року в Лей-он-Сі, Ессекс. Він навчався в Бедфордській школі (1940–1944) і потім служив у Королівській морській піхоті майже два роки. Після чотирьох років навчання в Оксфорді (Новий коледж), де він вивчав французьку та отримав ступінь бакалавра з відзнакою в 1950 році, Фаулз зробив важливий вибір на користь нового етапу життя як письменника. Він забезпечував собі роботу викладацькою діяльністю в Університеті Пуатьє на острові Спеце, Греція (де він познайомився зі своєю майбутньою дружиною, Елізабет Віттон). Саме тут, під час перебуття на цьому острові письменник почав роботу над своїм першим великим літературним

створінням - романом «Волхв» (хоча за хронологією цей твір вийшов у друк третім серед усіх інших).

Часто, щоб краще уявити внутрішній світ героїв чи, можливо, навіть відобразити їхні власні філософські та етичні принципи, твір будується на міфології, при цьому основна припущення полягає в тому, що свобода може бути досягнута лише за умов повного звільнення свідомості людини. Саме це ми бачимо у романі «Волхв», де події розгортаються на грецькому острові Фраксос, який описаний автором настільки деталізовано та жваво, що повністю занурює читача в атмосферу цього мальовничого місця. Англієць Ніколас Ерфі, який розчарувався в житті, як викладач англійської в школі приїжджає до Греції, тікаючи від своєї дівчини Аліссон, з якою має дуже непрості стосунки. Однак через деякий час він раптово знайомиться з дуже цікавим персонажем, господарем вілли «Бурани», Морісом Кончісом, який стирає межі реальності і розкриває в головному герої його справжнє «Я».

Сюжет роману унікальний і незвичайний, і хоча книга досить складна в композиції (не дарма жанр роману відносять до інтелектуального), вона варта уваги. Дж. Фаулз уміло користується різними художніми прийомами, такими як театралізація, прийоми маски та інтертекстуальності, які можуть як заплутати читача, так і глибше розкрити справжню сутність героїв та спрямувати думки читача у потрібне русло. Роман «Волхв» є твором, який змушує задуматися про відповідальність морального вибору не лише перед собою, а й перед людьми, що оточують тебе.

Фаулз вважав, що "Буря" Шекспіра є вершиною естетичних досягнень людського розуму, і тому віродив цитати і оживив героїв і літературних персонажів минулого. Зацікавленість Дж. Фаулзом цією п'єсою проявляється у її високій художності та схожості із позицією світогляду автора. Щоб розуміти контекст твору Шекспіра, головний персонаж, Просперо, зазнає наклепів від свого брата Антоніо, який незаконно захопив владу, і разом з єдиною донькою Мірандо тікає. Доля волі призводить до того, що корабель Просперо потрапляє у катастрофу і головний герой опиняється на таємничому

острові, де він проводить довгі роки, очікуючи на помсту. Озброєний магічними знаннями, Просперо перемагає законного володаря острова – Калібана. Він спрямовує бурю на ворогів, щоб привести їх на острів. Після справедливого суду, Просперо відновив своє чесне ім'я та назавжди поєднав любов'ю серця Миранди та благородного Фердинанда, спадкоємця короля Неаполя Алонсо.

Суцільний роман «Волхв» - це вистава, набір випадковостей. Запропоновані обставини - ті правила гри, з якими герої вступають у твір. У цьому романі Дж. Фаулз застосовує «прийом маски», властивий літературі постмодернізму, оскільки типовою особливістю авторського стилю Дж. Фаулза є навмисне уникнення власної оцінки окремих подій твору, що дарує можливість читачам приймати власні висновки щодо почуттів, поведінки та вчинків персонажів. Ця «відстороненість» автора досягається за рахунок широкого використання літературних та міфологічних алюзій. Автор розкриває складність і суперечливість головного героя, інтегруючи у своїх творах різні культурні епохи та різні світогляди персонажів, тим самим розкриваючи багатогранність та різноманіття душі людини, поєднання високого та низького, світлої та темної сторін особистості людини.

Буря Шекспіра – алюзія. Все навколо вказує на те, що ми потрапили в одну п'єсу - Буря, а насправді знаходимося всередині іншої. Усі герої постійно говорять Ерне що вони у Бурі, на неї постійно посилаються. Ерфе починає вірити, що Кончіс – могутній чарівник Просперо, Жулі – його дочка Міранда, а сам він – Фердинанд. А оскільки в кінці на ніх очікує весілля, потрібно просто йти до кінця. Але у тексті Фаулза ще багато алюзій на іншу п'єсу Шекспіра - «Отелло», а «Буря» - тільки оболонка «гри». Закінчується все п'єсою «Отелло», Ніколас перетворюється на Яго, спочатку помічник, а потім зрадник Отелло. З усіх шекспірівських лиходіїв Яго вирізнявся прагматизмом і обачністю. Він не отримує підвищення по службі - і це одна для нього несправедливість. Яго віддається в руки правосуддя суспільства, - тривіальний, а не героїчний фінал, як у решти героїв Шекспіра.

Повертаючись до творчого шляху Дж. Фаулза, він викладав також в різних школах Лондона та його околиць, доки його перший опублікований роман "Колекціонер" не побачив світ у 1963 році. Роман "Колекціонер" є новим тлумаченням сюжету і тематики п'єси Шекспіра «Буря», так само, як і роман «Волхв», який було згадано раніше. При написанні роману «Колекціонер" (як і роману «Волхв») автор вніс до твору героїчний образ Шекспірівських персонажів, змінивши сюжет, надавши нові якості та включивши імена головних героїв у творі (Каліббан та Міранда), а також звернувшись до актуальних питань, що хвилюють людство сучасної епохи: про поняття кари, кохання, честі та справедливості. Цей роман став бестселером і навіть був екранізований Вільямом Вайлером у 1965 році.

Ці успіхи не завадили йому повернутися до раніше започаткованих проєктів, таких як філософські записки (початі ще в Оксфорді), в яких він намагався розібратися з численними питаннями, що стосуються сучасного досвіду. Ці записки були опубліковані під назвою «Арістос: автопортрет в ідеях» [76]. у 1964 році. Ще тим же роком він оселився в Лайм-Реджісі на узбережжі Дорсету.

Вид на Лайм-Бей з Бельмонт-хаусу Фаулза описаний у відомому романі "Жінка французького лейтенанта" (1969), який отримав нагороду "Срібне перо" від Міжнародного PEN-клубу та літературну премію В. Г. Сміта. Учнівство закінчилось. Цей псевдоісторичний роман виявив нову відкритість до експериментів із оповідальними голосами та інтелектуальну витонченість, яка відзначала всю його подальшу прозу: "Вежа з чорного дерева" (1974), "Деніель Мартін" (1977), "Мантиса" (1982) та "Чарв'я" (1985) та ін.

Однак Фаулз, залишаючись вірним гуманістичній традиції, був не тільки романістом. Він також був творчим істориком, захисником навколишнього середовища та дослідником природничої історії, про що свідчать книги "Острови" (1978), «Дерево "(1980), "Загадка Стоунхенджа" (1980) та "Коротка історія Лайм-Реджиса" (1982). Він переклав і прокоментував кілька класичних французьких творів, зокрема "Попелюшку"

Перро та п'єсу Мольєра "Дон Жуан". Можна краще зрозуміти його мистецтво, прочитавши його післямову до знаменитого роману Алена-Фурньє про юнацькі пошуки "Мандрівник", його передмову до "Світу Марії де Франс" або його сатиричний конкурс на мислителів-деконструктивістів "Мантісса". Відношення Фаулза до історії та культури його власної країни чітко пояснюється в ранньому есе під назвою "Про те, щоб бути англійцем, але не британцем" [75]. Незважаючи на велику кількість критичної літератури про його художню прозу, найкращим описом його ставлення та процедур під час творчої композиції є часто антологізовані «Нотатки про написання роману».

Фаулз був послідовником гуманізму — ідеї права і свободи людини, що міцно укріпилося в основі його естетичних поглядів. Для автора здібності людського розуму були мірилом вільної діяльності людини. В одному з інтерв'ю він зауважив: «Я перший гуманіст. Я вірю в гуманізм, але у філософському сенсі він зазнав невдачі». Такі приховані мотиви пізньої творчості У. Шекспіра, як освітня роль мистецтва, мозаїчна картина світу, мотив відповідальності людини за свої вчинки, навмисно посилюються Фаулзом у його творах, при цьому підкреслюючи їхню барочну інтерпретацію - з метою точно передати сучасне розуміння реальності.

Це також є протестом проти тиранії суворих соціальних та духовних норм, які виступають як звичайні критерії оцінки зміненої реальності. Це руйнування понять абсолютної істини та абсолютної влади. В обох випадках виникає потреба у визнанні різноманітності форм людського існування та розуміння, що життя людини не безмежне, та в умінні приймати цей факт. Навіть уявлення гуманізму як "філософії компромісу" (саме так Фаулз охарактеризував гуманізм в інтерв'ю 1995 року з Дайаною Уіпен) дуже близьке до постмодерністського прагнення компромісу як умови існування людини. В даний час ця проблема залишається дуже актуальною: у що вірити нам — оповідача чи тому, про що він говорить?

Дж. Фаулз, керуючись концепцією гуманізму, відповів: «Ні тому, ні іншому. Бути людиною - означає володіти якоюсь особливою

індивідуальністю, тим особистісним космосом, в якому кожен з нас існує, тобто усвідомлювати, що всі ми за своєю природою мінливі і брехливі. Що все у світі відносно. Ми можемо вдавати, що знаємо і розуміємо все на світі, але ми ніколи не зможемо ні дізнатися, ні зрозуміти цього. І вже менш за все ми здатні зрозуміти, які щасливі ми в тому, що живемо «тут і зараз».

Також великий вплив на світогляд британського письменника мав К. Г. Юнг (1875 - 1961 рр. життя), відомий швейцарський психіатр та психолог, який був засновником аналітичної психології, а також близько товаришував із Зігмундом Фрейдом (1856 - 1939 рр. життя), ідеї якого також відображаються у творчості Дж. Фаулза: «Дещо з ідей Фрейда та Юнга я з самого початку використовував для того, щоб побудувати свою «ляльку». Найбільше мені допоміг Юнг» [24]. Фаулз також визнає, що вплив Юнга було пов'язано з темою психологічного росту, дуже явною в ранній творчості британського письменника: «Я бавився їм ще за часів Оксфорда і пізніше. Але не так, як міг би серйозний студент, а скоріше як дилетант, який уловлює ідеї, які мені були потрібні і які подобалися мені; скоріш, як розпечена дитина могла б обрати вдалий момент, якби йому чи їй було надано свободу дій і вибір. Для мене Юнг завжди був плідним психологом, тобто найпліднішим у своєму впливі на будь-яку подальшу художню літературу» [25].

У творчості Дж. Фаулза особливе місце посідають оповідання. Ми, як читачі, можемо явно побачити безліч постмодерністських прийомів і відчути особливий почерк письменника. Однак, варто зазначити, що в його художній концепції провідну роль має роман: «автор не поділяє «загального песимізму з приводу так званого занепаду роману, тому що цьому жанру наприкінці ХХ століття, за його словами, все ще належать великі «області», і «незліченні різновиди людського досвіду» можуть бути «описані лише в романі і лише за допомогою його» [71]. Дж. Фаулз вважає, що обов'язком літератури та мистецтва є розвиток суспільства і людини як окремого індивідуума, а також вважає, що повчати, висміювати та відображати справжнє життя – це головна мета роману як твору.

Фаулз також дотримується думки, що лаконічність - це важлива деталь в оповіданнях-новелах, оскільки зайве застосування мистецьких прийомів може заплутати читача та відволікти від головної думки, яку хотів би донести сам автор твору. Письменник вважає, що створення особливого стилю заважає зрозуміти суть малої прози: «стиль в оповіданнях, повістях або новелах, - стверджує він, - повинен не вказувати на чиюсь індивідуальність, а, наскільки можна суворо і чітко відповідати змісту» [27].

У таких творах Фаулз вважає за краще використовувати такий художній прийом, як підтекст, в якому лежить навмисно прихований зміст, звернений до читача з метою стимулювати його індивідуальне усвідомлення - цей підхід здатний викликати у читача естетичні переживання: «У новелах Фаулза аналізованого у першому розділі збірки «Вежа з Чорного Дерева» підтекст та іронія, як з'ясовується, також стають важливими художніми прийомами. До них автор "Колекціонера", "Волхва", "Аристоса" та інших відомих романів, як і Моем, вдавався неодноразово. Солідарність у їх використанні полягає в тому, що два англійські письменники вдало застосовували в «малих жанрах» особливі символи, що являють собою систему координат, яка в компресованому вигляді передає зміст тексту оповідань або новел відповідно. Різниця полягає в способах інтерпретації, яка у Фаулза, як ми розуміємо, переважно пов'язана з його світоглядом художника-модерніста [1]».

Основний фокус Дж. Фаулза завжди був на "внутрішній людині". Це призвело до використання так званих "назв, що говорять", які часто згадуються в літературній критиці: «в «назвах, що говорять» в тій чи іншій мірі присутня символіка, а це ключ до розгадки. По-друге, це вираз потаємного сенсу, а них, як ми вже з'ясували, суть підтексту. По-третє, поряд із цікавою інтригою, як правило, є поглиблений психологізм.» Вже в першій новелі збірки «Вежа з Чорного Дерева» назва символічна і її зміст проходить через увесь твір: «Немало більше століття тому поети «парнаської школи» оголосили мистецтво «вежі зі слонової кістки» заповідним краєм, вхід до якого

відкритий тільки присвяченим - художникам за духом. Ключовим літературним чином, що пов'язує до купи всі смислові нитки новели, є алюзивний образ, заявлений у першому метатекстовому елементі новели заголовку - «Вежа...» [1]».

У Фаулза такі риси, як підтекст, феномен і іронія багаторазово перетворюються і набувають значення незбагненої загадки чи таємниці. На його думку, "таємниця" чи невизначеність є джерелом енергії - а як тільки таємниця розгадана, вона втрачає свою здатність бути джерелом цієї енергії: «Якщо ми ставимо досить глибокі питання, настає момент, коли відповіді, «якщо вони можуть бути дані, вбивають ». Таке перекодування пов'язане з ускладненням жанрової структури новели, а саме поєднанням в ній поетики психологічного, описового та деяких елементів детективного жанру. Але і у першому, і у другому випадку думка, яка виражена в тексті за допомогою ведення парадоксальних деталей, привертає нашу увагу незвичайною двоїстістю свого підходу до специфічного трактування у творі в цілому [1]».

Однією з ключових ознак постмодернізму є такий художній прийом, як інтертекстуальність. Звичайно ж, інтертекстуальність ми бачимо якщо не в кожному, то в багатьох творах Дж. Фаулза: вищезгадана збірка оповідань «Вежа з Чорного Дерева», «Жінка французького лейтенанта», «Колекціонер», «Волхв» та багато інших. Цей прийом є ключовим компонентом у створенні образно-символічної системи, оскільки саме через різні алюзії формується текст та метатекст твору.

Прийоми інтертекстуальності, підтексту, авторської маски – не рідкість у творах англійського постмодерніста Дж. Фаулза. Різні епіграфи з творів різних знаменитих письменників (А. Тенісон, Т. Харді у романі «Коханка французького лейтенанта») розцінюються як приклади стилізації у романах Дж. Фаулза. Романах Фаулза також властива постійна гра з літературними підтекстами («Коханка французького лейтенанта»), читачем («Колекціонер») та героями власних творів («Волхв»). Включення авторської присутності в тексті як реальної людини («Коханка французького лейтенанта»), персонажа,

що зливається з фігурою самого автора («Волхв»), автора, відстороненого від подій, але присутнього в них як змістовний центр, характеризують прийом авторської маски, яка визначає реакцію читача, забезпечуючи необхідну літературно-комунікативну атмосферу. Творчість Фаулза є інтелектуальними і інтертекстуальними романами, схожими на "романи в романі". Основна мета кожного твору полягає в тому, щоб змусити читача замислитись, розмірковувати над ідеями, закладеними автором у тексті. Фаулз використовує пародію, інтертекстуальність, прийом маски автора, граючи з читачем та персонажами, щоб показати важливість взаємодії з читачем, авторської саморефлексії та підкреслити гуманістичні цінності та значущість жанру роману.

1.3. Жанр невікторіанського роману в творчості Дж. Фаулза

Вікторіанська епоха вважається вершиною британської літератури та найяскравішим періодом світової культури. Цей період тривалий час служив метатекстом для всіх наступних літературних пошуків та постмодерністських експериментів. Вікторіанська епоха утворює надтекстову цілісність, де представлені твори багатьох видатних сучасних британських письменників, таких як Джуліан Барнс, Джон Лодж, Грем Свіфт, Сара Уотерс і, звичайно ж, Джон Фаулз. Багатьох сучасних британських письменників приваблювала вікторіанська епоха – з кількох причин.

Оскільки XIX століття було досить близьким до XX століття, думки та почуття людей того часу збігалися з думками та почуттями людьми сучасності. З іншого боку, сильна традиція англійської реалістичної літератури XIX століття мала великий контекст використання різноманітних аналогій і алюзій. Однак, найважливішим фактором було те, що світогляд людей вікторіанської епохи повинно було співпадати з основними положеннями теорії еволюції Дарвіна, наближаючи їх до сучасних поглядів, де роль Бога в інтелектуальному та емоційному житті була сумнівною. Фаулз сам

підтверджує цю думку у своїх «Записках до незакінченого роману», присвячених «Жінці французького лейтенанта»: «Для респектабельного вікторіанця відкриття геолога Лайєлла і біолога Дарвіна стали здійсненим нічним кошмаром. До того часу людина жила, немов дитина в невеликій затишній кімнатці. Ці науковці подарували їй нескінченний простір і час і, додатково, — потворне механістичне пояснення людського існування. Так само, як ми тепер «живемо з бомбою», вікторіанці жили з теорією еволюції [48]».

Однак, неовікторіанство можна назвати спробою відродити вікторіанство з нової точки зору. Це перегляд, переоцінка і навіть певна критика вікторіанських цінностей та основ вікторіанського суспільства. Зараз у сучасній літературі та критиці часто вживається термін "неовікторіанський роман", вперше введений у статті Дани Шиллер "The Redemptive Past in the Neo-Victorian Novel" (1997), де авторка визначає цей термін як поєднання історичного роману з постмодерністською історіографічністю та традиційним культурно-історичним підходом. Такий метод спрямовано на вивчення видозміни минулого під впливом сучасних подій. Такі романи, як "Чаттертон" П. Екройда та "Одержимість" А. Байєтта розглядаються дослідницею як приклади неовікторіанської літератури.

Відмінною рисою неовікторіанського роману, як і британського постмодернізму загалом, можна назвати його тісний зв'язок із літературною традицією, антимодерністську спрямованість та повернення до комедійно-сатиричної традиції. За допомогою іронії в такому романі встановлюється критична дистанція між автором та читачем та між автором та вікторіанською епохою. Як зазначає Д.Шиллер, «хоча неовікторіанський роман тісно пов'язаний з вікторіанською літературною тематикою, стилем та загальним настроєм, вікторіанство в ньому зазнає тотальної ревізії, інструментами якої є сучасні знання та іронія» [29]. При цьому вікторіанська література є скоріше зразком для наслідування, а не об'єктом пародії. При використанні іронії вікторіанський текст набуває іншого контексту та іншої структури, по-новому

звучить. Іронія автора тут спрямована на актуальні проблеми сучасності, а не на недоліки та слабкі сторони вікторіанського тексту. Таким чином, іронія перетворюється на постмодерністську самоіронію на межі між прямим наслідуванням традиції та грою з умовностями та різними культурними знаками та кодами.

Як вважають дослідники, поява неовікторіанських романів в англійській літературі останньої чверті ХХ століття також безпосередньо пов'язана з новим, постмодерністським поглядом на історію взагалі і вікторіанську епоху зокрема. Сама постмодерна концепція історії будується на її критичному осмисленні, сумніві в достовірності, перегляді та переосмисленні лінійності руху історичного знання. Ця концепція пропонує нескінченну кількість різних інтерпретацій тих самих історичних подій та їх особливе місце в житті кожної людини, породжуючи ідею постійної присутності минулого в теперішньому [30].

Згідно з дослідженнями, англійська реалістична традиція знову актуалізується наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у творах сучасних письменників. Інтертекстуальні включення в англійському неовікторіанському романі поліфункціональні: вікторіанський текст виступає загальним тлом оповідання, цитати та алюзії на вікторіанські романи відіграють роль літературних свідоцтв, розширюють семантику тексту за рахунок підключення різних асоціацій, «культурних посилянь», які служать засобом металітературної гри з читачем [50]. Дослідники Джон Сазерленд і Деніел Кендел Борманн вважають, що неовікторіанський роман є важливою та невід'ємною частиною постмодерністського роману, який є одним із варіантів історіографічної метапрози. Неовікторіанські романи мають вікторіанську тематику, і вікторіанський контекст тут відіграє фундаментальну роль. Також вважається, що неовікторіанський роман був би неможливим без оповідальних ниток, які інтегровані в кожен рівень вікторіанського тексту.

Творчість Джона Фаулза є нескінченним джерелом ідей, прихованих значень і культурних переплетень. Важливо уточнити, що роман «Жінка

французського лейтенанта» був екранізований у кіно 1981 року під режисурою Карела Рейша (за сценарієм Гарольдом Пінтером, написаним на прохання самого Фаулза) - це значуще, враховуючи, що автор високо оцінював цю версію. Вона, ймовірно, найкраще передала його задум, незважаючи на те, що сюжет зазнав значних змін за рахунок додавання нової лінії сюжету, пов'язаного з життям акторів, які грають головні ролі в екранізації. Сам Фаулз говорив, що "письменництво - це наполовину уява, наполовину гра", і саме цей принцип лежить в основі структури його найвидатнішого роману.

Роман «Жінка французського лейтенанта» фокусується на кризовому періоді, де головну роль відіграє відчуття задушливої обмеженості. У ній відображається перехідна епоха в історії Англії, коли традиційні уявлення про світ і людину вікторіанської епохи поступалися місцем змінам, прихованих під зовнішньою видимістю стабільності. Вікторіанська мораль, зовнішній аристократизм, формальність і строгість - все це визначало Англію того часу. Головний герой, Чарльз Смітсон, стає частиною цього світу, але його внутрішні переконання суперечать законам суспільства. Він стикається з проблемами у відносинах з нареченою Ернестіною Фрімен та її сім'єю, намагаючись знайти баланс між звільненням від їх впливу та прагненням зберегти спосіб життя як англійського джентльмена.

Привертає увагу спосіб організації часу у неовікторіанських романах. Складна взаємодія минулого та теперішнього досягається завдяки переплетенню кількох шарів часу, які змішуються та накладаються один на одного. Так, наприклад, у романі «Жінка французського лейтенанта» порушується хронологія оповідання: автор подорожує в часі, робить припущення про минуле та майбутнє персонажів: «Ернестині судилося жити довше за своє покоління. Вона народилася 1846 року. А померла того дня, коли Гітлер вторгся до Польщі» [77]. В. І. Силантьєва вважає, що «синтез минулого із сьогоденням реалізує себе у романі у кількох варіантах. Це контрастне зближення епох (період правління королеви Вікторії та сьогоденній день); узгодження масштабів та пропорцій (етико-естетичний код минулої епохи та

його конвергентна сублімація); контрастне зіставлення (і протистояння) старих канонів у тих нових етико-естетичних ідей. Конгломератна єдність всього твору та його композиційного дозволу підтримується єдиним ритмом – трохи глузливим поглядом автора на те, що відбувається, тобто іронічним висвітленням подій. Відбувається свого роду сублімування: а) на рівні ідей – перенесення енергії сексуального потягу до рівня нових соціально-етичних відносин; б) лише на рівні художніх побудов – перерозподіл ознак романтичної та реалістичної художньої образності XIX ст. у постмодерністський її еквівалент». [34] З огляду на це твердження, можна дійти висновку, що Дж. Фаулз має на увазі те, що в періоди "зламів" історії, те, що зазвичай вважається неприйнятним із соціальної точки зору, може стати прийнятним у контексті прийнятих рішень, дій та образів поведінки.

Цей підхід, який відрізняється від суворої концептуальності та чіткої структури постмодернізму, руйнує ілюзію правдоподібності та наголошує на принципі імпровізації цього стилю. Що ще вказує на фрагментарність оповідання у цьому творі, так це те, що роман побудований як чергування описів життя Чарльза та Ернестіни, історій місіс Поултні на початку історії, а також Сари. Іронія пронизує всі рівні твору: автор висміює героїв твору та читачів, висміює власний сюжет та композицію твору, пропонуючи три варіанти його кінцівки.

Дослідники вважають, що колосальний успіх книги "Жінка французького лейтенанта" ознаменував зміну поглядів автора на написання романів та удосконалення мети, яку ставлять перед собою романісти. Цей твір відрізняється своєю інтелектуальною складністю та прагненням автора експериментувати з різними стратегіями оповідання. Сам Фаулз стверджував, що для нього цей роман означав справжні зміни та нові відкриття, що надали справжню роботу та свободу, до якої ми всі прагнемо. Він також зізнався, що ненавидів вікторіанство та образ життя своїх батьків в часи свого юнацтва, оскільки він виховувався ними під сильним впливом культури вікторіанської епохи. На думку Фаулза, система, яка існувала під час правління королеви

Вікторії, пригнічувала людські почуття і позбавляла людину можливості виявляти фантазію та пристрасть: «Дж. Фаулз розглядає період правління королеви Вікторії як певну соціокультурну систему, яка наказує людині жорсткий набір норм поведінки та способів моделювання дійсності» [14].

Однак, під час навчання в Оксфордському університеті письменник переглянув своє сприйняття вікторіанської епохи і був переконаний, що її представники мали глибші і серйозніші принципи, ніж сучасники. У своєму романі він прагнув показати, що люди на той час залишили значно вагомий слід, ніж факт того, що вони були історичними постатями: вони продовжують існувати й у теперішньому. Порушуючи тему вікторіанської епохи, Фаулз не шукав у ній стійких моральних основ чи моделей світу, де все було б цілком зрозуміло та стабільно. Його метою було провести паралель між ХІХ століттям і нашим сучасним світом, який здавався йому катастрофічним, хаотичним і непередбачуваним часом, щоб ще раз продемонструвати, що історичні події повторюються знову і знову і наше життя циклічне.

Мельникова К.С. Вважає, що роман Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта» дажу точно та яскраво передає особливості постмодерністської метапрози: «Фаулз не тільки оперує спонтанним письмом і бездоганно володіє письменницької технікою, його світоглядні установки збігаються з філософією постмодернізму: це протест проти соціальних обмежень і встановлених духовних норм, визнання необхідності існування «багатоваріантних форм людського буття» [36].

Характеризуючи роман «Жінка французького лейтенанта», В. Івашева пише про цей твір як про «роман-експеримент: автор ніби розмовляє з читачем, втручаючись у розповідь, демонструючи свою присутність у ньому і створюючи ілюзію роману в романі [18]». Неовікторіанські романи вступають в інтертекстуальний діалог з вікторіанською літературою та культурою. Такі письменники, як Дж. Фаулз, пародіювали культурні та соціальні реалії вікторіанської епохи та принципи, які структурували вікторіанський роман,

дозволяючи сучасним романістам критично переосмислити вікторіанську епоху з погляду англійця другої половини 20 століття.

У романі відбувається розмиття історичних кордонів розповіді, злиття рис сучасності та вікторіанської доби. Наприклад, описуючи слугу Чарльза, автор каже: «Він мав чудовий нюх на моду — такий же гострий, як «стиляги» шістдесятих років нашого століття»; вміння Сари точно оцінювати людей пояснюється як "комп'ютер у її серці"; а Чарльз, вражений близькістю з Сарою, порівнюється з "містом, на яке з ясного неба обрушилася атомна бомба". Таких анахронізмів у романі безліч. Автор, впроваджуючи численні анахронізми у текст, навмисно та іронічно руйнує ілюзії у творі. Вустами Чарльза Фаулз ділиться тим, як він бачить світ: «Еволюція — не сходження до досконалості вертикаллю, а рух горизонталлю. Час — велика помилка, існування позбавлене історії, воно завжди тільки зараз, і існувати - означає знову і знову потрапляти в якусь диявольську машину. Всі ці прикрашені ширми, зведені людиною з метою відгородитися від дійсності — історія, релігія, обов'язок, становище у суспільстві — це ілюзії. [77]»

Д. Шиллер вважає, що у романі «Жінка французького лейтенанту» присутні елементи постмодерністської поетики: «експериментуючи в постмодерністській манері, використовуючи такі прийоми, як пародію, інтертекстуальність, стилізацію, принцип читацької співтворчості та письменницької саморефлексії, відкритість конфлікту та різні варіанти фіналу, Фаулз захищає інститут гуманізму та роман «як гуманістичне підприємство», спираючись на велику традицію англійської культури та літератури в цілому [82]».

На думку В. І. Силантьєвої, автором була запропонована позиція «свободи вибору» обидвам персонажам роману (ще одна риса постмодерністської поетики): «три складові роману: «вікторіанський», «белетристичний», «екзистенційний» позначають три пласти культури. Це: а) загальноприйнятий «садибний» фінал епохи ХІХ ст., що минає; б) літературно-книжковий (зі складною інтригою) фінал сучасного роману для

«середнього класу»; в) фінал, що переводить любовну інтригу на духовний рівень. Останній рівень був особливо цікавий і дорогий Дж. Фаулзу (він запропонував Сарі та Чарльзу «виправити» свою долю і відчутти себе вільними). Таким чином, Чарльз мав можливість одружитися з «цукровою Афродитою» і створити традиційну, майже вікторіанську сім'ю. Він міг одружитися на Сарі, але не міг постійно відчувати її особисту перевагу над собою. Виявилось, він має і третій вихід: виїхати в Америку і спробувати там знайти свій шлях» [34].

Розмірковуючи над ідеєю роману, Фаулз у своїх «Нотатках про незавершений роман» формулював таку мету: «Ти не пишеш нічого такого, про що вікторіанські романісти забули написати, але, можливо, щось таке, про що хтось із них написати не зумів. Роман повинен співвідноситися з «зараз» письменника, тому не намагайся вдавати, ніби живеш у 1867 р. Або зроби так, щоб читач точно знав, що це вдавання [74]». Погляд Фаулза, спрямований у минуле історії людства, закликає читача провести паралелі між сучасністю та історією, що допомагає виявити приховані процеси сьогодення. Він ставить питання про те, як пов'язані людські почуття з епохою, як змінюються ідеали та почуття людини під час історичних змін. Завдяки роману "Жінка французького лейтенанта" читачі можуть замислитись, що ми втратили в порівнянні з ХІХ століттям і що здобули.

Не слід забувати, що "Жінка французького лейтенанта" - це інтелектуальний роман, де основна мета не просто відображення повсякденного життя, а скоріше пошук відповідей на важливі питання людського буття. Герої тут виступають як носії певних концепцій, демонструючи зіткнення різних ідеологій. Цю книгу можна розглядати як роман про формування особистості та виховання, де основна увага приділена процесу зрілості головного героя та його шляху до саморозуміння в ході вивчення самого себе та навколишнього світу через серію випробувань.

Головним принципом, що визначає естетику роману Фаулза, стає принцип інтертекстуальності: «через інтертекст проступає увесь культурний

контекст у його хронотопному зрізі, знакові часопросторові координати роману Фаулза «обмежені» у часопросторі, однак мають інтертекстуальні виходи до глибинних пластів історії людини та суспільства. Через декодування інтертекстуальних знаків у діалог вікторіанства та ХХ століття залучений увесь культурний контекст» [50]. Автор використовує вікторіанську епоху як культурний зразок, розглядаючи її як свого роду текст. Це відбивається у різних аспектах твору.

Використовуючи структуру класичного «вікторіанського» роману, Фаулз надає великого значення концепції інтертекстуальності. У його романі видно явні елементи стилізації за класичними "вікторіанськими" творами ХІХ століття, таким як твори Діккенса, Теккерея, Троллопа, Гарді та Джордж Еліот: «у творах Джона Фаулза яскраво виражено співіснування різних часів. Письменник співвідносить культурно-історичні реалії в романі «Жінка французького лейтенанта» з безсмертними образами Томаса Гарді. Автор визнає свою приналежність до традиції англійського роману, він майстерно відтворює життя вікторіанської епохи на сторінках роману, тим самим переосмислюючи мистецьку спадщину Томаса Гарді [36]».

У сюжеті, ситуаціях і персонажах можна побачити посилання на літературні образи і прототипи того часу. Любовна лінія роману нагадує твори Джордж Еліот («Млин на Флоссі») і Томаса Гарді («Блакитні очі»), історія з несподіваним весіллям старого барона Смітсона наближається до творів Едуарда Джорджа Бульвера-Літтона («Пелем, або Пригоди джем»). Героїв асоціюються з героями інших великих авторів того часу, таких як Чарльз Діккенс та Джордж Мередіт. Навіть другорядні персонажі мають літературні посилання, наприклад, дворецький у маєтку Смітсонів, чие прізвище - Бенсон, збігається з прізвищем дворецького з роману Джорджа Мередіта "Випробування Річарда Феверела».

У романі Фаулза гра з читачем стає інтенсивнішою за допомогою появи особливого типу оповідача. З самого початку книги автор демонстративно включає текст "я" автора - цей оповідач безпосередньо звертається до читача,

коментуючи події з точки зору сучасних знань. Він володіє інформацією, недоступною його героям, посилається на думки Фрейда, Сартра, Брехта, тоді як персонажі орієнтуються ідеї Дарвіна і Тенісона. Минуле і сьогодення цього оповідача (і наше теж) є майбутнім для героїв. У цьому контексті всі численні альянзи набувають відтінку пародії та вступають у діалог з іронічним "голосом" самого оповідача. Д. Шиллер вважає, що «тут прокламується розрив із традиційною реалістичною естетикою, що набуває у Фаулза форму «антиавторського богоборства», властивого постмодерністському уявленню про «смерть автора» [82]». У романі відсутня певна думка, яка б явно роз'яснила героїв та його вчинки. "Автор", який виступає як оповідач від першої особи, навмисне утримується від виразу чітких суджень. Якщо хтось із персонажів висловлює свою думку про інше, це найчастіше представляє лише один бік ситуації. Наприклад, доктор Гроган намагається логічно обґрунтувати поведінку Сарі з погляду природничих наук, але це лише одна з перспектив, і він не має повного розуміння чи прагнення зрозуміти її внутрішній світ.

Ще одна риса інтертекстуальності - додавання епіграфів до кожної глави в романі. У кожному розділі роману зустрічається один або навіть два епіграфи, найчастіше вилучені з текстів, що належать до того часу, про який йде оповідання (XIX століття). Цитати здебільшого взяті з творів англійських художніх творів та поезії (Томас Гарді, Чарльз Діккенс, Джейн Остен, Альфред Тенісон та ін.), іноді – з філософських та наукових текстів (Карл Маркс, Чарльз Дарвін). Це створює культурний фон епохи вікторіанської Англії, який не тільки відображається в самому творі, але й через цитування. Кожен епіграф пов'язаний із змістом відповідного розділу, що створює відчуття, ніби події роману розвиваються не тільки "в реальному житті", а скоріше "в літературному просторі": кожна подія, що відбувається в житті героїв, попередньо відображена в інших текстах.

РОЗДІЛ 2

ЕПІГРАФ ЯК КОМПОНЕНТ ЗАГОЛОВКОВОГО КОМПЛЕКСУ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

2.1. Аспекти дослідження епіграфа як компоненту художнього тексту

Текст як органічне ціле посідає важливе місце серед лінгвістичних досліджень в останні десятиліття 20-го і на початку 21-го століття. Заголовок тексту став предметом дослідження через свою значущість у передачі смислу тексту, визначенні особливостей змісту художніх творів, авторської оцінки подій або персонажів, тематики і проблематики твору, а також у формуванні ідейних напрямків. Науковці вважають заголовки символами, що надають тексту форму та рамку, тематичними елементами, ключовими позиціями, основними семантичними складовими, іменами, унікальною лексикою та іншими важливими аспектами формування тексту.

Під час дослідження було помічено, що терміни "назва твору" та "заголовок твору" часто вживаються як синоніми, але доцільніше було б підкреслити різницю у значеннях цих двох термінів. Юлдашева Л. вважає, що "назва твору" має вужче значення - це заголовок у номінативній функції, тоді як "заголовок" охоплює всі його функції [58]. Кочан І.М. стверджує, що «заголовок - це структура, що передуює текстові, стоїть над ним і перед ним, і водночас він є повноправним компонентом тексту, входить у його структуру й утворює цілісність тексту» [25].

За словами А. Ламзіної, «у сучасному літературознавстві початок і кінець тексту (або його частин) прийнято позначати терміном рама, або рамка. Початок тексту може включати наступні компоненти: ім'я (псевдонім) автора, заголовок, підзаголовок, присвята, епіграф(и), передмову (вступ, введення, в деяких випадках - пролог). Кінець тексту може включати авторську післямову, зміст, а також примітки. Обов'язковість тих чи інших рамкових компонентів в

значній мірі визначається жанровою приналежністю твору. Найважливішим із них для епічних та драматичних творів, лірики «великих форм», ліро-епосу є заголовок (хоча в ліричних віршах він часто відсутній). Заголовок - це перший знак тексту, який дає читачеві цілий комплекс уявлень про книгу. Саме він найбільше формує у читача первинне розуміння тексту, стає першим кроком до його інтерпретації» [30].

Епіграф активізує увагу адресата, який повинен зв'язати зміст епіграфа із заголовком, а потім із самим текстом твору. У розумінні художнього тексту, епіграф займає друге місце після заголовка. «Порівняно з заголовком, відношення між епіграфом та заголовком можна вважати подібним до відношення головного та залежного речень [24]». Епіграф представляє собою засіб зовнішньої комунікації автора з читачем, чий зміст розкривається під час його використання у тексті, який є генетично віддаленим від нього. Залучення епіграфа у текст надає можливість реалізувати авторську комунікативну стратегію передбачення - тобто, читачі зможуть передбачити зміст наступного тексту п'єси.

Сучасні літературознавці проявляють невичерпний інтерес до аналізу різноманітних аспектів епіграфа в художніх творах. Було охоплено різноманітні теми у проведених дослідженнях, такі як аналіз епіграфу як інтертекстуального включення до художнього тексту, комплексний розгляд епіграфів у системі комунікації автора з читачем через текст, аналіз епіграфу як паратексту, розгляд епіграфу у процесі аналізу заголовкового комплексу, дослідження видів та функцій епіграфу у художніх творах різноманітних відомих письменників, а також аналіз трансформації епіграфів у сучасній літературі тощо.

Наприклад, хотілося б відзначити статтю Климової Н. І. «Роль епіграфу у вираженні концепту художнього твору» [20], аналіз якої показує, як епіграф виконує основні функції у процесі тлумачення художнього твору. Дослідниця дійшла висновку, що значення правильного відтворення сенсу епіграфу при перекладі твору породжує інтерес до того, як цей елемент реалізується в тексті.

Дослідниця К. Дж. Рідьоф у своїй дисертації «Pre-Chapter Epigraphs in the English Novel, 1750-1860» [52] аналізувала різні аспекти функціонування епіграфу, спробувавши розширити й уточнити розуміння цього елемента, який вважається текстовим, а не лише чи переважно декоративним елементом. Вона розглянула епіграфи як текстові частини, призначені для читача, здатні до тієї ж самої інтерпретації, що й основний текст, а також здійснила аналіз широкого спектру статистичних даних, щоб визначити історичні тенденції у використанні епіграфу перед главами у романах від 1750 до 1860 року.

Оскільки особливою формою інтертекстуальності вважається надтекстова цитата (епіграф), Наумюк В.М. у статті «Інтертекстуальні функції епіграфів Едгара Аллана По» [38] охопив різноманітність та багатогранність функцій, які виконують епіграфи у творчості Е. А. По. Він виявив, що аналізовані епіграфи до новел письменника відображають широкий спектр інтертекстуальних зв'язків: 15 епіграфів взято з художньої літератури, 5 - з релігійної літератури, 5 - з наукової літератури, 4 епіграфи мають фольклорний початок, а один походить з музичного мистецтва. Отже, використання епіграфів у творах Е. А. По свідчить про значущі інтертекстуальні аспекти його літературної творчості.

Цікаву тему дослідження підняла І. Беляєва у своїй статті «The Technical Transformation of the Literary Epigraph» [62]. У цій статті авторка проаналізувала 2000 літературних епіграфів, охоплюючи їх вплив на еволюцію суспільної думки та впровадження нових технологій. Вона аналізує трансформацію цих епіграфів у контексті розвитку друку, інформаційно-комп'ютерних технологій та змін, що відбуваються в суспільній свідомості протягом віків. Окрім традиційних друкованих літературних епіграфів, авторка розглядає аудіоепіграфи, флеш-епіграфи та інші нові типи текстів, а також епіграфічні дискурси, які представлені у різноманітних жанрах літературних джерел.

Борисова Т. С. поділилася цікавими результатами дослідження у своїй статті «Елементи паратекстуального епіграфу (на прикладі роману Стівена

Кінга «Крістін»)» [8]. У цій статті дослідниця дійшла мети - описати стилістичний потенціал паратекстуальних елементів у романі «Крістіна» американського письменника Стівена Кінга. У статті використовувалися дескриптивний метод, структурно-семантичний та контекстуальний аналіз, що дозволило виявити основні засоби концептуалізації паратекстових елементів та їх функції. Зокрема, було досліджено, що епіграф є одним із паратекстуальних елементів у романі, який містить різноманітну інформацію та вносить значний шар культурної інформації у художній простір твору. Стаття також містить аналіз композиції та сюжетної побудови ряду романів Стівена Кінга, що дозволило виявити особливості його наративної методики. У висновках дослідження зазначено, що паратекст є постійним елементом творів Стівена Кінга, має важливу роль у художньому і семантичному розумінні роману, є спроектованням його сюжетних ліній та виражає естетичні погляди письменника.

Епіграфи як літературне поняття досліджуються і у в'єтнамському літературному просторі - наприклад, автори статті «Епіграфи у в'єтнамських художніх текстах» Нгуєн Тхі Дьє Транг та Буй Тронг Нгоан [39] провели аналіз епіграфів у сучасних в'єтнамських літературних творах у двох аспектах: їх форма та зміст, з метою отримання комплексного уявлення про ці елементи літератури та оцінки їхньої ролі. Автори статті прагнули розглянути роль епіграфів у літературних творах, визначити їхній внесок у вираження думок, настроїв та емоцій у творах. Вони також намагалися показати, що наявність епіграфів є ознакою вміння письменника створювати логічно та ідеологічно завершені художні твори. Автори вважають, що важливість розуміння епіграфу художнього тексту великою мірою сприяє осмисленню смислового наповнення всього твору, а також дослідженню лінгвістичних аспектів тексту.

Однак, попередньо згадані автори були не єдиними дослідниками епіграфу у контексті різноманітної світової літератури. Альона Тичініна у своїй статті «Трансгресія епіграфу в структуру художньої цілостності (практика сучасної балканської літератури)» [53] мала на меті дослідити роль

та вплив паратекстуальних елементів, зокрема епіграфів, у сучасних балканських літературних творах. Авторка проаналізувала функції епіграфа в структурі тексту та його вплив на сприйняття та реакцію читача. Шляхом рецептивного експерименту досліджено, як епіграфи у творі впливають на інтерпретацію його змісту та формують очікування читача. Результати показали, що епіграфи не лише визначають різні напрями тлумачення тексту, але й активно впливають на сприйняття читачем художньої цілісності твору. Це дослідження є новизною в аналізі паратексту та рецептивних практик у балканській прозі та може бути корисним для дослідників літератури, особливо у рецептивних студіях та вивченні балканської літератури, включаючи твір С. Срдича «Саторі».

Таку тему, як «Епіграф як програма авторської моделі художнього тексту» обрала для дослідження Астрахан Н. І. [6]. У статті вона з'ясувала, що епіграфи виявляють свою особливість не тільки через сам текст, але й через творче тлумачення: структурні особливості епіграфу підкреслюються через їх трансформації (використання віршованого та прозового епіграфів, введення чужомовного епіграфу, невідповідність між формами виразу у тексті та епіграфі та ін.). Це дозволяє вийти за межі основного тексту і увійти в інтертекстуальний простір, створюючи дистанцію від основного тексту та одночасно рухаючись до нового художнього створення. Також було досліджено, що аналітична модель знаходиться між авторською програмою моделі, представленою у початковому тексті або епіграфі, та творчою переробкою тексту у діалоговому контексті, що призводить до створення нового художнього твору.

Скорина Л. В., авторка статті «Шевченківські епіграфи в літературі 20-х рр. ХХ ст.: семантика, типи, функції» [85] проаналізувала використання цитат з творів Тараса Шевченка у літературі України у 1920-х роках на матеріалі творів Остапа Вишні, Б. Антоненка-Давидовича, Ю. Смолича, І. Микитенка, М. Хвильового та П. Филиповича. Авторка відзначає, що в українській літературі 1920-х років епіграфи, як правило, складаються з цитат

з відомих текстів Тараса Шевченка, таких як «Подражання 11 псалму», «Минають дні, минають ночі...», «Сон» («Гори мої високії») та поеми «Княжна». Ці епіграфи мали різні стратегії авторизації: у деяких випадках зазначали повну атрибуцію (коли вказується на автора й прототекст), іноді не вказували жодних деталей атрибуції. Ці епіграфи генерували емоційне тло рецепції, визначали параметри інтерпретації та підкреслювали художню ідею. Частково епіграфи також поглиблювали проблематику твору, утворюючи підтекстовий рівень. У деяких випадках спостерігалися елементи полеміки або гри з текстами Шевченка. Дослідниця також дійшла висновку, що в той час цитування творів Кобзаря в епіграфах чи в самому тексті стало своєрідною етикетною формулою, яка вказувала на причетність до українського національного культурного спадку.

Ще одна праця в українській літературній рецепції, яку не можна оминати, належить Олесю Федоруку. У статті "Епіграфи в Кулішевому романі "Чорна рада" (текстологічний аспект)" [55] автором було досліджено епіграфи, використані в російській версії публікації роману "Чорна рада" до його публікації у 1857 році. О. Федорук з'ясував, що ці епіграфи відтворювали текст у полі української культури та водночас коментували його, дозволяючи письменнику викласти певний ракурс або підкреслити конкретну ідею, тему або проблему. Вони були взаємопов'язані з текстом роману, як з російським, так і з українським, і звучали у ньому через прямі цитати, алюзії та гру зі смислами. Розташовані у відповідних розділах, вони давали читачеві уявлення про майбутні події або надавали загальний зміст для всього тексту.

Автори статті «Особливості рамкового тексту роману Стендаля «Червоне та чорне» Алла Рубан та Борис Маторін [47] дослідили роман Стендаля «Червоне та чорне» з точки зору його взаємодії з іншими текстами - тобто, інтертекстуальності. Основний акцент робиться на тому, як текст роману співпрацює з його заголовками, епіграфами, передмовою та післямовою, утворюючи своєрідну рамку. Було з'ясовано, що роман має всі елементи рамки, що включає заголовок, рамковий текст, поділ на розділи. У

романі присутні "передмова" – "До читача" (доповідь щодо часу написання твору) і "післямова" – розділ L, авторські примітки щодо художніх вигадок. Особлива увага приділяється заголовкам – основному і для кожного розділу (загалом 75). Ці назви в романі мають різні стилістично-фактичні аспекти: вони вказують на героїв, передають інформацію про час і місце, виражають основну ідею твору, описують сюжет або мають авторську оцінку. Досліджуючи назви, автори зауважують, що письменник використовує різні художні прийоми для назв розділів, активізуючи увагу читача та створюючи цікаві заголовки. Узагальнюючи, автори у статті аналізують епіграфи до обох частин роману, що складається з 71 розділу, розглядають особливості використання "власних" та "чужих" цитат, їх мовне оформлення та функції.

Дослідниця Олена Переломова у своїй статті «Мовні знаки вияву інтенційної паратекстуальності авторського художнього тексту» [42] проаналізувала значення авторської інтенційної інтертекстуальності через розгляд заголовків та епіграфів у художніх творах. Наведені приклади розкривають, як назви та епіграфи цих творів викликають асоціації зі святими текстами. Також досліджено, як інтертекстуальні сигнали, такі як цитати, алюзії та ремінісценції, виконують певні функції у заголовках та епіграфах творів. Аналіз показує, як самі заголовки та епіграфи, які стають посиланнями на інші тексти, є конденсаторами авторської концепції у художніх творах.

Але, як було згадано раніше, у просторах літературних досліджень можна також зустріти статті, пов'язані із романом Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта». Наприклад, Сторчак Марія написала статтю на тему «Лінгвоемотивне моделювання епіграфів в постмодерністському тексті Джона Фаулза (на матеріалі роману «The French Lieutenant's Woman»)), де було проаналізовано утворення лінгвоемотивних моделей епіграфів на основі постмодерністських текстів. Об'єктом дослідження роботи авторка обрала постмодерністський текст, а предметом - структуру та емоційне наповнення епіграфів у сучасному англomовному художньому дискурсі. Методологія ґрунтувалася на антропоцентричній парадигмі в контексті комунікативної

лінгвістики. Авторка дійшла висновку, що моделювання тексту означає процес створення й застосування моделей, спрямованих на аналіз, опис та сприйняття художнього тексту через різноманітні вербальні й невербальні засоби. Було також з'ясовано, що лінгвомотивне моделювання постмодерністського тексту характеризується фрагментарністю, неповнотою, а також варіативністю рівнів узагальнення та інтерпретації.

Важливі аспекти епіграфів досліджувалися не тільки в різноманітних статтях і дисертаціях. Глибокому вивченню епіграфів присвячувалися навіть книжки - як, наприклад, книга письменниці Р. Ахерн «The Art of the Epigraph: How Great Books Begin» [60]. Ця книга присвячена дослідженню епіграфів та їхньої ролі у великих літературних творах. Письменниця приділяє увагу впливу епіграфів на сприйняття та розуміння тексту та аналізує різні приклади епіграфів у відомих літературних творах, розглядаючи їхню структуру, походження та вплив на перше враження від твору. Авторка досліджує, як епіграфи допомагають створювати атмосферу, контекст та передавати ключові теми, сприяючи формуванню важливих ідей та відчуттів у читача від самого початку тексту.

Розглянуті аспекти вказують на значущість ролі епіграфа як складової частини художнього твору. Детальний аналіз його функцій, походження, трансформації та впливу на читача дозволяє краще розуміти сутність та контекст його використання в літературному творі, підкреслюючи його значення для передачі атмосфери, теми, або ключової ідеї твору ще до початку його прочитання.

2.2. Визначення епіграфу та його види в літературному творі

До позатекстуальних елементів композиції художнього твору відносять заголовки та епіграф. Як вже було виявлено в попередній главі, заголовок, як важливий позатекстовий елемент твору, є одним з ключових компонентів у формуванні художнього тексту, спрямованим на узагальнення та

відображення концепції автора. Однак, епіграф є не менш важливим елементом художнього твору, адже він є компонентом цілого заголовкового комплексу. За словами Н. К. Гея, «заголовок та епіграф – це головне та підрядне речення. Одне називає явище, інше прагне його пояснити» [11].

Рейчел Сагнер пише, що перші джерела самого терміну «епіграф» туманні та розмиті: «Перші епіграфи належать будівлям, а не книгам. Або, принаймні, перші вживання цього слова стосуються вічних надписів на будівлях, пам'ятниках, стовпах і металевих табличках, а не цитат, які з'являються на титульних сторінках і головних розділах книги» [65]. У вісімнадцятому столітті словник Семьюела Джонсона [73] визначав «епіграф» просто як «напис», і тільки в дев'ятнадцятому столітті це слово на регулярній основі стало належати до певного уривку чи цитати, надрукованої на початку літературного тексту, як певний орієнтир, посібник з інтерпретації, приклад чи контрприклад, покликаний зорієнтувати читача у тексті. Таким чином, як слово, термін «епіграф» несе в собі сенс пріоритетного значення, записи в багатьох засобах масової інформації, що позначається грецьким корінням цього слова.

Складно точно визначити час, коли епіграфи стали популярними у європейській літературі. Жерар Женетт вказує на відсутність слідів епіграфів у французькій літературі до XVII століття, а в англійських книгах до 1700 року тексти, що нагадують епіграфи, з'являються переважно в проповідях для роз'яснення біблійних текстів [68]. Зрозуміло тільки те, що в XVIII столітті почалося широке використання епіграфів, які були взяті з різних джерел і включали різноманітні тексти. Журнали, друковані п'єси, літературні подорожі, трактати, біографії, релігійні твори та інші жанри почали спиратися на попередні тексти, особливо на твори відомих класичних авторів. Шекспір та менш відомі сучасні письменники швидко отримали популярність протягом століття. Спочатку в англійській художній літературі епіграфи були рідкісні в початку XVIII століття; коли ж з'являлись, вони майже завжди походили з

класичних джерел. Проте згодом, романи все частіше мали епіграфи, які вже дедалі частіше походили з новіших творів.

У середині ХХ століття, коли відбувався процес поєднання літературних досягнень та створення синтезу того, що раніше вважалося непоєднуваним, митці знову звернули увагу на епіграфи як на частину структури твору. Оголошення ідеї постструктуралізму про "весь світ як текст" нерозривно пов'язало епіграф із концепцією інтертекстуальності, перетворивши його на один із виявів цієї ідеї у творах. Одночасно, ураховуючи захоплення у ХХ столітті різноманітними кодами і шифрами, епіграф став закодованою ідеєю твору, яка сприяє діалогу між культурами, епохами, автором і читачем.

Епіграф у ХХ столітті не лише приховує шифри, а також часто не надає прямого натяку на його зв'язок із заголовком або основною ідеєю твору. Він направляє читача до первинного джерела, що стає певним ключем, і може діяти як чинник комічного ефекту або ілюстрація того, про що задумувалися люди в минулому, як, наприклад, у романі "Жінка французького лейтенанта" Джона Фаулза. Схожі особливості можна помітити й у романі "Гарна робота" Д. Лоджа. Епіграфи одночасно пояснюють історичні, естетичні та соціальні питання, підкреслюючи зв'язок читачів із минулим і служачи як з'єднання різних епох і точок зору.

Літературні науковці епіграфом називають напис або цитату, що «проставляється автором перед текстом твору або його частиною й представляє собою цитату із загальновідомого тексту, художнього твору, народної творчості, прислів'я або вислів» [34]. Тобто, епіграф - це цитата, яка розміщується на початку твору (книги, статті, фільму тощо), щоб передбачити, відтворити його зміст або основну ідею. Це може бути використано для уточнення теми, створення певної атмосфери або підкреслення ключових моментів у творі. На думку Н. Климової, епіграф – це явна підказка, знак, наданий автором, що «вказує дорогу до інтерпретації тексту» [20].

У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» вказано кілька визначень терміну:

1. В античності це відносилось до написів на пам'ятниках, надгробку, скульптурах або будівлях.

2. Архітектонічний складник твору - цитати перед текстом або в окремих його частинах, таких як розділи оповідного твору або пісні поеми. Ці частини містять ключі до розуміння задуму автора, його ідейних та жанрово-емоційних особливостей [77].

Н. Кузьміна стверджує, «що сутність епіграфа виявляється тільки в процесі його функціонування, тобто його включення в структуру чужого тексту» [27]. Вона також вважає, що, на її думку, взагалі не може народитися текст в літературі, який би не ґрунтувався на вже існуючих текстах. Твір стає справжнім літературним текстом лише в той момент, коли він розкривається, втрачає свою ізольованість і стає частиною загального літературного контексту. [28]

Але як позатекстовий елемент, епіграф має значуще впливати на розуміння загального змісту художнього тексту. Його властивості стимулюють творчий розвиток у читача, викликають асоціації та спонукають до використання власного життєвого досвіду. Як модель з узагальнюючими рисами, епіграф може служити основою для заповнення конкретними прикладами з попередніх літературних текстів, будь то прозові або поетичні тексти. Варто відзначити, що для формування читацької установки не менш важливе значення має не лише сам епіграф, але й його джерело, а також часові, просторові, культурні та особистісні зв'язки з цим джерелом.

В літературній історії епіграфи розглядаються як джерела, які висвітлюють авторську точку зору та взаємодію з художньою структурою твору. В епіграфах можуть використовуватися різні джерела, такі як фольклорні, літературні, наукові чи релігійні тексти, історичні хроніки, листи, документи, вислови відомих осіб тощо. Письменник обирає цитати для відображення сприйняття свого творіння на тлі вже існуючих поглядів та ідей.

Специфіка епіграфа, що виступає як засіб комунікації у літературному тексті, проявляється у взаємодії між автором і читачем через відтворення вже сказаного або написаного. Наприклад, Г. Кант у своїх публікаціях називав Г. Гейне улюбленим письменником і використовував у своїх романах «Die Aula» і «Das Impressum» цитати з його творів, що стосувалися зв'язку минулого, сучасного і майбутнього. Л. Фейхтвангер також використовував епіграфи, поєднуючи історичність, документальність та художнє переосмислення минулого. Він нерідко цитував вислови відомих осіб, таких як філософа Спіноза, Наполеона, Гете, Стендаля та інших («Jefta und seine Tochter», «Die Geschwister Oppermann»), але також використовував епіграфи у вигляді цитат з історичних джерел чи народних балад того часу, про який він писав («Die Jüdin von Toledo»).

Іноді письменники самостійно створювали епіграфи для своїх творів. Наприклад, у серії романів "Уеверлі" В. Скотта зустрічаються 171 власний епіграф, а Р. Кіплінг цитував свої вірші як епіграфи до своїх творів. Мета таких епіграфів полягала в тому, щоб викликати асоціації у читача, які були важливі для розуміння конкретних аспектів епохи, історичних подій, характерів або національного колориту.

Дослідники виділяють епіграфи в різних формах (видах), таких як цитата, прислів'я, вислів або уривок із вірша (згідно з Словником літературознавчих термінів) [7]. Це відрізняється від твердження, що літературний епіграф завжди є цитатою, причому цитата у більш широкому контексті. Також було досліджено, що:

1) різноманітність літературних епіграфів у науковому, газетно-публіцистичному та словесно-художньому стилях виражається у наступних загальних рисах:

- присутність як прозових, і віршованих епіграфів.
- використання короткої форми вираження.

2) літературні епіграфи також класифікуються за своєю семантикою:

- синсемантичні.

- автономні.
- з частково упізнаних джерел.
- з посиланням, включаючи вказівку джерела та вказівку автора джерела (ім'я + прізвище).

3) особливості літературних епіграфів у текстах розглянутих стилів включають:

- Текстові епіграфи.
- Експліцитно пов'язані епіграфи у різних лексико-граматичних формах.
- Поодинокі, різномовні та одномовні епіграфи.

В результаті дослідження було встановлено, що кожен із стилів має унікальні типи літературних епіграфів, властиві тільки йому [7].

Епіграфи можуть відрізнятися за обсягом та способами вираження, починаючи від одного слова чи фрази до завершених текстів, таких як прислів'я, афоризми, загадки, пісні. Крім того, що епіграфи мають вербальну структуру, деякі епіграфи можуть бути невербальними, наприклад, О. де Бальзак у романі "Шагренева шкіра" починає розповідь із графічного малюнка, який символізує людське життя. Інші письменники, такі як А. Адамович та О. Купрін, використовували формули, музичні фрази або графічні елементи як епіграфи для своїх творів - нотна фраза з «Місячної сонати» Л. ван Бетховена була використана О. Купріном як епіграф до «Гранатового браслета», а в якості епіграфа до розділу у «Останній пасторалі» А. Адамович обрав формулу енергії Енштейна. А ось Френ Росс у своєму романі "Орео" 1974 року займає більш жорстку позицію, іронічно попереджаючи читача після того, як вона запропонувала серію власних епіграфів, що такі цитати ніколи не мають нічого спільного з вмістом книги.

За структурою щодо тексту, епіграф може бути відокремленим від основного тексту, розташованим перед текстом, написаним іншим шрифтом, відділеним певною відстанню від першого рядка, містити додаткову інформацію про автора чи джерело цитати, а також може стояти після всього

тексту, утворюючи післятекстовий епіграф. Таке розташування визначає його роль у сприйнятті твору читачем, відзначаючи своєрідний висновок або мораль. Також, у художній літературі може зустрічатися розташування не одного, а двох чи навіть трьох епіграфів, які передують тексту твору. Як от, наприклад, у творі В. Підмогильного «Місто» автор спочатку цитує один з розділів Талмуда - «Трактат Авот», а потім приводить цитату А. Франса з роману «Таїс».

Серед британських митців, які виявили значний інтерес до використання епіграфів у своїх романах, варто згадати, авжеж, Дж. Фаулза, М. Бредбері, Д. Лоджа та Дж. Барнса. Вони майстерно використовують епіграфи, що передують романам або окремим розділам твору, утворюючи ланцюжки цитат, які взаємодіють між собою та основним текстом. Вони також використовують приховані автографічні епіграфи, викликаючи інтригу й додаючи глибину твору. Епіграфи цих авторів походять не лише з літературних творів, а також з наукових праць, промов, листувань, висловлювань відомих осіб, приказок. Наприклад, Дж. Барнс у своєму романі «Як все було» використовує в якості епіграфу народне прислів'я «Бреше, як самовидець», а Рей Бредбері використовує науковий факт у антиутопії «451° за Фаренгейтом»: «451° за Фаренгейтом - температура, за якої займається і горить папір».

Мова оригіналу часто залишається незмінною, що створює цікавий контраст із основним текстом. Але є і виключення - у романі «Метроленд» Дж. Барнса поданий епіграф французького поета А. Рембо мовою оригіналу: «A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu».

З вищенаведеного можна зробити висновок, що епіграфи виступають як своєрідна візитка твору та автора, привертають увагу читача до ключових моментів роману, а також створюють додатковий історичний контекст, встановлюючи зв'язок між минулим та сучасним у тексті.

2.3. Засоби вираження семантичного зв'язку епіграфа з літературним текстом та його функції в літературному творі

Вважати епіграфи просто прикрасою основного тексту — помилково. Дж. Гріффін [69] з'ясував, що поєднання епіграфів з текстом та їх історичні відмінності впливають на те, як ми сприймаємо обидва тексти разом та окремо. Він стверджує, що ці цитати створюють спеціальний контекст, що виділяє історичні умови та наше розуміння сьогодення. Епіграфи стають потужним інструментом, що дозволяє минулому та сьогоденню "спілкуватися", що демонструє силу автора у поєднанні текстів таким чином, щоб вони саме разом створювали унікальний таємний зміст.

Дж. Гріффін прийшов до розуміння того, що епіграфи - це не просто декорація або загадковий вступ до тексту. Вони можуть бути поетичним нагадуванням про минуле та водночас складним набором символів, які автор використовує, впливаючи на читачів. Епіграфи здатні викликати в нас спогади про минуле, але також приховати його справжній зміст. Минуле стає інструментом формування сучасного перебігу життя через літературні прийоми та риторику.

Дослідники підкреслюють [48], що є два типи інтертекстуальності: референціальна, яка розкриває зв'язок тексту з його попередніми джерелами, і типологічна, пов'язана з моделлю тексту. Роль епіграфа в семантичній структурі тексту визначається його місцезнаходженням у тексті і важливістю внесеного ним смислового навантаження в художній твір.

Крім того, важливо звернутися до класифікації маркування інтертекстуальності, запропонованої Й. Гельбіхом [70], щоб визначити параметри та паратекстуальні зв'язки епіграфу. Аналіз наявної інформації щодо вивчення семантичних характеристик епіграфа художнього тексту показав, що критерієм класифікації видів епіграфів на автономні та метонімічні служить ступінь завершеності змісту епіграфу та його залежність від тексту-джерела. Автономні епіграфи – це закінчені текстові фрагменти,

такі як прислів'я чи афоризми, які не мають прямого зв'язку з певним текстом-джерелом і не потребують звернення до нього задля розуміння своєї суті. Метонімічні епіграфи є частиною тексту-джерела, виступаючи як його символічне уявлення – «метонімічний символ-заступник» [58], і не можуть бути витлумачені поза контекстом твору-джерела. Деякі дослідники називають ці типи епіграфів автосемантичними та синсемантичними.

Загальноприйнято вважати, що взаємодія епіграфа з основним текстом визначається ступенем залежності епіграфа від тексту-джерела. Так, для автономних епіграфів достатньо вивчити взаємозв'язок між «епіграфом» і текстом, що йде відразу після нього, для розкриття сенсу епіграфа. Що стосується метонімічного епіграфу - його взаємодію з попереднім текстом можна назвати системою «епіграф – джерело епіграфу – текст під епіграфом» [58].

Зв'язок між епіграфом та текстом може встановлюватися з початком, серединою або кінцем твору, але вважається, що особливо важливим є зв'язок із його завершенням. Ця взаємодія формує межі твору, і основна мета полягає у виключенні множинних тлумачень епіграфу та тексту загалом [70].

Зв'язок між епіграфом і текстом в ньому, зазвичай розрізняють за характером семантичного взаємозв'язку: експліцитний (явний) і імпліцитний (прихований). У контексті неявного зв'язку виділяють пресупозицію та імплікацію [48], а для вираження цього зв'язку використовують різні мовні засоби, такі як лексичні повтори різного типу - лексико-семантичні (повний; модифікований) та семантичні (синонімічний; перифразований; семний) [70]. Крім того, ґрунтуючись на кількості повторень слів з епіграфу в тексті твору, виділяють випадки з частим повторенням (якщо слово зустрічається більше трьох разів у тексті) та низькочастотним повторенням (якщо слово зустрічається менше трьох разів). Слова з епіграфу, що часто повторюються у тексті твору, називають ключовими лексемами.

Зазвичай, експліцитний зв'язок між епіграфом та назвою твору виявляють за спільними лексичними елементами - словосполученнями або

окремими словами. Достатньо кількох таких елементів для встановлення цього зв'язку, але справжній зміст епіграфу розкривається в основному тексті [75]. Читачі легко встановлюють вербалізований зв'язок між епіграфом і назвою твору, тому такі епіграфи зазвичай не потребують додаткових пояснень у тексті.

Імпліцитний (прихований) зв'язок між епіграфом і текстом зазвичай є складним для розуміння. Він базується на глибоких авторських мотиваціях, які пов'язані з подіями, особистими асоціаціями та особливим настроєм автора. Хоча цей зв'язок може залишатися непомітним, обраний епіграф завжди має певну причину. Розуміння імпліцитного зв'язку потребує глибокого аналізу твору, оскільки він базується на прихованій інтенції автора та потребує розкриття внутрішніх і зовнішніх зв'язків тексту. Цей зв'язок має комунікативну спрямованість на читача-інтерпретатора, який здатний розгадати авторський задум і виявити приховані аспекти тексту.

Епіграф сьогодні частіше відіграє **роль коментаря** до тексту, що розпочинається ним. Це піднімає питання про те, яку ідею читач має намір витягти з епіграфу й застосувати до тексту. Сама наявність епіграфу порушує питання про традицію, авторитет та авторські наміри, можна навіть сказати, що це створює структурно-літературну ситуацію. Те, що епіграф говорить про текст, може бути відносно зрозумілим або імпліцитним для тлумачення, майже непрозорим. Женетт вказує на те, що «деякі автори розміщують епіграфи насправді випадково, вважаючи, що кожне поєднання має свій сенс, а навіть відсутність сенсу сама по собі є виразом» [68].

У літературному аналізі Тимакової І. наголошується, що в період з 1980 по 2003 виділяється ряд термінів, що описують різні функції літературних епіграфів:

1. Когнітивна: передача ідеї та тематики тексту.
2. Лірична: вираження емоцій та ставлення автора до написаного тексту.

3. Орнаментальна: додавання естетичної інформації до тексту.
4. Фатична: привертання уваги читача до цитованого твору.
5. Конативна: підготовка свідомості читача до сприйняття тексту.
6. Оціночна: визначення ставлення автора до зображуваної реальності.
7. Пояснювальна: розкриття значення заголовка або гра з ним у пародійному ключі.
8. Опозиційна: вступ до дискусії з текстом.
9. Підтверджувальна: вказівка автора читачеві на правильне розуміння твору.
10. Спростуюча: протиріччя епіграфу стосовно висновків у тексті.
11. Референтна: посилення на історичний контекст.
12. Суб'єктивно-інформативна: надання інформації про автора, його характеристики.
13. Експресивна (емотивна): вираження емоційної тональності та ставлення автора до цитованого твору.
14. Апелятивна: привертання уваги читача, щоб змусити його зупинитися та задуматися [70].

Також дослідниця відзначає, що усі функції епіграфу можна поділити на дві групи: будівельні та прагматичні (які включають в себе особистісну характеристику автора, його наміри та особистісну характеристику читача) [70]. Тобто, можна сказати, що літературні епіграфи взаємодіють з такими явищами, як передмова до твору, автор, читач, контекст, звідки взятий літературний епіграф, і також самотійно «розповідають» про себе.

Інші дослідники також вже давно наголошують на різноманітних функціях епіграфа, виділяючи його інформативну та формотворчу функції [58].

Концепція **інформативної функції** пояснюється, поділяючи інформативну роль на дві "підфункції". По-перше, це змістовно-інформативна частина, що надає дані про автора і передбачає зміст наступного тексту після

епіграфу. По-друге - суб'єктно-інформативна частина, яка описує автора, його літературні уподобання та комунікативні наміри, закладені в даному тексті.

Епіграф служить основним будівельним компонентом у формуванні концепту тексту, встановлюючи зв'язок між поточним твором, попередніми текстами та мовно-культурним середовищем в цілому. Залишаючись самостійним у тексті, епіграф має свій власний простір та спрямованість до першоджерельного твору та його автора. Його відокремленість від основного тексту, а також віддаленість від джерела надають читачам певний погляд на епіграф, формуючи концепцію тексту шляхом відокремлення його від конкретної дійсності. Це дозволяє епіграфу виступати як узагальнення, універсальну істину, що може застосовуватись у різних ситуаціях. Таким чином проявляється його **формотворча функція**.

Проте важливою у всіх епіграфів є їхня здатність до діалогу, тому **діалогізуюча функція** епіграфу є універсальною, оскільки епіграф служить інструментом створення та виявлення діалогічного аспекту тексту, відображаючи взаємозв'язок між епіграфом, текстом і автором.

Додатково, дослідниця Н. Старигіна [67] відзначає, що в повісті "Повітра" епіграфи-цитати до кожного розділу виконують **функцію членування композиції**, відокремлюючи один розділ від іншого разом із їх нумерацією. Вони допомагають створити враження відносної самостійності кожної глави і виконують роль заголовків, які відсутні.

Епіграф також має **функцію узагальнення**, яка спонукає до розумової активності: читач художнього твору повинен звернутися до першоджерела тексту, звідки взято епіграф, щоб зрозуміти глибинний сенс. Отже, епіграф може привертати увагу читача до самого тексту, до решти творів цього письменника та до джерел інших епіграфів.

За рахунок своєї **змістовної функції** епіграф здатний відображати основну тему художнього твору та попередньо виділяти тему, яка розвиватиметься автором усередині тексту. Епіграф має важливу концептуально-роз'яснювальну роль, завжди сприяючи розумінню заголовка,

іноді навіть пояснюючи його прямо. У таких випадках пошук концепції для читача стає значно простішим, оскільки від самого початку він отримує чітке вказівку щодо напрямку розуміння тексту.

Отже, з усього викладеного можна зробити висновок, що спектр функцій, що виконує епіграф, досить широкий, і визначення тієї чи іншої функції як основної розглядається виключно як дослідницький прийом, визначений напрямком, метою та завданнями конкретного дослідження. Як було з'ясовано - епіграф, як структурний елемент тексту, володіє широким функціонально-прагматичним потенціалом: йому властиві інформативна, формотворча, діалогізуюча, узагальнююча, змістовна (концептуально-роз'яснювальна) функції, когнітивна, лірична, орнаментальна, фатична, конативна, оціночна, пояснювальна, опозиційна, підтверджувальна, спростуюча, референтна, суб'єктивно-інформативна, експресивна (емотивна), апелятивна та функція членування композиції. Такий підхід надає тексту лінгвокультурного статусу, включаючи його в контекст вже відомих текстів для лінгвокультурної спільноти. З чого можна дійти висновку, що ці функції сприяють створенню інтертекстуальності в художньому тексті. Саме цей аспект розглядатиметься у пункті 3.2 цієї роботи.

У сучасній лінгвістиці епіграф вивчається як вставний текст, і згідно з теорією інтертекстуальності, його статус визначається І. В. Арнольдом: він розглядається як «внутрішня інтертекстуальність», де голос належить авторові як у самому епіграфі, так і в тексті, якому він передує. Також епіграф розглядається як «зовнішня інтертекстуальність», де панує «голос» Іншого, характерний для цитат та алюзій [5]. За Н. Старигіною, епіграф у повісті Авенаріуса "Повітра" (у формі цитати, як і всі інші епіграфи до кожного розділу, загалом їх двадцять шість згідно з кількістю розділів) виконує роль інтертекстуального засобу, що сприяє утворенню зв'язків між текстами твору. Вона стверджує, що **функцію епіграфа** в цьому творі можна охарактеризувати як "**інтертекстуальність**", а саме "використання частини смислової структури одного тексту для створення нового тексту в широкому розумінні". Оскільки

інтертекстема передає інформацію про зв'язок нового тексту з першоджерелом [67].

З чого можна зробити висновок, що подібно до заголовку художнього твору, **прогностичну функцію** виконує й епіграф, допомагаючи читачеві передбачити та уявити, як буде розвиватися сюжет у художньому творі.

За словами Л.М. Лунькової, яка сприймає епіграф як вставний текст, він «створює додаткові межі твору. Автор передає слово іншому оповідачеві, якщо епіграф автотекстуальний, самим дійовим особам, і таким чином, має на меті створення багатовимірного зображення подій і персонажів» [54]. Епіграф, виступаючи як вставний текст, сприяє реалізації різних голосів у художньому тексті шляхом об'єднання декількох поглядів. Авторська позиція часто не збігається з оцінками та думками персонажів та адресатів художнього твору, що дозволяє дослідникам розглядати його як окремий вид цитування в різних контекстах художнього тексту.

В. Чернявська у своєму дослідженні текстів наукової комунікації відзначає, що епіграф у художніх творах є сильним засобом активізації міжтекстуальних зв'язків. Особливо це стає важливим через його міцне розташування у тексті. Автор, звертаючись до чужого голосу для підсилення своєї думки, веде читача до попередніх творів [57]. Інтертекстуальний аспект епіграфу чітко відтворює поняття, що лежить в основі формування тексту. В композиційному та архітектонічному плані епіграф є самостійним – це своєрідний текст всередині тексту, з власним автором, власною сферою функціонування та власною початковою комунікативною ситуацією. Часто він відрізняється від основного авторського тексту й візуально.

На думку Н. Вершиніної, для розуміння епіграфа як елемента тексту, що виходить за межі сюжету, важливо звернути увагу на його конкретний зміст, який виражений через жанрову форму (вірш, діалог, прислів'я, афоризм, фрагмент прози), а також на його формальну структуру. Епіграф є одним із способів утворення міжтекстуальних зв'язків і несе інформацію, яка має пізнавальний та оціночний характер [9].

Безперечно, епіграф відіграє важливу роль у процесі декодування художнього тексту з прагматичної точки зору [4]. Він встановлює нові зв'язки між мовою та культурою, впроваджуючи нову культурну інформацію в текст та висловлюючи авторське ставлення до соціокультурної ситуації та лінгвокультурного суспільства в цілому. Таким чином, епіграф розширює наміри, закладені в тексті, та створює діалог між культурами, вводячи нові феномени різних рівнів належності тексту до його семантичного простору. Тобто, епіграфи встановлюють зв'язки між різними текстами твору, основними з яких є сучасні тексти, що відтворюють культурний контекст епохи. Часте звертання до творів певного автора (певною мірою) свідчить про їх популярність та важливість у культурному житті того періоду, а також про особисті уподобання автора даного твору. З цієї точки зору, це можна розглядати як одну з функцій епіграфа - **металітературну (метатекстову) функцію**. І. Коциєнко розрізняє метатекстову функцію епіграфа, яка полягає не лише у вказівці на конкретний текст-джерело, а в здатності через багатовимірні метатекстові зв'язки «вести дискусію з усією попередньою літературною традицією», «визначати перехресність літературних епох» [26].

О. Попова описує функції епіграфа як вторинного способу позначення тексту, що вводиться. У цьому контексті під вторинною непрямую номінацією розуміється здатність епіграфа не безпосередньо вказувати на текст, що вводиться, а робити це через фрагмент тексту-джерела. Функції епіграфа, згідно зі словами О. Попової, поділяються на **ідентифікуючу** (позначення основних елементів розповіді) та **предикативну** (присвоєння додаткових властивостей описуваним подіям та явищам). Вона також визначає способи реалізації цих функцій на різних рівнях – передтекстовому (епіграф – назва), текстовому (епіграф – текст) та гіпертекстовому (назва – епіграф – текст). На передтекстовому рівні найбільш характерною є ідентифікуюча функція, що звужує діапазон тлумачень тексту через стислу форму в назві. На текстовому рівні епіграф виконує обидві функції, причому зв'язок між епіграфом та текстом може виражатися різними явними формами повтору (лексичного та

перифрастичного). О.М. Попова зазначає, що на текстовому рівні епіграф виконує ідентифікуючу та предикативну функції одночасно. У такому випадку, зв'язок епіграфу та тексту ускладнюється, якщо епіграф містить кілька цитат із різних джерел, і його зміст стає зрозумілим лише після прочитання наступного тексту. У цьому випадку суть епіграфа виявляється ретроспективно, після прочитання і осмислення наступного тексту після нього [44].

Епіграф грає двояку роль у художньому тексті: він є індикатором культурних кодів усередині семантичного простору та допомагає обмежити суб'єктивність тлумачення авторських ідей завдяки своїй інтертекстуальності. Часто епіграф виступає як компонент сюжетної перспективи. Він кодує значення тексту - як у імпліцитній (прихованій), так і у експліцитній (явній) формі.

РОЗДІЛ 3

ЕПІГРАФ У РОМАНІ «ЖІНКА ФРАНЦУЗЬКОГО ЛЕЙТЕНАНТА»: СМИСЛ, ПРИЗНАЧЕННЯ, ФУНКЦІЇ

3.1. Епіграф як дзеркало вікторіанської епохи у романі

Протягом 1837—1901 років у Британській імперії тривала "вікторіанська доба" за правління королеви Вікторії. Цей період відзначився зростанням капіталізму, підтвердженням впливу Англії у світі та культурним прогресом. Під час Вікторіанської епохи, як стверджував Г.К. Честертон, наступив "великий вікторіанський компроміс" – компроміс між великою буржуазією та аристократією. Також, як і в інших розвинених країнах, цей час для Великобританії ознаменувався індустріальною революцією та гострими соціальними конфліктами. Багато з досягнень парламентської демократії, які ми знаємо сьогодні, почали виникати саме в цей період: збільшення числа прихильників лібералізму, розширення представництва у Палаті громад, а також присвоєння права голосу понад 60 відсоткам чоловіків. Серед морально-етичних норм епохи - суворі норми поведінки, незгода з їхнім порушенням, певні сексуальні обмеження. Водночас у суспільстві британців почали цінуватися пунктуальність, поміркованість, працьовитість та вміння господарювати. Варто також уточнити, що вікторіанська епоха – час формування середнього класу в Англії, період витончених стосунків та створення культурного образу "справжнього джентльмена".

Оцінки щодо вікторіанської епохи зазнали значних змін протягом ХХ століття. У період від 1910 до 1930-х років, під час розквіту модернізму, вікторіанців часто характеризували як обмежених, пуританських істот, обмежених численними табу та моральними аспектами. Але з часом ця думка стала менш впливовою, замість неї наростало більш збалансоване сприйняття

вікторіанського мистецтва та літератури. Тепер у нас є можливість більш об'єктивно оцінити їхню роль у контексті тієї епохи.

Протягом усього двадцятого століття вікторіанська епоха викликала у англійців активну реакцію, яка виявлялася у збереженні вікторіанських традицій або їх зрікання. У другій половині ХХ століття в культурі Великобританії простежувалася тенденція до "вікторіанського відродження". Вікторіанський текст став одним з основних видів текстових включень у метатексті постмодерністського англійського роману кінця ХХ століття. Як було з'ясовано у першому розділі цієї роботи, характерною рисою англійської постмодерністської літератури є "одержимість історією", історіографічність, а також поява нового жанру - неовікторіанського роману. Автор у неовікторіанському романі діє подібно історику: він встановлює особливий діалог із минулим, відновлюючи його у своїй уяві та оживляючи через своє оповідання.

Роман «Жінка французького лейтенанта» був написаний у 1969 році, але його події розвиваються в 1850-60 рр., в період правління королеви Вікторії, відомого як Вікторіанська епоха. Жанр роману Дж. Фаулза відповідає вікторіанському стилю роману: він включає іронічне відображення художньої культури, гру з читачем (який змінює свою роль від спостерігача до головного героя) надає свободу вибору фіналу роману для читача, містить любовний трикутник, але з участю двох жінок, а не двох лицарів, як у класичних вікторіанських творах. Також у творі присутні ідеї лабіринтів та застосування елементів інтертекстуальності, що також слугують способами внутрішнього осмислення тексту.

Джон Фаулз будує сюжет свого роману шляхом трансформації історичних фактів: Чарльз Смітсон, аристократ вікторіанської епохи, який попадає під владу «не такої, як усі» Сари Вудраф, яка представляє «жінку з майбутнього». Саме наявність контексту важливої для становлення Британії як могутньої країни епохи, що присутній у романі, підкреслює і, водночас, розвіює вікторіанську концепцію: автор показує, що особистісні відносини

мають більше значення, ніж конкретна епоха чи «велике» соціальне та історичне значення. Письменник поєднує дві історичні епохи, намагаючись проаналізувати «хворобу» сучасного покоління, робить паралелі між руйнуванням уявлень вікторіанської епохи та «кризовими» явищами другої половини ХХ століття. Він також досліджує ключові фактори, які впливають на свідомість людини та її життя.

Дж. Фаулз розглядає вікторіанську епоху як певну соціокультурну систему, що формує жорсткі стандарти поведінки та сприйняття реальності. Ця система підриває природні людські почуття, забороняє пристрасть та творчу уяву, обмежує міжособистісні зв'язки та насильно встановлює спотворену ієрархію моральних цінностей, де поняття боргу визнається найважливішим. Ця система призводить до брехні, страху, лицемірства та спотвореного уявлення про світ. Дж. Фаулз для підтвердження своїх ідей використовує розгорнутий документальний матеріал: цитати сучасників, звіти, уривки з преси, статистичні дані, і навіть цитати з творів К. Маркса.

У романі «Жінка французького лейтенанта» триває дискусія з вікторіанською картиною світу на різних рівнях: філософському, науковому, політичному, культурному, сюжетному та психологічному. Автор, як зазначає А. Долінін, «не тільки зачіпає заборонені для вікторіанської культури теми, не тільки піддає своїх персонажів психоаналізу і екзистенціалістській перевірці на «справжність», а й підриває зсередини саму структуру вікторіанського роману. Здавалося б, будуючи розповідь від авторської першої особи, письменник просто стилізує його під класичні зразки вікторіанської прози, бо для неї це був найпоширеніший спосіб побудови тексту, але й тут ми маємо справу не з імітацією, не з копіюванням, а з пародією, мета якої - виявити «дурну умовність» старої системи [14].

У романі є 80 епіграфів, включаючи той, що передує початку твору. У кожному з 61 розділів мається один епіграф, а у 18 з них - два. Цитати-епіграфи, розміщені перед кожним розділом, виконують **функцію членування композиції**, відокремлюючи їх один від одного разом з

нумерацією. Вони сприяють створенню враження відносної самостійності кожної частини та виконують роль заголовків, замінюючи їх відсутність.

Дж. Фаулз розпочинає твір з цитати К. Маркса з «Єврейського питання», де поширюється думка, що будь-який процес емансипації полягає в тому, що він повертає людський світ та взаємини між людьми до самої особистості: «Every emancipation is a restoration of the human world and of human relationships to man himself» [77]. Цей епіграф розташовано перед першою главою роману, з чого можна зробити висновок, що він як головний епіграф стосується усього роману. У даному контексті можна розуміти слово «емансипація» як вивільнення, отримання свободи, з чого можна зробити висновок, що цей епіграф несе в собі смисл головної теми твору - свобода вибору та важливість робити вчинки, дотримуючись своєї людської природи. В такому випадку, цей епіграф виконує **змістовну функцію**, натякаючи читачу на основну ідею роману.

Перший епіграф до другої частини роману, який цитує Е. Ростона Пайка - це є уривок з його наукових досліджень, висунутих у науковій праці «Документи людства Вікторіанського золотого століття»: «In that year (1851) there were some 8,155,000 females of the age of ten upwards in the British population, as compared with 7,600,000 males. Already it will be clear that if the accepted destiny of the Victorian girl was to become a Woman and mother, it was unlikely that there would be enough men to go round [77]». Науковість як одна з рис сучасної епохи створює важливий контекст задля критичного осмислення Англії 19-го століття: під час Вікторіанської епохи жінка обов'язково повинна була вийти заміж, а якщо ти не дотримуєшся вікторіанської моралі - ти як жінка не входиш у її рамки та не заслуговуєш поваги та соціального схвалення. Можна зробити висновок, що у цьому випадку епіграф виконує **металітературну (метатекстову) функцію**. З іншого боку, у цій главі роману ми бачимо першу зустріч головного героя, Чарльза Смітсона, із Сарою, загадковою дівчиною. Під час зустрічі Чарльз був не один, а з майбутньою дружиною - Ернестиною. Може, таким чином, акцентування думки про те, що

не кожна вікторіанська дівчина зможе знайти собі чоловіка, автор хотів натякнути про те, що Чарльз відмовиться від брачних обов'язків із Ернестиною, оскільки зустрів Сару. У такому випадку, епіграф виконуватиме **прогностичну функцію**, передбачаючи майбутні події в тексті.

Епіграфи в тексті не лише натякають на подальший сюжет, але часто містять ідеї соціокультурного та культурно-історичного характеру, які й розкриваються у главі. Обидва епіграфи до третьої глави роману розкривають важливі соціальні та культурні зміни, які відбулись із поколінням вікторіанської епохи, і автор доносить цю думку з огляду ідей Ч. Дарвіна та Дж. М. Янга. Цитата Ч. Дарвіна «..consequently, though each being assuredly is well fitted for its place in nature, many structures have now no very close and direct relations to present habits of life [77]» вказує на особливу «відірваність» деяких членів вікторіанського суспільства, оскільки такі персонажі, як отець Ернестіни, абсолютно заперечували наявність здорового глузду в навчаннях Дарвіна. Головний герой роману, Чарльз, навпаки, був послідовником дарвінізму, тому автор транслює через нього особливості епохи: «Like many of his contemporaries he sensed that the earlier self-responsibility of the century was turning into self-importance: that what drove the new Britain was increasingly a desire to seem respectable, in place of the desire to do good for good's sake [77]» Дж. Фаулз надає культурний контекст епохи, доводячи, що нове вчення Дарвіна не просто вплинуло на свідомість суспільства, а й викликало радикальні зміни у сприйнятті передовою частиною населення. Цю думку підтверджує другий епіграф до тієї ж глави, взятий з есе Дж. М. Янга «Портрет епохи»: «Of all decades in our history, a wise man would choose the eighteen-fifties to be young in [77]». Саме 50-ті роки епохи вікторіанства треба було прожити молодим, щоб відчувати той «переломний момент», ті зміни, що відбулись із суспільством. Оскільки такі персонажі, як батьки Ернестіни, місіс Поултні та місіс Ферлі ніколи не зможуть прийняти та відчувати ці зміни. В контраст цьому нове покоління символізує розвиток нових моральних та етичних рамок. Часті відсилання до творів конкретного автора говорять про їхню популярність,

важливість у культурному житті того періоду та особисті симпатії автора твору до згадуваних постатей. У наведених прикладах епіграф виконує **металітературну, змістовну функції**, а також **ідентифікуючу та предикативну функції** на текстовому рівні, оскільки зв'язок цитат із подальшим текстом стає зрозумілим лише після ознайомлення із ним.

Ще один приклад, який дозволяє поринути в культуру та її «вітер змін» під час Вікторіанської епохи, яка висвітлюється через аспект моди, також підтверджує зв'язок попередньо згаданого епіграфа із текстом після нього: «The young lady was dressed in the height of fashion, for another wind was blowing in 1867: the beginning of a revolt against the crinoline and the large bonnet. The eye in the telescope might have glimpsed a magenta skirt of an almost daring narrowness—and shortness... while the taller man, impeccably in a light gray, with his top hat held in his free hand, had severely reduced his dundrearies, which the arbiters of the best English male fashion had declared a shade vulgar—that is, risible to the foreigner—a year or two previously [77]». Представники аристократії Вікторіанської епохи постають перед нами дуже виточненими, вони мають бездоганний вигляд і підпорядковуються жорстким вимогам «дрес-коду». Головним атрибутом одягу під час вікторіанської епохи слугував корсет із шнурівкою, що стискала живіт, виділяла груди та створювала вужчу лінію талії. Королева значно вплинула на те, як одягалися аристократи, жінки придворного кола та звичайні містяни. Мода серед вищого суспільства віддзеркалювала політичну та економічну обстановку, що дозволяє висвітлювати Вікторіанську епоху у політичному контексті. Період з 1837 по 1901 рік пов'язаний з перш за все індустріальною революцією та колоніальним розширенням, що сприяло посиленню Британської імперії і, водночас, збагаченню суспільства. Цікаво також, що Фаулз іронічно оцінює довжину юбки, називаючи її «провокаційно вузькою» та «короткою» - тобто, за сучасними мірками, то була довга юбка, з-під якої можна було побачити тільки черевики з майже помітними панчолами. Можливо, автор натякає на те, що в ті часи не дозволялися «фривольності» у довжині юбки, мода відмовилася від

декольте, оскільки відкриті, сміливі наряди не сприймалися у суспільстві. Що ще раз свідчить про особливі правила та обмеження навіть у виборі одягу в ті часи.

Епіграф до 11 глави висвітлює соціальний контекст епохи Вікторіанства: «With the form conforming duly, Senseless what it meaneth truly, Go to church—the world require you, To balls — the world require you too, And marry—papa and mama desire you, And your sisters and schoolfellows do [77]», оскільки від соціуму вимагали дотримання встановлених норм та правил моралі, а зворотнє вважалося за смертний гріх. Питання «випадкових зв'язків», «сексуальності» та «статевих відношень» було під заборонаю: обговорення і навіть допущення думки на вказані теми було соромом - чимось, що виходить за рамки пристойної поведінки. Це ми бачимо у Чарльза: «Traveling no longer attracted him; but women did, and he was therefore in a state of extreme sexual frustration, since his moral delicacy had not allowed him to try the simple expedient of a week in Ostend or Paris [77]». Той самий признак можна знайти у думках Ернестини: «Her mind did not allow itself to run to a Parisian grisette ... But in a way the matter of whether he had slept with other women worried her less than it might a modern girl. Of course Ernestina uttered her autocratic “I must not” just as soon as any such sinful speculation crossed her mind.. [77]». У цьому випадку епіграф виконує свою **металітературну**, а також **діалогізуючу функцію**, адже веде дискусію з попередньою літературною традицією та визначає взаємозв'язки між літературними епохами. Додатково, автор нібито іронічно вводить цей епіграф перед текстом, висміюючи моральні принципи тієї епохи. Тоді епіграф також виконує **оціночну функцію**, відкриваючи думки та наміри автора.

Персонажі та їх образи у романі переносять у собі загальні культурні символи, розшифрування яких допомагає розкрити сутність вікторіанської епохи. У першому епіграфі до 4 глави автор згадує цитату К. Нортон, де згадується про важливість творити добрі справи, оскільки після смерті це все враховуватиметься перед обличчям Бога. А у другому епіграфі до цієї ж глави

є цитата з «Документів людства вікторіанського золотого століття» Е. Р. Пайка: «Most British families of the middle and upper classes lived above their own cesspool... [77]», що наводить на думку, що ці «вигрібні ями» під домами сімей середнього та вищого класу символізують їх негативні риси характеру.

Можна зробити висновок, що автор натякає читачу на характеристику місіс Поултні, із якою читача далі знайомлять у 4 главі роману. Через її образ можна побачити основні риси характеру які, на думку самого автора, мали вікторіанці: «she was an epitome of all the most crassly arrogant traits of the ascendant British Empire. Her only notion of justice was that she must be right; and her only notion of government was an angry bombardment of the impertinent populace» [77]. Тобто, вона була уособленням нахабства та впевненості Британської імперії, не дослухалася думок інших, дуже жорстоко ставилася до своїх непокірних підданих; її характер визначається снобізмом та прихильництвом до аристократизму. Місіс Поултні уособлює ханжество вікторіанської епохи, оскільки вважає все не-англійське недостойним для існування, а стосунки з Богом у неї схожі на комерційні — благодійність для неї лише спосіб набути собі райського блаженства після смерті (саме із цією думкою пов'язаний вищезгаданий перший епіграф до 4 глави роману). Вона суворо дотримується вікторіанської моралі - для неї чуттєвість означає аморальність, яку, безперечно, треба засуджувати і пригнічувати.

Образ місіс Поултні та Ернестіни, згідно з Фаулзом, має основні характеристики, типові для вікторіанців. Факт того, що ці риси відповідають опису британського національного характеру, запропонованого Фаулзом у своєму есе "Бути англійцем, а не британцем» [75 Арістос], не випадковий. Адже саме за доби вікторіанців Британська імперія досягла свого розквіту, і тому у цей період сформувалися основні риси цього національно-культурного типу. У такому випадку ці два епіграфи виконують **діалогізуючу, інформативну та металітературну** функції.

Образи головних героїв цього роману, Чарльза Смітсона та Сарі Вудраф, ядро контрастують із образами місіс Поултні та Ернестіною, які

показують вікторіанський характер з негативного боку. Виявляється, що Чарльз внутрішньо відчуває протиріччя між своїм власним характером і принципами, нав'язаними йому суспільством і вихованням у його епоху. Він вимушений пристосовуватися до ситуації або його оточення, що автор сам підтверджує у романі, називаючи такий спосіб життя терміном Дарвіна «захисний окрас» - здатність виживати, адаптуватися до середовища та приймати правила епохи: «..cryptic coloration, survival by learning to blend with one's surroundings—with the unquestioned assumptions of one's age or social caste» [77]. Відображення думки, що будь-яке створіння, яке хоча б трохи змінюється у сприятливому для нього напрямку в складних умовах свого середовища, матиме більше шансів на виживання, можна побачити у епіграфі до 19 глави, де було використано цитату Ч. Дарвіна з «Походження видів»: «...it follows that any being, if it vary however slightly in any manner profitable to itself, under the complex and sometimes varying conditions of life, will have a better chance of surviving [77]».

Епоха Чарльза вимагала блискучої репутації, велику вагу мала суспільна думка, а Британія як країна асоціювалась у нього із гнітом та ядухою - відсутністю свободи життя. В іноземцях, американцях зокрема, його приваблює відсутність надмірної замкнутості, прямота у висловленні власної думки, а також свобода у спілкуванні - він поділяє їхні погляди та спосіб мислення. Однак відмова від прийняття основних цінностей вікторіанської епохи не означає, що Чарльз вільний від впливу її моралі та традицій. Автор постійно зазначає, що в Чарльзі переважає вікторіанець, який дотримується умовностей, який має перевагу над тим, кого можна назвати англійцем. Фактично тут ми бачимо прояв внутрішнього конфлікту в англійській свідомості, описаного Фаулзом як «роздвоєння англійської думки між Зеленою Англією та Червоно-Біло-Синьою Британією» [24], тобто, між англійською та британською ідентичностями. У цьому випадку епіграф має металітературну та діалогізуючу функції, оскільки відкриває політичні та соціальні аспекти вікторіанської епохи.

Епіграф до 20 глави роману відкрито пов'язаний із думками та почуттями Сари Вудраф, яка вирішила розповісти свою трагедію Чарльзу, щоб полегшити свої страждання. Вона зізнається, що навмисно віддалася Варгенну - «моряку», на якого вона кожного дня чекала кожного дня на пристані, адже він пообіцяв їй повернутися та обручитися, але обвів округ пальця; не дивлячись на це, Сара двічі «загубила гідність» із Варгенном - це був її бунт, її «крик душі», щоб звернути увагу суспільства на подібні проблеми із іншими жінками і усі побачили, як вони усі страждають - в цілому, від засудження їх поведінки: «I did it so that people should point at me.. so that they should know I have suffered, and suffer, as others suffer in every town and village in this land [77]». Це була спроба оволодіти свободою та відчутти її: «I think I have a freedom they cannot understand.. I am hardly human any more. I am the French Lieutenant's Whore [77]». Епіграф, взятий з твору У. Манчестера «Смерть президента» трансформує думки дружини вбитого президента Кеннеді, спідниця якої була в плямах його крові - вона відмовилася переодягатися, щоб винні в смерті побачили, що вони зробили: «...the physician indicated her ghastly skirt with a trembling hand. "Another dress?" ... "No ... let them see what they've done [77]».

Сара Вудраф не схожа на інших жінок. Чуттєвість у Сари - невід'ємна складова її характеру, яка спонукає її бунтувати проти моральних норм своєї епохи - норм, які змусили її прийняти покарання за перелюб, якого вона не робила. Цей аспект відкриває читачам ще один бік вікторіанської епохи, а точніше, відношення суспільства до стосунків жінок із чоловіками - засудження сексуального зв'язку до шлюбу, до чуттєвості та щирості. З одного боку, Сара, подібно до Чарльза, володіє цілим набором національних рис англійців, проте, на відміну від нього, вона повністю вільна від установок та обмежень вікторіанської епохи. З іншого боку, її привабливість і загадковість, зокрема, обумовлені її приналежністю до категорії «інших», які зазвичай викликають недовіру в англійців через свою несхожість з ними. Можна дійти висновку, що тоді епіграф до 20 глави матиме **металітературну, змістовну та діалогізуючу функції**.

Можна зробити висновок, що три розглянуті національно-культурні образи (місіс Поултні, Сара Вудраф і Чарльз Смітсон) у романі відбивають роздробленість англійської національної свідомості, становлячи узагальнений образ англійського національного характеру, куди входять суперечливі елементи, які часто конфліктують один з одним.

3.2. Епіграф як форма оприявлення інтертекстуальності у романі

Інтертекстуальність у творі - це злиття змісту та форми, поєднання чужих і авторських текстів, що реалізується через алюзії, цитати та спогади. Ці засоби виконують різноманітні функції - від естетичних до прогностичних, і кожна з них спрямована на декілька завдань. Разом вони допомагають отримати психологічний портрет персонажів, розкрити задум автора та створити особливий художній ефект для читача, спонукаючи його до асоціацій та роздумів.

Термін "інтертекстуальність", запропонований Ю. Крістєвою, відображає метод аналізу тексту як системи знаків та взаємодії різних кодів та голосів, які переплітаються всередині тексту. У своїх дослідженнях текстології Ю. Крістєва стверджує: «Ми розглядаємо інтертекстуальність як текстуальну взаємодію всередині конкретного твору. Для читача інтертекстуальність є ознакою того, як саме текст відображає та вписується у історію [79]».

Т. С. Піндосова визначила ключові функції, які виконують інтертекстуальні елементи у художніх творах:

1. Спрямованість до оригіналу - цитата розрахована на те, що читач впізнає джерело цитати та автора.
2. Характерологічна функція - уточнення образу суб'єкта висловлення - автора чи героя.
3. Узагальнююча функція - узагальнення думки, підведення підсумків, створення нового смислового ракурсу.

4. Функція створення іронічного ефекту - вираження глузливо-критичного ставлення автора до зображеного об'єкта за допомогою цитати.

5. Образна функція - впровадження інтертекстуальних елементів для надання більшої виразності, колоритності героям та ситуаціям.

6. Емоційно-оцінювальна функція - відтворення авторського ставлення до повідомленого у тексті.

7. Прогностична функція - допомога читачу передбачити подальший розвиток сюжету у художньому творі [43].)

Концепція М. Грессе розглядає інтертекстуальність як важливий компонент культури, необхідний у літературному творі. Кожне цитування, навіть необов'язкове та здійснене поза волею письменника, вводить його в культурний контекст та оточує "мережею культури", з якої важко вибратися [65]. Таким чином, інтертекстуальність може бути розглянута як сфера мови та культури, а її літературна функція аналізується у широкому культурному аспекті. Інтертекстуальність розкриває різні рівні вивчення тексту: жанровий рівень, структурна цілісність тексту, фольклорні мотиви, взаємодію між темами, проблемами та ідеями тексту і багато іншого.

Інтертекстуальність проявляється через використання алюзій, кодів тексту, цитат та спогадів. Алюзія додає виразності тексту, натякаючи на інформацію, яку передбачається знайома читачеві. Спогади у літературному творі виконують три основні функції: вони розкривають образ персонажа, розширюють простір дії твору та переосмислюють дійсність через художню призму. Використання цитат у тексті може досягати двох цілей: створення певної атмосфери чи формування образу героя. Коли цитата звучить від імені героя, вона може показати його освіченість або, навпаки, відсутність літературних знань, що дозволяє читачеві судити про його уподобання. Якщо цитата належить авторському мовленню, вона надає тексту настрій чи вказує на взаємодію автора з читачем: це демонструє загальну культурну приналежність і здатність розшифрувати однакові семантичні коди.

Концепція Ролана Барта [61] описує п'ять ключових кодів тексту:

- герменевтичний код: читач розшифровує загадку, задану автором для розуміння тексту;
- символічний код: використовуються типові культурні символи або специфічні символи, важливі саме для автора;
- семантичний код: заснований на різних смислах, які викликають у читача різноманітні асоціації;
- проайретичний код: використовуються архетипові ситуації, такі як прогулянки, побачення та інші, щоб автор активував у читача асоціацію з подібними ситуаціями у світовій літературі;
- культурний код: це алюзії до культурних явищ, висловлювань, символів та інших культурних елементів.

Насичення тексту роману "Жінка французького лейтенанта" цитатами, алюзіями, стилізацією, використанням епіграфів, переосмисленням сюжетів, мотивів, образів та окремих стилістичних прийомів свідчить про явний інтертекстуальний зв'язок з парадигмою вікторіанства, як було з'ясовано в попередньому пункті цієї роботи, та широким літературним контекстом від античності до сучасності.

Інтертекстуальність цього роману перш за все виявляється у формі сприйняття вікторіанської літератури - як нехудожньої, так і художньої, посилань на тексти вікторіанської епохи, безпосереднього цитування, переосмислення сюжетів, персонажів, діалогів, їхньої поведінки та іншого. У книзі "Сучасний англійський роман" (1994) М. Бредбері відзначив, що для англійського роману характерна інтертекстуальна гра з різноманітними культурними кодами. Література того часу поєднувала художню реальність з фактами реального життя, старі й нові сюжети, оповіді, високу літературу та масові прийоми [63].

У цьому романі домінуючим у інтертекстуальному дискурсі є цитатність, що свідчить про його експліцитний зв'язок з іншими текстами. Цитати є вираженими - роль цитат у контексті твору має стилістичну

значимість, вони є не просто відсилають читача до оригіналу тексту. Фаулз використовує багато цитат з літератури епохи вікторіанства, щоб показати їхній діалогізм та взаємодію на рівні тексту роману та метатексту. Тим самим автор розширює та активізує їхні нові значення.

Багато цитат, використаних у романі, включена до епіграфів, що говорить про паратекстуальність - додатковий елемент інтертекстуальності у цьому творі. Це вказує на зв'язок тексту із заголовками, а у даному випадку - із епіграфами (оскільки вони виконують функції заголовка) до кожної глави роману. Для розуміння глибокого сенсу роману Дж. Фаулза "Жінка французького лейтенанта" автор звертається до класичних представників літератури та культури, зокрема до епохи вікторіанства, що вказує на тенденцію відмови від модерністської традиції в англійській літературі ХХ століття. Письменник у своєму романі висловлює повагу відомим особистостям епохи вікторіанства та їхнім трудам, що реалізується не лише через використання їхніх цитат та їх позиціонування як епіграфів, але й згадуванням саме їхніх імен у конкретному контексті.

Як вже було згадано, Дж. Фаулз неодноразово згадує назви робіт деяких письменників, наголошуючи на їх важливості для повного розуміння тексту читачем. Якщо розглядати епіграфи як інтертекстуальні включення, їх можна поділити на три основні групи. Перша група цитат включає уривки з праць науковців-дослідників, чиї роботи сприяли розумінню як особливостей епохи, так і загалом закономірностей у біологічному та соціальному розвитку. Сюди входять цитати з праць К. Маркса та Ч. Дарвіна.

До другої групи включені цитати від провідних поетів тієї епохи, які найточніше передають дух часу. Деякі з них, такі як Гарді або Метью Арнольд, виділяють трагічні аспекти реальності та долі героїв. Це відображається в епіграфах, взятих з творів Гарді до розділів 51 і 58 або з творів М. Арнольда до розділів 21 і 22, а також цитатах, запозичених у Клофа - критика вікторіанської епохи, який висміює моральні та соціальні стандарти свого часу (епіграф до глави 11).

Третю групу складають витяги з автентичних історичних документів, статей із газет, оголошень (глави 39, 56), а також уривки із медичних звітів (глава 18). Особливу увагу привертає цитата з книги Гарднера про замах на президента Кеннеді, яка вказує на те, що еволюція є поєднанням випадкових комбінацій нуклеїнових кислот у хромосомах, а також природним відбором, завдяки якому виживають найбільш пристосовані організми.

Наприклад, епіграф з твору К. Маркса "До єврейського питання", розміщений на титульній сторінці, відноситься до всієї книги і в загальному вигляді відображає гуманістичну задумку твору, оскільки вказує на шлях кожної людини до внутрішнього визволення та формування власного духовного світу: «Every emancipation is a restoration of the human world and of human relationships to man himself» [77]. Це була перша, але далеко не остання згадка фігури К. Маркса: загалом він у романі зустрічається 6 разів, у епіграфах до 7, 12, 30, 37, 42 розділів та згаданого віще епіграфу на титульній сторінці.

Дж. Фаулз у романі підіймає також і питання класової нерівності, оскільки у якості епіграфу до 7 розділу він обирає уривок з твору «Капітал» К. Маркса: «The extraordinary productiveness of modern industry... allows of the unproductive employment of a larger and larger part of the working class, and the consequent reproduction, on a constantly extending scale, of the ancient domestic slaves under the name of a servant class, including men-servants, women-servants, lackeys, etc. [77]». У цьому творі Маркс переосмислив поняття товару та її вартості, співвідносячи товар на ринку, як людей один з одним, а фізичний світ товарів укорінений у суспільних відносинах, які, хоч і невидимі, є основою для капіталістичного обміну. Товари, гроші та капітал фактично представляють різні види однієї системи відносин, де капіталісти домінують над робітничим класом людей. Дж. Фаулз наочно демонструє несправедливість у розподілі ролей у суспільстві минулого, де пани були менш розумними, ніж їхні слуги, і де слуги змушені були плазувати перед панами через свій статус. Це можна побачити на прикладі ставлення місіс Поултні до своїх слуг, які не

витримували її жорстокого відношення та збігали: «Butlers, footmen, gardeners, grooms, upstairs maids, downstairs maids—they took just so much of Mrs. Poulteney's standards and ways and then they fled [77]». А підтвердження цієї думки знаходиться в словах одного з п'яти звільнених місис Поултні слуг, який вважав за краще б прожити життя в "богодільні", ніж під однією дахом із нею: «Madam, I should rather spend the rest of my life in the poorhouse than live another week under this roof [77]».

Автор роману говорить про зв'язок між Чарльзом із 1267 року Чарльзом з 1867 року, оскільки обидва відкидали ідею володіння чимось як життєвої мети, чи то жінка, чи прибуток за будь-яку ціну, чи диктування швидкості прогресу. Це можна побачити у наступних рядках: «...all rejected or reject the notion of possession as the purpose of life, whether it be of a woman's body, or of high profit at all costs, or of the right to dictate the speed of progress [77]». У ході роману автор наголошує, що хоч наше сучасне суспільство просунулося далеко вперед, класові відмінності досі впливають на наше життя. Ця тема пронизує всю книгу, і незважаючи на гіркоту цього визнання, так жили люди – що надає величезне поле для аналізу сучасного суспільства, вказуючи на аспекти, на які читачам слід звернути увагу. Цікаво відзначити, що у молодості Фаулз був зацікавлений у соціальних ідеях Маркса. Однак пізніше він іронічно глузує з свого захоплення комунізмом, особливо виразно це виявилось в романі «Деніел Мартін».

Не можна не звернути увагу на те, що праця Ч. Дарвіна "Походження видів" згадується письменником 3 рази в епіграфах до 3, 19 та 50 розділів, що свідчить про його визнання ідей дарвінізму. Цікаво, що якщо зіставити усі три обрані епіграфи, то можна побачити логічний ланцюжок із одного, пов'язаного між собою, тексту: організація живих істот визначається спадковістю, і хоча вони адаптовані до свого оточення, багато хто не має прямого відношення до сучасних умов; через надмірну кількість особин кожного виду та боротьби за виживання ті, хто здатний адаптуватися, мають більше шансів вижити та еволюціонувати під впливом природного відбору; а

в результаті цих процесів формуються нові види, у той час як інші види стають рідкісними і, зрештою, зникають, особливо ті, що знаходяться в близькій конкуренції з видами, що змінюються і розвиваються. Тобто, можна виділити спільну думку, яка витікає з одного епіграфа в інший та об'єднує усі три: суспільство, яке зображує читачам автор, зазнавало моральних та етичних змін, а такі персонажі як Чарльз Смітсон чи Сара Вудраф символізували нове покоління, яке усуває старі вікторіанські норми та бореться із ними, бореться за свободу вибору, життя та чутливості. Можна зробити висновок, що епіграфи до цих трьох розділів виконують **інтертекстуальну, змістовну та інформативну** функції.

Додатково, інтертекстуальне включення праць Ч. Дарвіна допомагає розкрити образ та окремі риси характеру головного героя Чарльза Смітсона. Він захоплюється теорією еволюції Ч. Дарвіна і новим для свого часу напрямом науки - палеонтологією. Інтерес Чарльза до цієї науки у романі та у творчості Дж. Фаулза загалом набуває глибоке символічне значення. Це характеризує Чарльза як прогресивну людину з певною неординарністю поглядів і виділяє його серед інших представників вікторіанської епохи, для яких вчення Ч. Дарвіна та дослідження палеонтології було чимось скандальним та невиправданим. Наприклад, отець Ернестіни, містер Фрімен, у своїй суперечці з Чарльзом пропонує виставити Ч. Дарвіна у зоопарку, у клітці для мавп: «Mr. Darwin повинен бути розповсюджений в кішці в зоологічних gardens [77]». Однак, враховуючи ці аспекти, Чарльз не має таланту науковця, оскільки сам автор каже, що герой не зрозумів ідей Дарвіна: «.. he called himself a Darwinist, and yet he had not really understood Darwin [77]». У цьому випадку епіграфи виконують не тільки функцію **інтертексту**, але й **інформативну** функцію, ділячись характеристиками персонажа.

Також використовуються цитати з робіт відомих поетів середини XIX століття. Найчастіше згадані у романі «Жінка французького лейтенанта» вірші належать А. Теннісону, Т. Гарді та М. Арнольду. Наприклад, Дж. Фаулз використовує уривки з різних творів Метью Арнольда (таких як «Прощання»,

«Розлука», «Озеро», «Нотатки», «Школяр-циган», «Маргариті» та ін.) у епіграфах до 9, 16, 21, 22, 28, 29, 40, 47, 51, 53, 59, 61 розділів - загалом, до 12 розділів. Відсилання до творчості цього поета в романі прикрашають і акцентують романтичну історію головних героїв, а також основні моменти в житті Чарльза, пов'язані з алюзіями та спогадами про життя, творчість Метью Арнольда. Арнольд, поряд з Тенісоном, відомий як один із найбільших поетів вікторіанської епохи. У своїх віршах Арнольд поєднував любов до природи, характерну для романтизму, із соціальною критикою та філософськими роздумами.

Наприклад, епіграф до 47 розділу, як і багато інших із творчістю М. Арнольда, розповідає любовну історію та розкриває читачам почуття героїв, а у даному випадку самого Чарльза та Сари, порівнюючи їх із Дідоною та Енеєм, якому Дідона каже піти: «Averse, as Dido did with gesture stern From her false friend's approach in Hades turn, Wave us away, and keep thy solitude [77]». У цій главі Чарльз дізнається, що Сара не може бути з ним, що вона казала йому неправду з самого початку, і бажання залишити її та залишитись з нею з'їдало його всередині. Сара ж вмовляла його залишити її, оскільки розуміла, що вони не можуть бути разом. Поезія М. Арнольда пронизана духом сумніву та смутку, що робить його близьким до екзистенційних тем і водночас характерним для представника вікторіанської епохи, такого як Чарльз Смітсон.

Ще один приклад того, як за допомогою інтертекстуальних включень автор розкриває образи та приводить асоціації з творами інших письменників, є ремінісценція на твір А. Тенісона «In Memoriam». В романі уривки з цієї поеми можна зустріти у епіграфах до 5, 8, 12, 15, 20, 36, 41 та 48 глави. Поема Альфреда Теннісона «In Memoriam» була створена частинами протягом 17 років після трагічної втрати друга поета. Поема, написана в жанрі елегії, несе у собі глибокий філософський зміст, торкаючись теми скорботи, втрати, оновлення, смерті та безсмертя. Тенісон намагається поєднати догмати християнської віри та актуальні для вікторіанської доби наукові відкриття. Він

робить висновок, що наукові досягнення не пояснюють всієї складності світу, зберігаючи віру в Бога, любов і спасіння.

Уважний читач виявить схожість між ліричним героєм поеми та Чарльзом Смітсоном, обидва прагнуть знайти баланс у житті. Назва «Шлях душі», яку Тенісон спочатку хотів дати своєму твору, порушує асоціацію з духовними пошуками Чарльза. Фаулз описує його як людину, яка невпинно задає питання і сумнівається. Так само, як і Чарльз, ліричний герой поеми ставить питання існування. Назва "Шлях душі" може тлумачитися подвійно: як шлях, який долає душа людини після смерті, і як шлях духовного самовдосконалення. Цей шлях проходить і Чарльз, який часто зображений у романі в подорожах. На це натякає епіграф до 48 глави роману: «I hold it truth, with him who sings To one clear harp in different tones, That men may rise on stepping-stones of their dead selves to higher things [77]». Для ліричного героя поеми Тенісона цей шлях призводить до здобуття віри в порятунок і дає надію на безсмертя. Подібне відбувається і з Чарльзом на завершення роману, коли він, нарешті, знаходить у собі віру та усвідомлює свою унікальність.

Як було згадано раніше, не оминув Дж. Фаулз і таку важливу для культури та літератури постать, як Томас Гарді. Епіграф до 34 глави є ремінісценцією з вірша Т. Гарді «Дощ та вітер»: «And the rotten rose is ript from the wall [77]». Вірш "Дош і вітер" написаний як пам'ять про дружину поета і присвячено її сім'ї, що пішла. Воно звертається до незворотності часу, неминучості смерті та непостійності матеріальних цінностей, порівняно з вічністю. Твір починається з опису садиби, що символізує благополучне життя сім'ї. Цей сад також нагадує про Едемський, встановлюючи паралелі між безтурботним життям до гріхопадіння та щасливими моментами перед настанням лиха. Деревя, що уособлюють сім'ю, підкреслюють циклічність життя, її розквіт та згасання. Поет ототожнює час та руйнування зі стихією бурі (дош і вітер), що символізують страждання та невдачі.

Епіграф, обраний Фаулзом, стосується розвитку сюжету, передвіщаючи руйнування сім'ї Чарльза та Ернестіни і підкреслюючи

неминучість трагічного кінця. У цьому випадку епіграф виконує **прогностичну** функцію. Це співвідноситься з епізодом прощання головного героя з Ернестіною перед його від'їздом. Смітсон відчуває складності перебування поруч зі своєю нареченою через почуття до Сари, з якою він нещодавно поцілувався. Зів'яла троянда стає алегорією згасаючих почуттів Чарльза до Ернестіни. У той час як вірш Гарді сповнений трагічної емоційності, Фаулз, використовуючи іронію, відноситься до Ернестіни з глузуванням, що контрастує з темою зів'ялої троянди, що зазвичай символізує юність і чистоту. Цей епітет "зів'яла" може говорити про зневажливе ставлення автора до героїні.

Дж. Фаулз використовує ще один вірш Т. Гарді в якості епіграфу до 23 глави: «Portion of this yew Is a man my grandsire knew [77]». Автор був натхненний віршем "Трансформації", який також обговорює час та зміни, які він несе. Гарді стверджує, що покійні залишаються живими у навколишній природі. Перша частина вірша, використана у тексті, описує тис - дерево, яке, на думку поета, стало частиною його діда, похованого там же. Вибір тиса для опису не випадковий. Це дерево, поширене на цвинтарях Великобританії, символізує смерть, будучи отруйним, але є вічнозеленим і живе довго. В англійській культурі тис символізує вічність, гілки якого використовувалися в релігійних обрядах.

Таким чином, із символу смерті тис стає символом безсмертя, що відбиває основну тему вірша. Цей вибір епіграфа дозволяє побачити паралель між духовними пошуками головного героя та його змінами, які зрештою ведуть його до надії на духовне відродження.

Ідея духовного відродження, що дає надію на майбутнє, є основною концепцією роману Фаулза, що особливо виразно виражено в поетичних спогадах, що звеличують час і мінливість земного буття. Таким чином, з часом минулі події та вікторіанська епоха набувають нової інтерпретації, що відображається у використаних автором епіграфах.

3.3. Мотивоутворююча функція епіграфу в «Жінці французького лейтенанта»

Розуміння поняття "мотив" у сучасному літературознавстві є об'єктом активної дискусії. Незважаючи на те, що воно застосовується для аналізу художніх творів, розуміння цієї концепції різними людьми змінювалося протягом історії літератури. Термін "мотив" використовується не лише в літературознавстві, а також у музиці, психології, філософії та логіці. Фактично, в літературі цей термін увійшов з музичної сфери, будучи визначеним у "Музичному словнику" С. Де Броссара (1703) як мелодія чи наспів, який становить характерну складову музичної теми. У літературному контексті термін "мотив" був введений Й.В. Гете (1796, 1797), але як літературну категорію його вивчали набагато раніше, хоча сам термін ще не уживався літературознавцями.

Історія поняття "мотив" сягає античних часів. Арістотель, визначаючи сутність трагедії у своїй "Поетиці", називав її основою міф, який пізніше у латинському перекладі отримав назву "фабула". Однак це ще був не мотив, а смислова одиниця, яка лежить в основі сюжету. Еквівалент латинського "motivus" - "kinetikos" грецькою мовою використовувався у середньовічній філософії, позначаючи "рушійну силу" якої-небудь дії.

Поняття "мотив" як літературознавча категорія почало активно розвиватися на початку ХХ століття. Однак на сучасному етапі поняття "мотив" залишається недостатньо теоретично обґрунтованим, тому його вживання відрізняється у різних контекстах. Мотив часто розуміють як виявлення теми, зазначеної у "Літературознавчому словнику-довіднику" (1997), або він ідентифікується з проблематикою твору, що зазначено у "Літературному енциклопедичному словнику" (1987). За словами Т. Кушнірової, "мотив у літературі – це формально-змістовна одиниця, що є складником фабули і рушієм сюжету, засобом розкриття характерів і вираження ідейного задуму митця [29]". Вона додає, що як семантична

одиниця, мотив тісно пов'язаний із темою літературного твору. Однак, на відміну від теми, яка завжди є узагальненим вираженням змісту, мотив має конкретну оболонку (словесну, характерологічну або ситуативну визначеність; це може бути якесь слово, деталь, явище, образ тощо), про яку автор час від часу нагадує читачу.

Дж. Фаулз відомий багаторівневою, складною організацією тексту. Епіграфи мають зв'язок не тільки на текстовому, але й надтекстовому рівнях, а також прослідковуються схожі ідеї у декількох епіграфах разом, тобто вони ще й пов'язані за сенсом один між іншим.

Наприклад, епіграфи до 1-ої, 54-ої; 38-ої та 48-ої; 8-ої та 21-ої глав відповідно мають між собою спільний мотив «вітру», «каменю» та «моря», оскільки ці слова повторюються багато разів у наведених вище епіграфах. Ці епіграфи демонструють як експліцитний, так і імпліцитний зв'язок. За допомогою спільних лексичних елементів, таких як окремі слова («вітер», «камінь», «море») створюється експліцитний зв'язок, але не у кожному епіграфі можна легко прослідкувати його зв'язок із текстом. Але обидва види зв'язку стимулюють розуміння загального змісту художнього тексту.

Додатково, у епіграфі до 1 глави вводиться символ «вітер» («wind foul or fair [77]») і повторюється у епіграфі до 54 глави («My wind is turned to bitter north, That was so soft a south before [77]»), який є протиставленням консервативній вікторіанській епосі і в контексті роману символізує початок революції у Великій Британії в 1867 році. Саме тому "Вітер" сприймається як символ змін, відповідаючи культурним асоціаціям, пов'язаним із цим словом. З іншого боку, у епіграфі до 48 глави символічна значущість слова «камінь» («That men may rise on **stepping-stones** Of their dead selves to higher things [77]») у фразі «stepping-stones» символізує вихід із скрутною ситуації, що призводить до тих самих змін. Також, у романі символ «море» є образом життєвого шляху людини, оскільки він відкриває та завершує сюжет роману. Залежно від контексту, цей символ у 8 та 21 главах («The stillness of the central sea [77]»); «But a sea rolls between us - Our different past [77]») може уособлювати силу

природи, несучу небезпеку, символізувати владу, міць і хаос, а також життєву енергію та свободу.

Епіграф у романі Дж. Фаулза виконує багато функцій: додатково до перерахованих вище, він також впроваджує художній символ, підкреслює його важливість і роль текстів, а також задає смислову основу глави. Сприйняття і тлумачення символічного змісту залежить від закріплених у свідомості архетипічних образів, формованих культурою.

Життєві шляхи Сари Вудраф і Чарльза Смітсона, як і долі інших персонажів у романі " Жінка французького лейтенанта ", розвиваються у рамках екзистенційної ідеї свободи вибору, права на прагнення, досягнення свободи та формування свого власного життєвого шляху. Безсумнівно, ця тема, особливо актуальна у ХХ столітті, відображає роздуми Дж. Фаулза про сутність екзистенційного протесту проти «заздалегідь визначеної долі». Читаючи твори Дж. Фаулза, стає зрозуміло, що при формуванні образів Сари Вудраф і Чарльза Смітсона письменник спирався на ідеї екзистенціалізму, які висвітлювали питання "долі та прагнення свободи". Щодо впливу культурних особистостей на Дж. Фаулза можна відмітити, що у творчості автора «Жінки французького лейтенанта» також помітно вплив думок Карла Ясперса [72] про «акт самостворення». Ясперс наголошував, що процес «створення себе» особливо ускладнюється в «ситуаціях на межі». Він також зазначав, що кожна людина має свою «межу», але в будь-якій ситуації, чи вона історична, чи особиста, зростає почуття страждання, боротьби, жорстокості та ворожості світу, в якому існує людина.

У романі Дж. Фаулза також виділяється важливість взаємозв'язку між свободою та обов'язком. Тему свободи вибору можна вважати провідним мотивом, лейтмотивом цього твору. У романі виникає конфлікт між особистими бажаннями та усталеними соціокультурними стандартами. Межі між боргом та свободою виявляються нестійкими, і кожен завжди змушений встановлювати межі своєї свободи. Свобода проявляється навіть у відношенні автора до персонажів, яких він не контролює: «..to be free myself, I must give

him, and Tina, and Sarah, even the abominable Mrs. Poulteney, their freedom as well. There is only one good definition of God: the freedom that allows other freedoms to exist [77]». Персонажі самотійно себе «будують»; як каже сам автор - надаючи свободу персонажам твору, він надає свободу самому собі.

Свобода надається не тільки Чарльзу та Сарі, а навіть читачу - свобода вибору кінцівки твору, оскільки наявні три варіанти того, як завершується історія. Почуття розбрату і подолання страждань були притаманні як Сарі, так і її коханому, але вона знайшла свій шлях, тоді як Чарльз залишився у минулій епосі, не вступивши у нову еру. Кінець роману "Жінка французького лейтенанта" пояснює читачеві різні напрями життєвих шляхів головних персонажів через три культурні рівні: «вікторіанський» (епоха, що минає), «белетристичний» (літературна інтрига сучасного роману) і «екзистенційний» (любовна інтрига виводиться на духовний рівень). Фаулз пропонує Сарі та Чарльзу можливість "виправити" свою долю і відчутти свободу. Єдиною кінцівкою, визнаною автором, стає останній розділ роману, де руйнується остання ілюзія героя про «рятівне» кохання. Він втрачає Сару, залишається один і продовжує свій важкий шлях у ворожому та непривітному світі. Цей шлях являє собою самотність людини, позбавленої всіх опор, наданих їй «світом інших», але також і людина, яка отримала «віру в себе». Тільки обравши цей фінал, читач стає співавтором, поділяючи мораль, яку автор намагається донести.

Феміністичні мотиви жіночої емансипації пов'язані з правом на вільний вибір у коханні і свободою від класових та релігійних обмежень, які обмежували особистість у цьому виборі. Роман глибоко досліджує філософські відзеркалення безправного положення жінок у часи Вікторіанської Англії: «An age where woman was sacred; and where you could buy a thirteen-year-old girl for a few pounds – a few shillings, if you wanted her for only an hour or two [77]». Слід зауважити, що жіночна лінія у романі виходить на перший план порівняно з чоловічою: образи жінок виразніше відтворені та

відіграють ключову роль у передачі складнощів Вікторіанської епохи, її традицій та суперечливої моралі.

Феміністична література за своїм визначенням ставить за мету узаконення та обґрунтування прав жінок, виявлення та критику їхньої нерівності порівняно з чоловіками, особливо у статусі та владі. У романі "Жінка французького лейтенанта" ця нерівність дійсно присутня, але вона проявляється більше на підтекстовому рівні, а не у висловлених думках або словах головної героїні, Сари. Епіграф до 11 глави чітко окреслює обов'язок жінки вікторіанського століття - дотримуватися етичних правил та моралі, а також обов'язково вийти заміж: «With the form conforming duly, Senseless what it meaneth truly, Go to church—the world require you, To balls—the world require you too, And marry—papa and mama desire you, And your sisters and schoolfellows do [77]». Незважаючи на феміністично спрямований зміст цього роману Фаулза, упередження та міфи про жінок активізуються через недомовленість та неспецифікованість образу Сари Вудрафф, що дозволяє автору, як розповідачу, маніпулювати читачем.

У епіграфах до 35 і 39 розділів використані цитати соціологічних досліджень, які виявляють спільний феміністичний мотив - проблеми проституції та подвійних стандартів суспільства щодо сексуальності та ролі жінки. Епіграфи передбачають тематику розділів, включаючи уривок з листа в газету "Таймс" у розділі 39, який розкриває соціальне лицемірство і відображає життя жінок легкої поведінки як жертв системи: «Now, what if I am a prostitute, what business has society to abuse me? Have I received any favours at the hands of society? If I am a hideous cancer in society, are not the causes of the disease to be sought in the rottenness of the carcass? Am I not its legitimate child; no bastard, Sir? [77]». Проституція засуджується вікторіанським суспільством, проте вона також широко поширена та користується популярністю в ньому. Такі звинувачення жінок легкої поведінки адресовані суспільству, ілюструючи зміст наступного розділу, який наголошує на абсурдності морального стану вікторіанського суспільства та подвійні стандарти, з якими воно стикається.

Тому в зручних для суспільства умовах повії розглядаються як загроза і гріховні ізгої, які, на думку суспільства тієї епохи, підривають моральні основи, замість того, щоб розглядатися як жертви устоїв цього суспільства.

Сара Вудраф, «жінка французького лейтенанта» – персонаж, яка самотійно себе будує. У багатьох епіграфах (наприклад, до 9, 18, 20, 21, 22, 25, 36 розділів) читач може відчутти думку, яку хоче донести автор - показуючи, наскільки Сара є особливою, «поза рамками» особистістю, яка не сприймається суспільством. Отже, можна прослідкувати спільний мотив аутсайдерства (людини, відкинутої суспільством, що, в результаті, призводить до постійних невдач у встановленні відносин). Героїня прагне бути аутсайдером, "фатальною жінкою". Вона займає позицію, яка б дозволила їй залишитися осторонь загальноприйнятих і історичних подій. Основна мотивація полягає в бажанні зберегти незалежність набагато більшою мірою, ніж це дозволяє епоха, в якій вона живе. О. А. Кирилова [19] у своєму дослідженні вказує, що у романі «Жінка французького лейтенанта» Фаулз розглядає вікторіанську культуру як форму тоталітарного феміністичного дискурсу, який підпорядковується вимогам пристойності. Головна героїня цього твору, Сара Вудрафф, виступає яскравим образом фатальної жінки або, як вона сама себе охарактеризувала, "вавилонської блудниці Лайми". Як зазначає О. А. Кирилова, саме минулий "гріх" Сари робить її об'єктом осуду з боку оточення, називаючи її «Жінкою Французького Лейтенанта», де слово «жінка» («Woman») вживається як евфемізм [19].

Через епіграфи автор проносить мотив уособленості, «аутсайдерства» Сари. Наприклад, це відчувається у строках епіграфу до 9 глави, де описується серце, яке «горить вогнем», натякаючи, що Сара - жива і може відчувати: «But something in its depths doth glow Too strange, too restless, too untamed [77]». У строках епіграфу до 18 глави автор уособлює образ волелюбної людини, яка бореться із моральними законами та етичними нормами суспільства, говорячи, що зовсім не дивно, що ті, кого суспільство часто не помічає, іноді порушують закони цього суспільства: «Who can wonder that the laws of society should at

times be forgotten by those whom the eye of society habitually overlooks, and whom the heart of society often appears to discard? [77]». Сара свідомо пішла на крок, який викреслив її зі списку людей, які «личать» вікторіанській епосі, коли змусила суспільство повірити у свій «ганебний» любовний зв'язок із Вагнером, якого кожного дня виглядала на березі заливу. Вона свідомо хотіла відрізнятись від інших, тому що просто «не вписувалася» в рамки лицемірного, бездушного середовища. Такі якості характеру Сари, як рішучість та сила волі подаються автором у епіграфі до 22 розділу, підкреслюючи їх важливість у сучасному світі, оскільки вони - рідкість: «That will, that energy, though rare, And yet far, far less rare than love [77]». Сара власноруч будує свою долю, вона смілива та не боїться осуду, відмінно від інших героїв роману: місіс Поултні, Ернестини, батьків Ернестини та ін. Підтвердження цієї думки можна знайти в епіграфі до 36 глави: «But on her forehead sits a fire: She sets her forward countenance And leaps into the future chance, Submitting all things to desire [77]».

Сара Вудраф виявляє свою невразливість до суспільства навколо неї. Вона формує власну сюжетну лінію всередині історії. Героїня має здатність до незалежного дискурсу, де екзистенційна воля автора лежить в основі. У романі Сара символізує свободу, обираючи відповідальність за злочин, якого вона не робила і, таким чином, утверджує своє право на справжнє існування. Фаулз розвиває тему становища жінки у вікторіанському суспільстві, обираючи як епіграф до 28 глави роману уривок з вірша А. Х. Клафа «Вища сміливість». Тема ця співвідноситься з ключовими мотивами роману, такими як образ «пропащої» жінки: «Assumptions, hasty, crude, and vain, Full oft to use will Science deign... [77]». Патріархальні погляди доктора Грогана на поведінку Сари характеризує поспішність його припущень, - погляди, які засуджуються у контексті 19 століття.

У романі протилежністю свободи виступає вікторіанська репресивна система, що нав'язує строгий набір норм поведінки, пригнічує живі, істинні людські почуття і репрезентує неправдиву ієрархію моральних цінностей.

Фаулз у своєму романі імітує вікторіанську літературу, проте представляє свою героїню в ролі «пропащої» жінки, щоб викликати пародійний ефект. Це змушує читачів переглянути своє стереотипне сприйняття тогочасного суспільства, засноване на вікторіанських літературних традиціях.

Перше відлуння мотиву вікторіанства читачі можуть побачити вже у другому розділі роману. Наприклад, у другому епіграфі до 2 розділу автор використовує рядки народної пісні, яка походить із англійського фольклору: «I'll spread sail of silver and I'll steer towards the sun, I'll spread sail of silver and I'll steer towards the sun... [77]». У цьому інтертекстуальному включенні також простежується мотив вікторіанства за допомогою образу-символу "корабель", який уособлює епоху. Автор вибирає саме ці рядки як епіграф, щоб підкреслити ідею про те, що "вітрила" суспільства вже розпущені, і "корабель" (вікторіанство) готується до плавання - тобто до змін. Метафорично, це вказує на неминучість змін у соціальній та економічній сфері Великої Британії, створюючи асоціації з легендою про Ноїв ковчег та передбачаючи майбутні зміни у контексті роману.

Продовження цієї думки можна побачити у попередньо згадуваному епіграфі до 35 глави, взятого з соціологічних досліджень часів вікторіанської Англії. Звідти ми дізнаємось, що з одного боку, обговорення тем сексуального характеру, проституції або пристрасті та справжніх почуттів суворо заборонялись у ті часи. Але з іншого боку, коли маленькі, юні дівчата віком від 13 до 17 років не тільки використовувалися для сільськогосподарського труда, але й становилися жертвами сексуального насилля, ніхто - ні однолітки, ні дорослі люди - не звертав на це уваги, всі просто ігнорували; що призвело до наповнення лікарень вагітними дітьми: «At the infirmary many girls of 14 years of age, and even girls of 13, up to 17 years of age, have been brought in pregnant to be confined here... I saw once a young girl insulted by some five or six boys on the roadside. Other older persons were about 20 or 30 yards off, but they took no notice [77]». Фаулз свідчить про протиріччя вікторіанської епохи: «An age where woman was sacred; and where you could buy a thirteen-year-old girl for

few pounds [77]». Автор виступає проти такої лицемірної безглуздості, говорячи про загальнолюдську емансипацію.

Цікаво також відзначити, що природний світ Лайма в романі особливо контрастує з міським життям, де люди є послідовниками вікторіанської моралі, що завдає шкоди їхнім долям. Починаючи як представник вікторіанської епохи, Чарльз перетворюється на людину ХХ століття, такою, якою вона представляється автору. Незважаючи на те, що Фаулз не у всіх аспектах засуджує вікторіанців, він віддає перевагу своїй власній епосі, де у людини більше внутрішньої свободи і менше суворих соціальних обмежень. Отже, сенс основного епіграфу роману – цитати До. Маркса - розкривається ще з одного боку. Чарльз Смітсон дійсно проходить свого роду "емансипацію", долаючи суспільні «забобони», що глибоко засіли в його свідомості, і отримує свободу.

Вже попередньо згаданий епіграф до 11 глави з поезії Клафу можна роздивитися з іншого боку. Цей автор критикував вікторіанську епоху з її фальшивою пристойністю та лицемірством. Твори Клафа відкрито і яскраво висловлюють протест проти моральних стандартів його часу, засуджують спотворене поняття обов'язку та відповідальності, які обмежують та повністю контролюють життя суспільства у всіх його аспектах. Як було згадано раніше, прикладом служить фрагмент з вірша Клафа «Обов'язок». Впроваджуючи ці рядки в текст роману, Фаулз розвиває мотив свободи, описуючи обмежене життя англійців у другій половині 19 століття, і критикує лицемірні обмеження суспільства, приховані за ідеєю обов'язку, що стала головною "чеснотою" вікторіанської епохи.

3.4. Роль епіграфів в осмисленні ідеї роману

Ідея твору є ядром творчого задуму, основною думкою про висвітлені явища в творі. Всі образи та художні прийоми в творі служать вираженню цієї

концепції, передаючи ідеали та переконання автора, які він намагається донести до читача через свою творчість.

Ідея роману охоплює безліч смислових аспектів, не обмежуючись лише переліченими. У романі "Жінка французького лейтенанта" простежуються теми свободи та вибору, ідеї екзистенціалізму, проблеми буржуазного та вільного кохання, гендерних стосунків, щастя та самопожертви, зрадництва та нагороди. Варто також відзначити, що зовнішній конфлікт у романі виникає з традиційного любовного трикутника: Чарльз – Сара – Ернестіна. Однак сенс відносин між цими персонажами виходить далеко за межі звичайної любовної історії, перетворюючись на рефлексію над людським існуванням в цілому – на проблему, актуальну саме для епохи Фаулза.

Дж. Фаулз намагається донести думку, наскільки поняття «часу» є важливим для розуміння. У романах Дж. Фаулза час постає як символ смерті, образ злої стихії, що руйнує все живе, і тим самим набуває міфологічне забарвлення. Це протистояння розкриває головну ідею всього твору – «шлях душі», який веде героя через бездонне і часто бурхливе море часу до набуття віри та надії на порятунок; це також перекликається із ідеєю отримання тієї самої свободи душі та свободи людини як індивіда в цілому.

За словами А.Нямцу, «Заголовок твору часто виступає тим первинним ідейно-смисловим сигналом, який налаштовує реципієнта на необхідне для автора сприйняття інтерпретації сюжету (образу, мотиву), а іноді й підказує читачеві характер його переосмислення [40]». Якщо у романі «Жінка французького лейтенанта» епіграфи виконують ролі заголовків до розділів твору, можна стверджувати, що саме через епіграфи автор подає своє розуміння тексту, а також доносить головну думку сюжету. В такому випадку, можна проаналізувати, як саме епіграф передає основні ідеї роману Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта».

На прикладі двох епіграфів до останньої 61 глави, взятих із творів "Цей правий, лівий світ" М. Гарднера та "З нотаток" М. Арнольда відповідно, автор висловлює думку про те, що зміни є природним законом розвитку всього

живого: «Evolution is simply the process ... to create living forms better and better adapted to survive [77]»; «True piety is acting what one knows [77]». Іншими словами, наше існування тісно пов'язане з нашою активністю і наші зміни закладені в нас самих. Саме у останній главі читач може побачити зміни, еволюцію головного героя Чарльза, який «оживає» та обирає шлях бути вільним та йде шукати своє справжнє життя. У романі також присутнє значне посилання до вірша М. Арнольда "Маргарити", яка закінчує сюжет твору: «And out again, upon the unplumb'd, salt, estranging sea [77]». Джон Фаулз охарактеризував "Маргарити" у романі (у 58 розділі) як найвидатніший вірш вікторіанської епохи - «..perhaps the noblest short poem of the whole Victorian era [77]», стверджуючи, що Чарльз вивчив його напам'ять. Суть цього вірша полягає у розвиненій метафорі, де поет порівнює людей з островами, розкиданими в морі самотності та відчуження. Відсилання до цього вірша відображає екзистенційну суть завершення роману, де Чарльз залишається на самоті, і на нього чекає новий шлях по морю життя.

Центральною темою у творчості Фаулза є свобода. Практично всі його романи фокусуються на питаннях свободи, вираженої, наприклад, у "Волхві", а також на виборі, що постійно стоїть перед людиною. Ці ідеї передаються "наставниками" Фаулза, такими як Кончіс, Лілія, Сара, своїм "учням", на кшталт Ніколаса Ерфе та Чарльза Смітсона. Ключова роль цієї теми також проявляється в романі «Жінка французького лейтенанта», де письменник розглядає її з різних точок зору, включаючи взаємини між чоловіком і жінкою, людиною та суспільством, слугою та господарем, а також між романістом та його героями. Центральна думка роману виступає проти конформізму загалом, підкреслюючи, водночас, гуманістичне торжество віри у «людину в людині».

У центрі уваги письменника опиняється ідея обмеження свободи особистості суспільством та державою. Під час переломних подій в епоху Вікторіанської доби герої роману стикаються з необхідністю прийняття рішень, вибору, усвідомлення відповідальності за свої дії, переосмислення моральних принципів, а також із внутрішнім дисбалансом та психологічним

насильством. У романі особливе значення має вже неодноразово згадана у цій роботі цитата з праці К. Маркса «До єврейського питання», обрана епіграфом до усього твору. Цей епіграф не лише відкриває роман, а й підкреслює один із найважливіших мотивів твору – екзистенційної свободи та звільнення людини: «Every emancipation is a restoration of the human world and of human relationships to man himself» [77]. Фігура Маркса, який прагнув створити всебічну картину суспільного устрою в його основних проявах, встановлює особливу тональність і спрямованість роману Фаулза.

Багаторазове вживання слова «french» у тексті роману, а також його вибір в якості заголовка, підкреслюють його важливість для розкриття глибокої ідеї твору. У романі термін "французьке" набуває фальшивого значення. Автор, персоніфікуючи це поняття, спеціально використовує свій авторський неологізм "Frenchified", демонструючи читачам, що це лише форма літературної умовності, яка вироблена його художньою уявою. Французький лейтенант Варген виявляється повною вигадкою. Тобто, з цього боку слово "French" набуває абсолютно нового змістового відтінку, і тоді назву роману можна було б перекласти як «жінка, яка не належить нікому» - тобто, вільна жінка. Про це також натякає епіграф до 6 розділу твору - уривок з твору А. Тенісона «Мод», де згадується, що героїня ніколи не стане комусь дружиною: «Ah Maud, you milk-white fawn, you are all unmeet for a Woman [77]». Це ще раз доводить, що автор за допомогою відтворення образу Сарі доносить думку про незалежність жінки як людини, матері та дружини.

Заборонене кохання під гнітом вікторіанського суспільства також стає важливою темою, що проникає через соціальні бар'єри між чоловіком і жінкою, розкриваючи «людину в людині». Це може бути єдиною формою протистояння особистості диктату соціально-культурної системи, яка обмежує особистість. У романі «Жінка французького лейтенанта» становлення персонажа нерозривно пов'язане з його сексуальними відносинами, і вибір між «справжнім» і «несправжнім» життєвим шляхом представлений через вибір між двома жінками, які кохають Чарльза, і визначається вибором між почуттям

та обов'язком. Відбиття цієї проблематики можна відчуту у попередньо згаданому епіграфі до 11 розділу, слова належать А. Клафу з твору «Обов'язок»: «With the form conforming duly, Senseless what it meaneth truly [77]». Жінка у такому контексті зобов'язана вийти заміж (частіше за розрахунком), якщо ні - це вважається смертним гріхом.

Тема емансипації та гендерних відносин у романі «Жінка французького лейтенанта» перш за все розглядається через образ Сари Вудраф. Подаючи свою героїню, автор розглядає ідею традиційної ролі жінки, яка, за стереотипами, має бути готова принести себе у жертву. Концепція жіночності, що склалася у 19 столітті, передбачала, що жінка повинна бути прикрасою у домі чоловіка і його власністю. У романі відтворюється процес переосмислення ролі жінки в сім'ї та суспільстві, який супроводжується жорстокою боротьбою між двома світоглядами: традиційним, консервативним та новим, пов'язаним із ідеями емансипації. Фаулз формує образ героїні, яка виявляється "над суспільством", міфологізуючи фігуру Сари, що втілює повну свободу у романі. Автор встановлює зв'язок між поняттями "вільна" і "загадкова", що надає Сарі характеру таємниці. Героїня символізує "жорстоку, але необхідну свободу" [77]. "Жорстока", оскільки така свобода вимагає, щоб людина відмовилася від колишніх переконань, а головне – розірвала всі звичні зв'язки з навколишнім світом. Для Фаулза слова "свобода" та "втрата" стають практично синонімами. Таким чином, у ХХ столітті письменник надає екзистенційного значення темі емансипації, розвиваючи ідею про те, що і чоловіки, і жінки рівні у своїй нестачі свободи. Тема жіночої емансипації стає частиною загальної ідеї свободи у всіх її проявах.

Відображення проблеми зрадництва та нагороди можна побачити на прикладі слуги Чарльза - Сема, який докладає великих зусиль, щоб піднятися соціальними сходами. Його зрада передбачається в епіграфі до розділу 49, взятому з твору А. Теннісона: «I keep but a man and a maid, ever ready to slander and steal.. [77]». Мрія Сема здійснюється наприкінці роману, коли він занурюється у торгівлю з містером Фріменом. Незважаючи на присутній

сарказм у даному епіграфі, старання Сема піднятися соціальними сходами відображають загальний напрямок соціальних змін вікторіанської Англії. У той час як соціальна ієрархія змінювалася через торгівлю і комерцію, що розвивається, емоційно-чуттєва сфера життя підкорялася суворим обмеженням.

Як було досліджено у другому розділі цієї роботи, епіграф може виконувати не одну, а декілька функцій. Саме тому можна побачити, що епіграфи в романі «Жінка французького лейтенанта» не тільки виконують інформативну, формотворчу, діалогізуючу, узагальнюючу та змістовну (концептуально-роз'яснювальну) функції. За допомогою епіграфів автор може передати свою оцінку та своє відношення до сюжету, ситуацій або персонажів у творі - у цьому випадку проявляється емотивна (експресивна), оціночна, підтверджувальна та спростуюча функції. Яким чином це проявляється, досліджується та описується нижче.

Але однією з особливостей роману є те, що розповідь у романі «Жінка французького лейтенанта» ведеться від імені оповідача, який хоче залишатися невидимим учасником того, що відбувається. Всупереч поширеній стратегії оповідання у західній прозі 20 століття, відповідно до якої автор повинен зливатися із суб'єктивним «я» героя і тим самим зникнути зі свого твору, стати невидимим і байдужим, Фаулз явно включає «я» автора в текст. Його оповідач безпосередньо звертається до читача, коментує описувані події з погляду сучасних знань, іронічно співвідносить різні тимчасові пласти. Він має знання, про які його герої не можуть навіть підозрювати; він посилається на Фрейда, Сартра, Брехта, тоді як вони звертаються до Дарвіна і Тенісона; його (і наше) минуле та сьогодення – це майбутнє для них.

З цієї точки зору, привертає увагу 13 глава роману, яка вважається ключовою у структурі твору. Епіграфом до цього розділу є цитата з твору «Мод» А. Тенісона, у якій йдеться про те, що неможливо розгадати думки «творця»: «For the drift of the Maker is dark, an Isis hid by the veil... [77]». У цьому розділі автор особисто набирає чинності, руйнуючи раніше створені

ілюзії. Фаулз не тільки закликає нас «бачити», а й дозволяє відчути сам процес сприйняття тексту. Він стверджує, що головне для романіста - "свобода, не влада": "The novelist is still a God, since he creates" [19]. У романі тема літературної творчості не обходиться без створення містики та ілюзії. Сара, яка прагне бути унікальною, формує свій міф. Таємниця Сари, її природа, стає предметом питань у читача і Чарльза, а й у самої Сари. Вона стверджує: «I wish to be what I am»; "I am not to be understood even by myself. And I can't tell you why, but I believe my happiness depends on my not understanding [77]». Автор також ставить собі питання "Хто така Сара?", і в наступному розділі надає відповідь: «I do not know [77]». Читачеві часто буває складно розмежувати сюжет між реальністю та вигадкою, оскільки вони переплітаються; реальність не руйнує ілюзії, і кілька можливих розвитків сюжету лише підкреслює ідею Фаулза у тому, що реальність може набувати різні форми.

За допомогою епіграфів автор також ділиться своїм сприйняттям почуттів персонажів твору. Наприклад, у епіграфі до 46 розділу автор за допомогою поезії А. Клафа описує, наскільки справжні, чутливі та «живі» стосунки між Чарльзом та Ернестиною: «Ah yet, when all is thought and said, // The heart still overrules the head... [77]». Автор нібито звертається до героїв, стверджуючи, що серце сильніше за здоровий глузд. В цьому випадку функцію епіграфа можна розцінювати як емотивну, підтверджувальну та прогностичну функції, оскільки далі у главі зображується чутлива сцена розкриття почуттів головних героїв твору.

Але як щодо оціночної функції епіграфу, її у романі проявляється якнайменше, оскільки Фаулз віддавав перевагу підтексту, заложеному у сенсі епіграфу, аніж прямому оцінюванню персонажів. Але як один з прикладів, можна навести цитату з вірша Т. Гарді «Дощ та вітер», яку автор обрав як епіграф до 34 глави: «...the rotten rose is ript from the wall [77]». У цьому випадку Фаулз вдається до використання іронії, насміхаючись над Ернестиною і створюючи контраст із «зів'ялою» трояндою, яка зазвичай символізує

молодість і чистоту. Застосування епітету «зів'яла» може метафорично вказувати на легковажливе та презирливе ставлення автора до героїні.

Протиставляючи розпещену Ернестину волелюбній та «живій» Сарі, автор надає їй оцінку у строках епіграфу до 9 глави: «..this heart, I know, To be long lov'd was never fram'd; But something in its depths doth glow Too strange, too restless, too untamed [77]». Надаючи Сарі характеристику людини із «палаючим» серцем, він виокремлює її серед інших персонажів твору. У романі Сара постає повною протилежністю Ернестіни в кожному аспекті – починаючи від зовнішності та стилю одягу, і закінчуючи ідеалами та бажаннями. Ернестіна походить з багатого і поважного сімейства, тоді як Сара - бідна гувернантка. Ернестіна віддає перевагу розкішним і модним вбранням, у той час як Сара віддає перевагу скромній одежі. Ернестіна прагне дотримуватися пристойності, тоді як Сара усвідомлено обирає роль жінки легкої поведінки, викликаючи шок у «порядних» жителів Лайма. Внутрішній світ Ернестіни простий і зрозумілий, тоді як Сара залишається загадковою таємницею протягом усього роману. Таким чином, наречена героя стає втіленням усіх вікторіанських чеснот, тоді як «подруга французького лейтенанта», за словами Фаулза, є «докором вікторіанській епосі».

А ось у епіграфі до 59-ої глави, де було використано уривок з твору «Незалежність» А. Тенісона, автор дає характеристику Чарльзу як втомленій, самотній, але вільній людині, яка відправилась на життєві пошуки справжнього «я»: «Weary of myself, and sick of asking What I am, and what I ought to be, At the vessel's prow I stand, which bears me Forwards, forwards, o'er the starlit sea [77]». Ця метафора у романі знає конкретного втілення: у своєму пошуку Сарі Чарльз вирушає у подорож кораблем. Так само, як і у Тенісона, у Фаулза ця подорож є символом самого життя. Аналогічно ліричного героя Арнольда, вільний від минулих оков Чарльз приречений на нескінченну мандрівку у пошуках справжнього себе. Доречі, як підтвердження цієї думки, в «Аристосі» Фаулз зазначає: «Людина - це постійна відсутність,

нескінченна незадоволеність, що пливе явно безмежним океаном, цілком байдужим до поняття індивідуальності [17]».

ВИСНОВКИ

У сучасній літературознавчій рецепції творчість Джона Фаулза сприймається як важливий внесок у літературну культуру, який відкриває простір для глибокого аналізу філософських, психологічних та соціокультурних питань. Під час виконання роботи була приділена увага творчості Дж. Фаулза, основним аспектам постмодернізму як літературної течії, розшифруванню поняття «епіграф» та було досліджено його різноманітні функції.

Однією з особливостей постмодерністської літератури Британії є взаємодія з культурною спадщиною - вікторіанською культурою і літературою. Основна ідея вікторіанського роману в англійській літературі полягає в переконанні, що сучасність можна осмислити лише через вікторіанське минуле. Цей твір складається з різних складних художніх елементів, що об'єднують у собі роман-виховання, роман-шлях, філософський та історичний роман. Використання різноманітних ремінісценцій і цитат надає роману унікальний тон: Дж. Фаулз грає з читачем, використовуючи літературні алюзії, таким чином створюючи не лише асоціації в уяві читача, але й ставлячи перед ним загадку. Автор обирає такий підхід з метою показати, що кожен твір є спадкоємцем художніх традицій минулих епох, які, переосмислюючись у контексті сучасності, набувають нового змісту.

Було доведено, що жанр роману Дж. Фаулза відповідає вікторіанському стилю роману: він включає іронічне відображення художньої культури, гру з читачем (який змінює свою роль від спостерігача до головного героя) та надає свободу вибору фіналу роману для читача. Саме наявність контексту важливої для становлення Британії як могутньої країни епохи, що присутній у романі, підкреслює і, водночас, розвіює вікторіанську концепцію: автор показує, що особистісні відносини мають більше значення, ніж конкретна епоха чи «велике» соціальне та історичне значення.

Після проведеного дослідження було визначено, що епіграф дійсно являється одним з найважливіших елементів не тільки у рамках заголовкового комплексу твору, але й тим самим ключом для розуміння головної думки, яку автор проносить крізь кожен розділ роману. Епіграф може виконувати низку функцій: йому властиві інформативна, прогностична, формотворча, діалогізуюча, узагальнююча, змістовна (концептуально-роз'яснювальна) функції, когнітивна, лірична, орнаментальна, фатична, конативна, оціночна, пояснювальна, опозиційна, підтверджувальна, спростуюча, референтна, суб'єктивно-інформативна, експресивна (емотивна), апелятивна та функція членування композиції.

У романі наявні 80 епіграфів, включаючи той, що передує початку твору. У кожному з 61 розділів мається один епіграф, а у 18 з них - два. Аналіз структури епіграфів та їх взаємодії з текстом у творі Фаулза розкриває, що епіграфи у романі виконують як мотивоутворюючу функцію, так і інформативну, змістовну, діалогізуючу, металітературну, формотворчу, оціночну, пояснювальну, естетичну, прогностичну та емотивну функції. Також було доведено, що за допомогою епіграфів Дж. Фаулз розкриває основні ідеї роману «Жінка французького лейтенанта»: головне – отримати свободу як душі, так і індивіда - але ніхто не казав, що її просто здобути; людина повинна пройти через бурхливе море життя, поки зрозуміє, що саме для неї значить свобода. Такі мотиви, як мотив аутсайдерства, свободи вибору, фемінізму, а також вікторіанства передаються автором саме через епіграфи роману. Також було досліджено, що епіграф дійсно виступає дзеркалом вікторіанської епохи, оскільки Дж. Фаулз приводить твори та роботи таких відомих фігур вікторіанської епохи, як А. Тенісон, М. Арнольд, Р. Пайк, К. Маркс, У. Манчестер, Ч. Дарвін та багатьох інших як інтертекстуальні включення задля створення середі вікторіанської епохи, та надання читачу цілісної картини світу за допомогою справжніх ідей та думок сучасників вікторіанської епохи.

Роман «Жінка французького лейтенанта» - це ідеальний приклад, на якому можна показати важливість внесення епіграфу до художнього тексту задля усвідомлення глибинного сенсу твору. Отримані результати дослідження можуть бути використані для розвитку досліджень не тільки романа «Жінка французького лейтенанта», але й особливостей творчості Дж. Фаулза у літературознавчій рецепції.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алескерова І. К. – «Художні прийоми в характеристиці героїв у малій прозі С. Моема та Дж. Фаулза» // Азербайджан, Баку, Західний Університет
2. Амінева Є. - «Традиція вікторіанської літератури у творчості Джона Фаулза» // 2011
3. Анікін Г. В., Міхальська Н. П. - «Історія англійської літератури» // Вища. шк., 1975
4. Арнольд І. В. - «Герменевтика епіграфу» // 2014
5. Арнольд І. В. - «Проблеми діалогізму, інтертекстуальності та герменевтики» // 1995
6. Астрахан Н. І. - «Епіграф як програма авторської моделі художнього тексту» // Житомирський державний педагогічний університет ім. І. Франка, Слов'янський вісник. // Рівне, 2003 // <http://eprints.zu.edu.ua/25625/1/%D0%AD%D0%BF%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84.pdf>
7. Беляєва І. - «Функціонування епіграфів у німецькомовних текстах» // 2006
8. Борисова Т. - «Елементи паратекстуальної епіграфії (на прикладі роману Стівена Кінга «Крістін»)» // <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2019-1-23>
9. Вершиніна Н. - «Вступ у літературознавство» // 2005
10. Вишнякова О. В., Тимофеев І. С. - «Лексико-стилістичні особливості створення персонажів як компонент ідіостиля Джона Фаулза» // 2021
11. Гей Н. К. - «Мистецтво слова» // 1967
12. Горячева Є. Д. - «Прагматика епіграфу художнього тексту в аспекті інтертекстуальності» // 2019
13. Дацер К. С. - «Критична рецепція творчості Джона Фаулза в українському науковому просторі» // 2018

14. Долінін А. - «Паломництво Чарльза Смітсона (Про роман Джона Фаулза «Подруга французького лейтенанта»)» // 1985
15. Дроздова М. С. - «Шекспіровські аллюзії та ремінісценції у творах Дж. Фаулза» // «Слово молодим науковцям»
16. Дружина Т. А., Серебрякова І. Ю. - «Синтаксичні особливості перекладу художньої літератури» // Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2018 - dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/8574
17. Заваруєва І. - «Художні прийоми прози Джона Фаулза у контексті англійського постмодернізму» // Матеріали I Всеукраїнської молодіжної конференції «Платон мені друг, але істина дорожча» // Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2023
18. Івашева В. В. «Література Великобританії: Історія зарубіжної літератури ХХ ст. (1945-1980)» // 1989
19. Кирилова О. А. - «Культурологічний потенціал психоаналітичної інтерпретації твору: «Жінки – французького лейтенанта – немає» // Культурологічна думка. Спец. вип.: щорічник наук. пр. Нац. акад. мистецтв України, Ін-т культурології // Київ, 2011.
20. Климова Н. І. - «Роль епіграфу у вираженні концепту художнього твору» // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка №20, 2010
21. Ковалів Ю. - «Літературознавча енциклопедія» // Київ, Академія // 2007
22. Козюра О. «Проблематика і поетика сюжету роману Джона Фаулза «Колекціонер» // «Літературознавство. Фольклористика. Культурологія», 2012
23. Коноваленко Т. В. - «Час і простір у романах Джона Фаулза» // Світова література на перехресті культур і цивілізацій, 2013
24. Корольова В. В. - «Епіграф як засіб авторської комунікації в сучасному драматургічному дискурсі» // УДК 811.161.2'38
25. Кочан І. М. - «Заголовки малої прози І. Франка як актуалізатори художнього тексту»

26. Кошієнко І. В. - «Поліфункціональність епіграфа у творчості О.С. Пушкіна» // 2004
27. Кузьміна Н. А. - «Епіграф у комунікативному просторі тексту» //2004
28. Кузьміна Н. А. - «Інтертекст та його роль у процесах еволюції поетичної мови: Монографія» // 1999
29. Кушнірова Т. В. - «Мотив як літературознавча категорія: ознаки і типологія» // Збірник наукових праць // Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Випуск 1 (34). // Полтава, 2004.
30. Ламзіна А. В. - «Вступ до літературознавства»
31. Левицька О. - «Інтертекстуальний дискурс роману Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта». Питання літературознавства» //Науковий збірник. Чернівці : Рута, 2009. Вип. 77.
32. Лунькова Л. Н. - «Інтертекстуальні властивості епіграфу в тексті оригіналу та перекладу» // 2011
33. М. М. Чобанюк - «Ідейно-художні особливості творчості Джона Фаулза у світлі теорії концептуального художнього синтезу» // 2014
34. Марданов О. О. - «Критика «середнього» класу як тематична особливість творів Дж. Фаулза»
35. Маякова О. С. - «Стилістичні прийоми в пейзажних описах: роль, значення та функції» // 2014
36. Мельникова К. С. - «Поетика постмодернізму в романі Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта» // <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/51024>
37. Міхаленя Д. С.- «Вікторіанські аллюзії у романі Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта»»
38. Наумюк В. М. - «Інтертекстуальні функції епіграфів Едгара Аллана По» // «Актуальні проблеми сучасної іноземної філології» // Рівненський державний гуманітарний університет, М. Рівне // 2017

39. Нгуєн Тхі Дьє Транг, Буй Тронг Нгоан - «Епіграфи у в'єтнамських художніх текстах» // <https://jst-ud.vn/jst-ud/article/view/3186>
40. Нямцу А. - «Поетика традиційних сюжетів» // Чернівці, 1999
41. Павличко С. - «Інтелектуальна проза Джона Фаулза» // Всесвіт, 1989
42. Переломова О. - «Мовні знаки вияву інтенційної паратекстуальності авторського художнього тексту» -// Вісник Львів. Ун-ту, 2008
43. Піндосова Т. С. - «Категорія інтертекстуальності в художніх текстах Д. Брауна: прагмастилістичний аспект» // Херсон, 2019
44. Попова Є. Н. - «Функції епіграфу як виду вторинної непрямой номінації тексту та спосіб їх реалізації» // 1985
45. Празднічкова Т. О. - «Лінгвістична специфіка роману Дж. Фаулза «A Maggot» та особливості його перекладу»
46. Родний О. - «Поетика екзистенціалізму в романі Джона Фаулза «Колекціонер», 2023 - <https://doi.org/10.15421/172319>
47. Рубан А., Маторін Б. - «Особливості рамкового тексту роману Стендаля «Червоне та чорне» // <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-92-04>
48. Сілантьєва В. І. // Вісник університету імені Альфреда Нобеля // Серія «Філологічні науки». № 1 (23), 2022.
49. Скорина Л. В. - «Шевченківські епіграфи в літературі 20-х рр. ХХ ст.: семантика, типи, функції» // http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shesv_2018_11_8
50. Соловійова Н.А. - «Метаморфози поетичної уяви: між метафорою та метонімією» // 1997.
51. Старигіна Н. Н. - «Епіграф як текстова координатора читачеві (на матеріалі повісті В. П. Авенаріуса «Повітря»
52. Тархова Є. В. - «Інтеріоризація художнього символу в романі Дж. Фаулза «Жінка французського лейтенанта»» // УДК 82-98
53. Тичініна А. - «Трансгресія епіграфу в структуру художньої цілостності (практика сучасної балканської літератури)» // <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/sch/article/view/650>

54. Толстих О.А. - «Обличчя традиційної культури: англійський неовікторіанський роман та реалістична традиція» // 2011
55. Федорук О. - «Епіграфи в Кулішовому романі “Чорна рада” (текстологічний аспект)» // 2018 // <https://orcid.org/0000-0002-6202-541X>
56. Хаджинова І. В. - «Проблематика романів Пауло Коельйо «Алхімік» і Джона Фаулза «Волхв» // журнал «Молодіжний форум», 2015
57. Чернявська В. - «Лінгвістика тексту: Полікодовість, інтертекстуальність, інтердискурсивність» // 2009
58. Юлдашева Л. - «Заголовок як особлива номінативно-предикативна одиниця» // «Філологічний часопис», вип. 1 (7), 2016
59. Яценко О. В. - «Філософія випадковості Джона Фаулза» // 2011
60. Ahern R. - «The Art of the Epigraph: How Great Books Begin» // 2012
61. Bart R. - «Selected works: Semiotics. Poetics» // 1994.
62. Belyaeva I. - «The Technical Transformation of the Literary Epigraph» // 2021 - <https://doi.org/10.48417/technolang.2021.01.09>
63. Bradbury M. - «The Modern British Novel» // London, 1994
64. Buchholz H. Die schöpferische Elite und Ihre Gesellschaftliche Verantwortung. Verlag Peter Lang. Gmbm. Frankfurt am Main, 1986.
65. Buurma R. S. - «Epigraphs» // Swarthmore College, 2019
66. Derrida J. Outwork // 1968
67. Ellen P. Remorse, Responsibility and Moral Dilemmas in the Fiction of John Fowles II Critical Essays on John Fowles. Boston. Hall. Cop., 1986.
68. Genette - «Paratexts» // 1987
69. Griffin J. - «Common and Uncommon Quotes: A Theory and History of Epigraphs» // University of Alaska Anchorage, 2023
70. Helbig J. - «Intertextualität und Markierung. Untersuchungen zur Systematik und Funktion der Signalisierung von Intertextualität» // Heidelberg: Winter, (1996)
71. Interview with John Fowles, The Art of Fiction No. 109 // Interviewed by James R. Baker, 1989

72. Jaspers K. - «The Origin and Goal of History» // 1991
73. Johnson S. - «A Dictionary of the English Language» // London, 1755
74. J. Fowles - «Notes on an Unfinished Novel» // essays // 1969
75. J. Fowles - «On being English But Not British» // 1964
76. J. Fowles - «The Aristos» // essays // 1964
77. J. Fowles - «The French Lieutenant's Women» // 1969
78. J. Fowles - «Wormholes» // Essays and Occasional Writings // 1998
79. Kristeva Julia - «La revolution langage poetique: lavantgarde a la fin du XIX-e siecle» // Paris, 1974
80. Lyall S., article «John Fowles, British Author of Ambiguous Endings, Dies at 79» // «The Times», 2005 -
<https://www.nytimes.com/2005/11/07/books/john-fowles-british-author-of-ambiguous-endings-dies-at-79.html>
81. Readioff J. C. - «Pre-Chapter Epigraphs in the English Novel, 1750-1860» // September, 2018
82. Shiller D. Neo-Victorian Fiction - «Reinventing the Victorians: a dissertation ... for the degree of Doctor of Philosophy» // Univ. of Washington, 1995.

ABSTRACT

The work of John Fowles, a famous English writer, remains significant for the literary community to this day. Examining his literary references and philosophical foundations becomes extremely relevant and interesting from the point of view of several aspects.

Firstly, Fowles is known for writing that transcends conventional literary styles and genres. His novels, such as «The Collector», «A Maggot», «The French Lieutenant's Woman», force readers to rethink the concepts of relations between people, nature, society and themselves. Secondly, in his work, Fowles drew attention to important philosophical questions, such as the concept of existentialism, the nature of human identity, freedom of choice and self-realization - all in order to draw the reader's attention to moral, ethical and existential problems. Thirdly, J. Fowles as a writer is known for the multi-level, complex organization of the text, since many of his works are considered by literary critics precisely as intellectual - the author expects that his reader is educated and developed, who will be able to understand both the subtext and the "game" of the author, leading motives and ideas of the work.

Relevance: The topic of the functions of the epigraph in the novel «The French Lieutenant's Woman» was studied by such researchers as O. Levytska, L. Dadayan. E. Tarkhova studied the artistic symbols present in the novel, which touches on the topic of this work only indirectly. However, since the epigraph is the key to understanding the novel, and this topic has not yet been studied in such detail by literary critics, this work is considered relevant.

The purpose of this diploma paper is to study the role and meaning of the epigraph in the structure of the novel, the analysis of its influence on the formation of the plot, the author's thought and the imagery of the work.

To achieve the goal, the **following tasks** must be completed:

- Study of literary landmarks and philosophical foundations of J. Fowles' work;
- Study of the main aspects of English postmodernism and the genre of the Victorian novel;

- Analysis of the concept of epigraph as a component of the title complex of a literary work;
- Analysis of the functions of the epigraph in a literary work;
- Study of methods of semantic connection of epigraphs with literary text;
- Analysis of the role of the epigraph in the depiction of the Victorian era in the novel «The French Lieutenant's Woman»;
- Study of the role of epigraphs as intertextual inclusions;
- Analysis of the motivational function of epigraphs in the novel «The French Lieutenant's Woman»;
- Study of the role of epigraphs in revealing the main idea of the novel «The French Lieutenant's Woman».

During the study of this topic, the following **research methods** were used: analytical-synthetic method, comparative analysis, theoretical analysis of literary sources and the text of the novel.

The object of research is J. Fowles's novel «The French Lieutenant's Woman».

The subject of the study is the role of the epigraph as a means of artistic expression and its influence on the perception and understanding of the text of the novel.

The scientific novelty of the qualification work lies in the fact that although many articles have been written in literary studies today, their purpose lies in the study of epigraphs in literary works: for instance, N. I. Klimova considered how the epigraph performs the main functions in the process of interpreting a work of art, V. M. Naumyuk covered the variety and multifaceted functions performed by epigraphs in the work of E. A. Poe, and O. Fedoruk investigated how epigraphs were interconnected with the text of the novel «Chorna Rada». But the researchers did not pay proper attention to the deep analysis of the artistic function of the epigraph in the novel «The French Lieutenant's Woman», which is the novelty of the work.

The theoretical significance of this qualification work lies in the justification of a complex approach to the study of the artistic function of the epigraph in J. Fowles's

novel «The French Lieutenant's Woman», the analysis of the role of the epigraph in depicting the leading ideas in the aforementioned novel, the study of the main aspects of the postmodern English novel, as well as the work of J. Fowles.

The practical significance of qualification work lies in the possibility of using the materials of the work for the development of research not only of the novel «The French Lieutenant's Woman», but also of the features of J. Fowles's work in literary reception. The results of the study can also serve as a source for a better understanding of the main idea of the novel and J. Fowles' perception of the world.

Approbation of qualification work: the results of the research were made public at the 10th International Scientific and Practical Conference of Students and Young Scientists «Youth of Ukraine in the Context of Intercultural Communication», which will be held at the Alfred Nobel University in April 2024.

Structure of qualification work: this work is composed with an introduction, three chapters, a conclusion, a list of used sources and an abstract. The volume of the work is 121 pages.

In the modern literary reception, the work of John Fowles is perceived as an important contribution to literary culture, which opens up space for a deep analysis of philosophical, psychological and sociocultural issues. During the execution of the work, attention was paid to the work of J. Fowles; the main aspects of postmodernism as a literary movement, deciphering the concept of «epigraph» and its various functions were investigated.

One of the features of postmodern literature in Britain is interaction with cultural heritage - Victorian culture and literature. The main idea of the Victorian novel in English literature is the belief that modernity can only be understood through the Victorian past. This work consists of various complex artistic elements that combine an educational novel, a path novel, a philosophical and historical novel. The use of various reminiscences and quotations gives the novel a unique tone: J. Fowles plays with the reader using literary allusions, thus not only creating associations in the reader's imagination, but also posing a mystery to him. The author chooses this

approach in order to show that each work is the heir of the artistic traditions of past eras, which, when reinterpreted in the context of modernity, acquire a new meaning.

The genre of J. Fowles' novel has been proven to be in line with the Victorian style of the novel: it includes an ironic reflection of artistic culture, plays with the reader (who changes his role from observer to protagonist) and gives the reader the freedom to choose the ending of the novel. It is the presence of the context of the era important for the formation of Britain as a powerful country, which is present in the novel, that emphasizes and, at the same time, dispels the Victorian concept: the author shows that personal relationships are more important than a specific era or "great" social and historical significance.

After the research, it was determined that the epigraph is indeed one of the most important elements not only within the title complex of the work, but also the key to understanding the main idea that the author conveys through each chapter of the novel. An epigraph can perform a number of functions: it is characterized by informative, prognostic, formative, dialogizing, generalizing, substantive (conceptual and explanatory) functions, cognitive, lyrical, ornamental, phatic, conative, evaluative, explanatory, oppositional, confirming, refuting, referential, subjective-informative, expressive (emotional), appellative and compositional function.

There are 80 epigraphs in the novel, including the one that precedes the beginning of the work. Each of the 61 chapters has one epigraph, and 18 of them have two. The analysis of the structure of epigraphs and their interaction with the text in Fowles's work reveals that epigraphs in the novel perform both a motivational function and an informative, substantive, dialogic, meta-literary, form-creating, evaluative, explanatory, aesthetic, prognostic, and emotional function. It was also proven that with the help of epigraphs, J. Fowles reveals the main ideas of the novel «The French Lieutenant's Woman»: the main idea is to get freedom of both the soul and the individual - but no one said that it is easy to get it; a person must go through the stormy sea of life until he or she understands what freedom means. Such motives as the motive of outsiders, freedom of choice, feminism, as well as Victorianism are conveyed by the author precisely through the novel's epigraphs. It was also investigated that the

epigraph really represents a mirror of the Victorian era, as J. Fowles cites the works and works of such famous figures of the Victorian era as A. Tennyson, M. Arnold, R. Pike, K. Marx, W. Manchester, C. Darwin and many others as intertextual inclusions to create a Victorian environment, and to provide the reader with a complete picture of the world through the authentic ideas and thoughts of Victorian contemporaries.

The novel «The French Lieutenant's Woman» is an ideal example that shows the importance of adding an epigraph to a literary text in order to understand the deeper meaning of the work. The obtained research results can be used for the development of studies not only of the novel «The French Lieutenant's Woman», but also of the features of J. Fowles' work in literary reception.